

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

Cilt/Volume: VI 2021 No: 1

İstanbul 2021

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Adress: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat,
Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy/ İstanbul
Telefon: +90 (216) 280 25 52
Fax: +90 (216) 280 25 55
Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;
E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JM-P)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)/Journal of Medeniyet Politics (JMP) elektronik olarak yayınlanmaktadır.

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK Adına)
Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR

Prof. Dr. Hamdi GENÇ

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İktisat)
Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (Uluslararası İlişkiler)
Prof. Dr. Âlim YILMAZ (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (Maliye)
Doç. Dr. Adem BALTACI (İşletme)

YARDIMCI EDİTÖR

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN
Arş. Gör. Dr. Meysune YAŞAR

E-DERGİ YÖNETİCİSİ

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU
Doç. Dr. Faruk BAL
Doç. Dr. Cevdet KIZIL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Veli Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi), Prof. Dr. Muhammed HARON (Botsvana Üniversitesi/Pretoria Üniversitesi), Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi), Prof. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Samir AMGHAR (Strazburg Üniversitesi).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2021, Cilt/Volume: VI, No: 1

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve **ResearchBib (Academic Resource Index)** ve **Social Science Research Network (SSRN)** tarafından taranıp indekslenmektedir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is an international refereed academic journal and has published semi-annually. It has been indexed by **ResearchBib (Academic Resource Index)** and **Social Science Research Network (SSRN)**.

HAKEM LİSTESİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / UNITED STATES OF AMERICA

Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi)

CEZAYİR / ALGERIA

Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadia TERCHOUNE (Medea Yahia Faris Üniversitesi)

FRANSA / FRANCE

Dr. Samir AMGHAR (Strasbourg Üniversitesi)

İNGİLTERE / ENGLAND

Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi)

İTALYA / ITALY

Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi)

PORTEKİZ / PORTUGAL

Dr. Bruno Daniel de Brito Serra (Minho Üniversitesi)

TÜRKİYE / TURKEY

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berdal ARAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi)

Prof. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamdi GENÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Tarkan OKTAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. V. Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Cevdet KIZIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Çağlar YURTSEVEN (Bahçeşehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Dursun YENER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk BAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Filiz DIĞIRLIOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KÖSEBALABAN (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilal GÖRGÜN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman ERDAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Salih İNCİ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullatif ÇEVİKER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arafat Salih AYDINER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış SOYBİLGİN (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZDEMİR (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol MUZIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAYRAM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet YALÇIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YIĞIT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nil DÖNER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülfer VURAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Helin Sarı ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İdil TUNÇER KILAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sabri TOPRAK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCAOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mertcan TAŞÇIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan GÖKSEL (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur DİRLİK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özer SELÇUK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YÜCEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tolga DURSUN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tansu Hilmi HANÇER (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Mesut Malik YAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YENİ ZELANDA / NEW ZEALAND

Dr. Nazim TAŞKIN (Massey Üniversitesi)

YUNANİSTAN / GREECE

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN (SOAS, Londra Üniversitesi)

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: VI

2021

Sayı: 1

İÇİNDEKİLER

Ali SARIHAN, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Askeri Davranışı Anlamak: Arap Ayaklanmaları Öncesi ve Sonrası1-17

Fulya İBANOĞLU, Yenikapı Mevlevihânesi Nâfiz Paşa Kütüphanesi ve Koleksiyonundaki Akli İlimlere Dair Kitaplar Üzerine19-43

Ali ASLAN, Osmanlı Arnavutlarının ABD'de Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri (1870-1912)45-62

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: VI

2021

No: 1

CONTENTS

Ali SARIHAN, Understanding the Military Behavior in the Middle East and North Africa: Before and After the Arab Uprisings1-17

Fulya İBANOĞLU, On the Library of Yenikapı Mevlevihane Nâfiz Paşa and Rational Sciences Books in its Collection19-43

Ali ASLAN, Social Political and Economic Activities of Ottoman Albanians in the USA (1870-1912)45-62

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VI/1 (2021), s. 1-17

UNDERSTANDING THE MILITARY BEHAVIOR IN THE MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA: BEFORE AND AFTER THE ARAB UPRISINGS*

Ali SARIHAN*

Abstract

Understanding the military behavior in the Middle East and North Africa requires a comprehensive approach that explains and also connects the history of military behavior with the recent developments within the region. That paper provides a chronological framework that explains different military behaviors in history and during the time of social upheavals in the Middle East and North Africa. This study claims that the military has always been an important part of the politics in this region. Before the 2010-2011 Arab Uprisings, the military was the mainstay of the autocratic regimes. However, during the 2010-2011 Arab Uprisings, public protests achieved to get the military support in some cases. The protests again proved how the army's involvement shaped the course of the mass uprisings and the end of the authoritarian regimes. So, the military changed, still change, and will probably continue to change the course of the politics in the Middle East and North Africa. However, this paper does not claim that military power is the only power that rules the states alone. But rather it claims that the power controls and shapes most of the states and their regimes in the Middle East and North Africa.

Key Words: *Civil-Military Relations, Military Behavior, Middle East, North Africa, Arab Uprisings*

* This article is derived from a forthcoming book to be published in 2023 by Routledge

* Dr., Visiting Research Fellow at Department of Political Sciences in Missouri State University, e-mail: alisarihan@missouristate.edu

ORTADOĞU VE KUZEY AFRIKA'DAKİ ASKERİ DAVRANIŞI ANLAMAK: ARAP AYAKLANMALARI ÖNCESİ VE SONRASI

Özet

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde askerin davranışını anlamak, askerin tarihte ve son olaylardaki rolünü açıklayan ve aynı zamanda ilişkilendiren kapsamlı bir yaklaşımı gerektiriyor. Bu makale, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da askerin tarihin farklı dönemlerinde oynadığı rolü ve son toplumsal protestolar sırasında sergilediği tutumu açıklayan kronolojik bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma, ordunun bu bölgedeki siyasetin her zaman önemli bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Ordu, 2010-2011 Arap Ayaklanmalarından önce otokrat rejimlerin temel dayanağıydı. Ancak 2010-2011 Arap Ayaklanmaları sırasında bazı ülkelerde rejim karşıtı halk protestoları askerin desteğini almayı başardı. Protestolar, ordunun olaylara müdahalesinin otoriter rejimlerin sona ermesini ve kitlesel ayaklanmaların gidişatını nasıl değiştirebildiğini bir kez daha kanıtladı. Dolayısıyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ordu siyasetin gidişatını değiştirdi, değiştirmeye devam ediyor ve muhtemelen değiştirmeye devam edecek. Ancak bu makale, askerin devletleri yöneten tek güç olduğunu iddia etmemektedir. Daha çok bu silahlı gücün, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki devletlerin ve rejimlerin çoğunu kontrol ettiğini ve şekillendirdiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Asker Sivil İlişkileri, Askerin Davranışı, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Arap İsyanları*

Introduction

The years 2010-2011 represented a revolutionary moment for the Arab world. As the people of the Arab world, who had lived under anti-democratic regimes for decades, started to demand democratic reforms and systemic transformations. The states' national armed forces played an important role during the myriad of demonstrations that took place over the course of the year and had the option of using their power against demonstrators or siding with demonstrators. Each state experienced a restructuring of civil-military relations once the armed forces chose sides within the Arab uprisings.

First of all, this paper aims to present a chronological framework to help analyze different military behaviors in the Middle East and North Africa (MENA). In addition, this study claims that historical records and the 2010-2011 events demonstrate that the states' internal and external conditions have an impact on the variation of the military behaviors in MENA. But, the military is also having power that shapes and changes the states' conditions. So, the military can be analyzed both as an affecting and affected power in different countries, at different times and at different extents. To demonstrate that, first, I explore the military behaviors in the Middle East and North Africa from the 1950s to the early 2000s. Secondly, the 2010-2011 protests and military power linkage are examined to capture the complexity of the variation in military behaviors.

In terms of methodology, I use chronological analysis of a research subject. That means the origins, development, and transformation of the military institution is examined from the early 1950s to the 2010s. I collect my data from primary and secondary sources to demonstrate the historical and contemporary account of the military behavior in MENA.

The military power: from the 1950s to 2000s

The military has been one of many important protagonists in the Middle Eastern and North African states. Until World War I, several MENA states fell under the rule of the Ottoman Empire, from the early 16th century until the early 20th century. After the war, the states were able to emancipate themselves from the hegemony of the empire, but they struggled to establish fully liberated nations. Following the empire's collapse, however, the states eventually found themselves subject to European powers: France, Spain, Italy, and Britain. The extended foreign rule had forced the states to fight against external threats and their internal proxies to win and sustain their independence.

After World War II, MENA states finally achieved their liberation after a long and hard struggle. As each nation moved towards independence through diplomatic negotiations or armed struggles. Following the struggle for independence, the Arab nations faced new external and internal oppositions as follows: Israel and foreign-supported kingdoms. The military became very important in these states because most of the states earned their in-

¹ For syntactical reasons, the terms "army," "armed forces," and "military" are used interchangeably throughout this chapter and this study.

dependence largely because of their armies' involvement in conflicts against external and internal actors at different levels (Pollack 2002). In the eyes of the people, army personnel had sacrificed their lives for the people's independence.

Despite the similarities between the histories of the various MENA states, their differences make it unlikely to categorize all of the states using one model. State, society, and military structures differ in each country, as well as the states' stance on international relations. For example, Algeria received its independence from France through a military struggle, but Tunisia gained its independence using diplomatic negotiations.

In each case, however, military forces played important roles in shaping the systems of the Middle Eastern and North African states. Kamrava classified the states, according to the military's role and position, as follows: (a) democratic states under civilian authority where the military plays an important role in the political domain (Israel and Turkey); (b) inclusionary states where regular military forces are controlled and passivized by the regime's loyal military forces (Iran, Iraq, and Libya); (c) exclusionary states where military officers have left their barracks to become the civilian rulers of their states (Egypt, Syria, Tunisia); and (d) monarchies that rely heavily upon foreign mercenaries (Bahrain, Oman, Qatar, and the United Arab Emirates) or tribal forces to maintain their positions of power (Jordan, Kuwait, Morocco, and Saudi Arabia) (see Table I) (Kamrava 2000).

Table I: Civil-Military Relations in the Middle East and North Africa in 2000

Tribally dependent monarchies		Autocratic officer-politicians			
Oil monarchies	Civic-myth monarchies	Mukhaberat states ²	Military states	Dual militaries	Military democracies
Saudi Arabia	Jordan	Syria	Algeria	Iran	Israel
Kuwait	Morocco	Egypt	Sudan	Iraq	Turkey
Bahrain		Tunisia		Libya	
Qatar		Yemen			
UAE					
Oman					

Source: Kamrava (2000, p. 71)

² Mukhaberat states mean police or intelligence states (Kamrava 2000).

In the following part, I explore the history of civil-military relations in the MENA region by dividing scholars' works into three different parts: (a) military coups, (b) coup proofing, and (c) ruling but not governing.

a) Military Coups: From the 1950s to the 1980s

Armed powers played a significant part in the restructuring of their states from the 1950s to the 1970s. Huntington asserted that "in these early stages of political modernization, the military officers play a highly modernizing and progressive role" serving as something of a "midwife" during the transitional period (Huntington 1968, p. 203). However, in the post-independent period after the 1950s, the military in the MENA states usurp and maintain power with frequent coup d'états. As Be'eri explained:

Since March 1949, until the end of 1980 there [in the Arab world] have been 55 coups, approximately half of them successful, the remainder abortive (Be'eri 1982, p. 70).

Steven Cook cited Huntington's 1968 work, *Political Order in Changing Societies*, as he discussed the impact of the frequent coup d'états: "Violence and instability in a given society was the result of 'rapid social change and rapid mobilization of new groups in politics coupled with the slow development of political institutions'" (Cook 2007, p. 4). In the same work, Huntington defended the military's transitional role. In Gaub's words:

Huntington endorsed the highly politicized military as the bearer of modernization, explaining military coups as a normal step towards modernity. He claimed that once the military accomplished its role as a midwife, stable institutions would be established and the armed forces would naturally retreat into the barracks (Gaub 2013b, p. 222).

In contrast to Huntington's idealistic views of the military, the politicized army powers' uncontrolled and ambitious actions in the MENA states destabilized the region and led to egregious depravity within the borders of each nation. During this period, the military established structures that resembled strict versions of garrison states. The lack of civilian authority and democratic state institutions led the armed forces to take power in the transitional period.

In the post-independence period, the military power used its advantage of being the sole organized power within the newly independent states. Moreover, consequent developments demonstrated that military power aspired to have a power that was covering much more than an interim period. The military behavior was demanding an authority that should be survived in the post-independence period though. According to that behavior, the military deserved to control the post-independent period since the military was the founder and even the owner of the states.

The heyday of the coup d'états declined after the 1980s (Taylor 2014, p. 35). Were the armies replaced with democratic institutions, or did they voluntarily become subject to civilian authorities?

b) Coup Proofing: From the 1980s to the 2000s

After many coup d'états, the people who moved into power sought to protect themselves against the same fate by developing a pre-emptive defense against future coups. As Be'eri explained, "The ruling Arab leaders in the seventies had carefully studied the art of coup-making, particularly those among them, who themselves had seized power in this way; they learned to take preventative measures to forestall their recurrence" (Be'eri 1982, 78). To this end, the rulers developed a coup-proofing strategy. Quinlivan defined *coup proofing* as "the set of actions a regime takes to prevent a military coup" (Quinlivan 1999, p. 133). While specific coup-proofing strategies vary by case, Quinlivan identified five structural features of the approach: "the exploitation of family, ethnic, and religious loyalties; the creation of parallel militaries that counterbalance the regular military forces; the establishment of security agencies that watch everyone, including other security agencies; the encouragement of expertness in the regular military; and, funding" (Quinlivan 1999, p. 135).

Like Quinlivan, Albrecht discussed the "integration" and "segregation" of coup-proofing strategies. Albrecht defended the idea that "during times of systemic regime crisis, integrative coup-proofing is more effective than segregation" (Albrecht 2014, p. 6), and posited that if military officers became loyal to the ruling regime by sharing some of the governing responsibilities, they would be more protective and supportive of the civilian authority (Albrecht 2014). Albrecht showed the different military positions of Syria and Egypt in 2011 to support his argument. While Syrian military officers have stayed loyal to their ethnically linked rulers; the Egyptian military leaders have deserted their rulers. "The concordance of the military's regional, ethnic, or religious composition with that of the protesters' appears to be a critical factor motivating defection" (Grewal 2019, p. 267).

Feaver (1996 & 1999) explained that civilians typically expect military powers to protect them from external and internal threats. Feaver categorized these civilian expectations as functional and relational goals, respectively (Feaver 2003, p. 62). In the Arab states, once the external threats were no longer an issue, after the early 1980s, the civilian leaders began to pay more attention to the relational goal of defending against internal threats (e.g., a military coup d'état). To this end, the rulers of certain Arab states-initiated coup-proofing strategies designed to emasculate their armed forces and maintain their rule. Rukavishnikov and Pugh explained that in a democracy, rulers would have attempted to create a military force "for and within democracy" (Rukavishnikov and Pugh 2006, pp. 148-149). However, the MENA states' leaders instead created anti-democratic armies those were loyal to the sitting regime, an effort that manipulated and corrupted the armed forces.

Rulers of most of the MENA states obtained the bulk of their funding from natural resources (gas and oil) and foreign aid, which increased after the 1970s. Rulers in energy-rich states like Libya and Algeria effectively used the non-tax income to create their own loyal military forces, providing economic privileges to military leaders in exchange for their loyalty to the regime. Conversely, energy-poor states used their geostrategic positions to obtain foreign aid and investments. Tunisia and Egypt, for example, received economic and political support from the European states and from the US to develop secular, pro-Western government structures. As such, these energy-poor states also neutralized their own armed powers by giving them economic perks or marginalizing them by restricting their economic and organizational competence (Brooks 2013).

Although the number of coups lessened after the 1980s in response to these strategies, the MENA nations continued to suffer from abject underdevelopment. While their coup-proofing strategies lessened the probability of military coups, authoritarianism remained intact within most of the MENA states, although the new power center had shifted to civilians or civilianized military forces. In essence, the coup-proofing policies created military-backed authoritarian powers at the cost of democracy. The ruling regimes manipulated the military for the sake of their own interests, and coup-proofed military powers rubber-stamped the newly formed system. “From about 1970 and onwards, the role of the military [challenger] changed into becoming the principal protector of the (still authoritarian) regimes” (Hansen and Jensen 2008, pp. 30-31).

Feaver’s armed servants model provides an ideal perspective for examining this coup-proofing period. During this time, civil authorities became the employer, and the armed forces became their loyal employees. In these states, the strengthened civil authoritarian powers created armies loyal to the regime; while in democratic states, the armies are supposed to be loyal to the state (Gaub 2013a, p. 5). Furthermore, instead of creating objective civilian control over the military, civil authorities formed mechanisms of subjective civilian—but still authoritarian—control across the MENA region. The new trend in the MENA states was civilianized authoritarian regimes, which fostered stable, undemocratic civil-military relations. These symbiotic relationships also garnered the support of international superpowers, the European Union and the United States, because the authoritarian rulers and their militaries excluded radical Islamists from the system and kept the region stable. International actors subsidized the states in exchange for the promise of a secure and stable region. The anti-democratic states used the trade-off as blackmail for international legitimacy (Gelvin 2012, p. 5). Brooks noted the important role that the military played during this period: “The fact that regimes have successfully managed political military relations does not necessarily imply that the military’s importance has diminished. The armed forces remain powerful behind the scenes constituencies, whose support must be maintained and opposition guarded against” (Brooks 1998, p. 74).

c) Ruling but not governing: The New Age of Military Forces

As both the internal and external threats abated, Arab rulers sought to protect their existence in power. While they mostly proofed their armies from coup d’états, they also sought to garner their support. The new role of the “incumbent regime’s guardian” kept the armies’ role in the political scene even more limited than in previous years, and “a new symbiotic relation” developed between military and civilian powers (Rubin 2001, p.53; Herspring 2009, p. 669).

On the other hand, Cook (2007) conducted a study of Egyptian, Algerian, and Turkish political systems and found that in each case, the armies of the states ruled but did not govern. Cook noted that in each of these states, the military apparatus took pains to exclude strong Islamist powers from the political arena, including the Islamic Salvation Front in Algeria after a 1992 election victory, the Welfare Party in Turkey after success in the 1995 general elections, and the Muslim Brotherhood in Egypt after 1952 “Free Officers” military coup (Cook 2007). “The ‘balance’ between officers and civilians, demonstrating how officers in the Middle East can rule but not govern without ever having to step beyond the boundaries of their barracks” (Cook 2007, p. 8).

Finer (1962) labeled these regimes “military supportive states,” because their survival depended upon their military’s support. In other words, the man was on horseback. Perlmutter noted that these states represented a praetorian model in which “the military tends to intervene in the government and has the potential to dominate the executive” (Perlmutter 1969, p. 383). These types of armies prefer to “operate from behind the scenes as a pressure group” (Perlmutter 1969, p. 396). It is important to note, here, that military support for civilian and democratic rulers is a normal and an expected process. However, the problem is how to distinguish military support from military imposition. In the MENA states, the civil-military balance worked to the mutual benefit of civilian authoritarian rulers and military powers but excluded the rest of the society from participation in the political arena. Several anti-democratic states fell after the Soviet collapse, but military-supported authoritarian regimes in the MENA region continued to maintain their power base. Bellin explained that Arab leaders in the region maintained authoritarianism as an exception through the “robustness of the coercive apparatus” (Bellin 2004, pp. 144-146). Even though the robustness lasted a very long time but someone had to stop the authoritarianism for the sake of national interest, justice, and freedom.

Military involvement in the Arab uprisings: Pro-state and Pro-regime

State leaders in several Arab countries countered numerous anti-governmental riots throughout their history. Recent examples include the 1977 bread and 1986 central security forces riots in Egypt, the 1981 economic-based upheavals in Morocco, and the 1983 bread and 2008 minor riots in Tunisia (Achcar 2013, p. 94). However, none of these anti-governmental protests brought about a revolutionary change in their states. According to Bellin, the robustness of authoritarianism in the Middle East was the result of (a) the fiscal health of the coercive apparatuses, (b) the low level of institutionalism of security, (c) the enduring international support for the security establishments, and (d) the weak social protests against the ruling regimes (Bellin 2004, pp. 144-146). In addition, Gause stated that the stability of the Arab dictatorships resulted from “the military-security complex” and “state control over the economy” (Gause 2011). Moreover, rich oil reserves, foreign aid, and state leaders’ rigid control over the economy created strong, state-run, central economic structures. All of the above factors eliminated strong opposition and the probability of change in leadership.

However, the 2010-2011 Arab uprisings were a prominent change in terms of changing the path of several cases, as happened in Egypt and Tunisia. These states proved a prominent exception because protestors were able to remove anti-democratic rulers by forming a de facto alliance with military forces. In essence, the protectors of the autocratic rulers sided with the people on the street. These uprisings, and the role the military played in them, opened a new page in the literature on civil-military relations in the MENA states. As Taylor explained, “Previous models of civil-military relations [treated] the military as the progenitor of political intervention or the stalwart defender of the regime, not as the arbiter of massive popular upheaval” (Taylor 2014, p. 40).

Bellin, also, recasts the robustness of authoritarianism in the Middle Eastern states after these seismic changes. She explained, “Two factors proved primary in the Arab spring: the institutionalization character of the military and the level of social mobilization” (Bellin 2012, p. 131). Institutionalized military forces avoided costly actions, such as shooting the

mass protestors, for their own institutional benefits. Moreover, nonviolent social protests received significant support from different sections of society (Dunne 2020). According to Bellin, the aforementioned factors led to the change of regimes in Egypt and Tunisia recently, as they did previously in Brazil (1985) and Argentina (1983) (Stepan 1988). In contrast, weakly institutionalized or patrimonial military forces and violent protests engendered different results, as in Libya and Syria.

Gause also stressed the importance of the level of institutionalization and the professionalization of the military. In addition, he argued that the social upheavals received the support of the military forces in places with a homogenous social composition, as in Tunisia and Egypt. In contrast, diverse societies, like Syria and Bahrain, failed to achieve success because of sectarian divisions within the societies (Gause 2011).

Gause also noted the role that energy resources played during the protests and stated that the oil-rich states (e.g., Saudi Arabia and Kuwait) protected themselves against social upheavals, except Libya. Gause explained, “Qaddafi’s example establishes that oil money must be allocated properly, rather than wasted on pet projects and hare-brained schemes, for it to protect a regime” (Gause 2011). On the other hand, according to Gause, the energy-poor states, such as Tunisia and Egypt, experienced the backfire of the privatization policies in their economies after the 2000s. These policies had created a new super-wealthy and crony capitalism among close colleagues and relatives of the leaders, which also increased the public revulsion.

Like Gause, Springborg (2014) underlined the importance of institutionalism and professionalism during the uprisings. He states that Tunisian and Egyptian militaries were more institutionalized, cohesive, and professional than were Yemen’s and Libya’s armies. As a result, military forces in Tunisia and Egypt cohesively defected from their rulers, while those in Yemen and Libya eventually fragmented.

Albrecht took a different approach, using the coup-proofing perspective to explain the varying outcomes during the uprisings. Albrecht noted that Mubarak’s Egypt “neglected personal bonds with the military” and instead developed corporate-based relationships by giving the military forces economic power, i.e. “economic coup-proofing” (Albrecht 2014, pp. 11-12; Makara 2013). Bashar Assad’s Syria, conversely, developed a different strategy, establishing ethnic, familial, and religious-based personal links with military officers that resulted in “a communal military” (Albrecht 2014, p. 12).

Albrecht et al. also analyze the military coups and the post-uprising terms by classifying the military behaviors as “elite and combat officers coup” (Albrecht et al. 2021, p. 8). According to that classification, elite officers’ coups (from above) mostly create new authoritarianism. However, combat officers’ coup (from below) has more chance to lead to a transition to a democracy (Albrecht et al. 2021, p. 1). Sisi coup in 2013 is an example of how the post-Mubarak term had resulted in another dictatorship (Dunne 2020). Sisi was a top officer and wanted to establish an anti-Muslim brotherhood government. Moreover, he held and won elections after his coup to survive his military governance and received financial aid from the US (Grewal and Kureshi 2019).

Parsons and Taylor (2011) dissected the army's behavior in the Arab uprisings using two perspectives: political restraints and the interests of the military. The researchers contended that the high level of interest along with the low scale of restraints increased the likelihood of the military's intervention in politics. If both restrictions and interests were at either the low or high end of the scale, the army might have split or tentatively supported the protestors. According to Parsons and Taylor, because of the different degrees of restrictions and interests for military forces, various behaviors emerged in the Arab uprising states (see Table II).

Table II: The behavior of the armed forces in Libya, Tunisia, Syria, and Egypt.

	Restraints High	Restraints Low
Interests High	Outcome: Ambiguous; Fracture or Side with Regime Libya “fractured support” Other: Iran	Outcome: Side with Protestors Tunisia “ambitious support”
Interests Low	Outcome: Side with Regime (regime doubly secure) Syria “fervent support” Others: Bahrain, Jordan, Yemen	Outcome: Ambiguous; Fracture or Side with Protestors Egypt “reluctant support”

Source: Parsons & Taylor (2011, p. 33)

These findings from the existing literature indicate that the Egyptian military developed a pro-state behavior to protect its economic and social standing by backing the winning side of the conflict: the revolutionaries. Researches indicate that the Egyptian military controlled around 40 percent of the Egyptian economy at the time of the uprising (Brooks, 1998; Lutterbeck, 2013). Before the revolt, former President Hosni Mubarak's son Gamal was preparing to succeed his aging father in a few years (Barany, 2013a, p. 69). Gamal never served in the army, and he was a strong defender of the privatization of the army's assets, a policy that threatened the army's main economic interests (Gelvin, 2012, p. 40). While the Egyptian army saw the revolutionaries as a viable alternative to Gamal, Springborg noted that in their support of the protestors, they were still protecting the regime:

The *raison d'être* of the Egyptian military is to sustain itself, and by so doing, any regime that rests upon it. This is the only duty it can be said without reservation to have effectively discharged, even in the crisis of 2011, when the military preserved the regime by severing its head (Springborg, 2013, p. 103).

The post-Mubarak term developments agreed with the above arguments. Since General Sisi staged a military coup against an elected Muslim Brotherhood President Mohammed Morsi in July 2013 (Croissant 2018). The Egyptian military staged a coup against Muslim Brotherhood once they felt that the pro-Islamist government would endanger the pro-secular military's political and economic interests (Feldman 2020). That means the Egyptian military secured its interests in 2013 as it did in 2011.

As Grewal and Kureshi noted, "General Sisi pushed through a new constitution strengthening the institutional privileges of the military by, among other clauses, limiting parliamentary oversight of the military's budget to the heads of two parliamentary committees and granting the military a veto over of the choice of Defense Minister for the next eight years" (Grewal and Kureshi 2019, p.1025). However, the key difference between the military behaviors was that the military ousted the president of the autocracy in 2011, while the same military ousted democratically elected President Morsi in 2013 (Koehler and Albrecht 2021). Tunisia provides another striking case of civil-military relations, because the Tunisian military, like the military force in Egypt, declared its support for protesters (Albrecht et al., 2021). However, unlike the Egyptian military, the Tunisian military had little to lose (Grewal 2019). Brooks provided the following explanation:

The decision to refrain from using force against the Tunisian protesters therefore occurred in a context in which the military had little to lose (and potentially some to gain) from abandoning Ben Ali, while protecting him would have introduced significant costs to the military (Brooks 2013, p. 207).

To coup-proof their military forces, Ben Ali and his predecessor Bourguiba controlled the Tunisian army by excluding military personnel from the political arena and creating counterbalance police and security forces (Brooks 1998). While the Egyptian rulers coup-proofed their army mostly by rewarding it, Tunisian leaders chose the strategy of counterbalancing.

The professional, cohesive and institutionalized structure of the Tunisian military; unarmed and decisive protests; and the energy poor structure of the Tunisian economy played a significant role in the military's pro-state decision to support the protesters. The Tunisian army held high interests and little to lose by supporting the people against the Ben Ali regime. As Grewal stated, "Those officers who were less satisfied with the political power afforded to the military by the regime were more supportive of defection" (Grewal 2019, p. 267).

While Ben Ali had established a substantial police force with his internally- and externally-sourced economic income, he did not have any non-tax revenue from energy resources to help him become economically independent from his society and the external interests. He developed close relationships with representatives from the Western liberal world for the economic benefits they provided—most notably with France, a long-term ally. According to Ritter, Ben Ali found himself in the "iron cage of liberalism," as his relationship with the liberal world prevented him from using lethal force against the unarmed protestors (Ritter 2015).

However, the post-Ben Ali term has also failed to build a strong and effective democratic regime in Tunisia. Even though the Tunisian military did not intervene in the post-Ben Ali term, the political parties' weaknesses and pro-longed coalitions in that the Tunisian parliament have led to weak coalitional governments and postponed the solutions (Grewal and Hamid 2020). Tunisia has not produced a real and long-term solution to its political, social, and economic problems (Feldman 2020). Albrecht et al. warn Tunisian politicians by saying the prolonged political, economic and social crisis can encourage people to invite a military intervention into Tunisian politics as an immediate solution (Albrecht et al. 2021).

In contrast to Tunisia and Egypt, the split within the Libyan army caused a nearly 9-month civil war, and NATO's responsibility to protect (R2P) military intervention. On the one hand, Gaddafi defended himself with his relatives, close friends, and tribal-connected paramilitary forces; on the other hand, foreign-supported armed protestors and defectors from the Libyan regular armed forces fought until the end of Gaddafi's regime. The foreign intervention ended this civil war and Gaddafi's term in October 2011.

The quick meltdown of the Libyan regular military forces proved that they were much less professional, institutional, and cohesive than their Tunisian counterpart (Gaub 2013b). More important, the Tunisian military forces developed a pro-state behavior while the Libyan military forces developed a pro-regime behavior. The long-term struggle against the internal and external forces also demonstrated that Gaddafi had his own patrimonial loyal forces that fought until the end with him. The energy resources were critical in helping Gaddafi establish and maintain his own loyal forces during his 42-year rule. Furthermore, armed protestors, unlike in Tunisia, and their consequent violence were another difference between the Tunisian and the Libyan uprisings. As a result, Libya experienced an armed revolution, while Tunisia's rebellion was largely nonviolent.

Conclusion

In this paper, first of all, I presented the importance of military power in the Middle East and North Africa by exploring military involvement in the history of the countries respectively: Coup lover, coup-proofed, ruling but not governing power, and pro-regime or pro-state power. The history also shows that the role of the military cannot be analyzed without taking the states' internal and external conditions into account. That means the role that the military played was the reason and also the result of the countries' unique conditions. In the 1950s, when the countries received their independence from hegemonic powers, the military played a structuring and decisive role for the infant countries. As the countries' institutions developed, the military role also changed: from ruler to supporter.

2010-2011 Arab uprisings once again verified the fact that the military power was a principal player who would have a significant effect on the conclusion of the accounts. In Tunisia and Egypt, the pro-state military had sided with the protestors and the long-term rulers were forced to leave their positions (Sarihan 2021). However, the pro-regime military behavior in Libya and Syria concluded civil-strives and ongoing state crises as the day of 2022 (Sarihan 2021). That implies that in the time of conflicts and divisions, which part is backed by the military power, that part most probably becomes the winner, at least not a loser. In MENA, the military backed-winner had long time been anti-democratic rulers until the 2010-2011 protests. The Arab uprisings have created a new page that the military power can also move along with the pro-democratic parts.

To recapitulate, the 2010-2011 social upheavals proved that national armies played an important role in the outcome of social protests, as they decide whether they will defect, defend, or split. This paper began with a discussion of the civil-military relations in the MENA region from the 1950s to the 2000s. I ended the paper with an examination of the literature on the behavior of military forces during the Arab uprisings. My study aims to fill that gap by exploring the importance of military power and the different military behaviors from the early days of independence to the Arap uprisings. The military has always been an important part of Arab societies but to different extents and different shapes.

References

- Aberle, David Friend. 1982. *The Peyote religion among the Navaho*. Chicago: University of Chicago.
- Albrecht, Holger. 2014. "Does Coup-Proofing Work? Political Military Relations in Authoritarian Regimes amid the Arab Uprisings." *Mediterranean Politics Mediterranean Politics* (2):1-19.
- Albrecht, Holger, Dina Bishara, Michael Bufano, and Kevin Koehler. 2021. "Popular support for military intervention and anti-establishment alternatives in Tunisia: Appraising outsider eclecticism". *Mediterranean Politics*. 1-25.
- Albrecht, Holger, Kevin Koehler, and Austin Schutz. 2021. "Coup Agency and Prospects for Democracy". *International Studies Quarterly*.
- Barany, Zoltan D. 2011. "The role of the military." *Journal of Democracy* 22 (4):24-35.
- Barany, Zoltan D. 2012. *The Soldier and the Changing State: Building Democratic Armies in Africa, Asia, Europe, and the Americas*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Barany, Zoltan D. 2013. "Armies and revolutions." *Journal of Democracy* 24 (2):62-76.
- Be'eri, Eliezer. 1982. "The Waning of the Military Coup in Arab Politics." *Middle Eastern Studies* 18 (1):69-81. doi: 10.2307/4282869.
- Bellin, Eva. 2004. "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective." *Comparative Politics* 36 (2):139-157. doi: 10.2307/4150140.
- Bellin, Eva. 2012. "Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring." *Comparative Politics* 44 (2):127-149. doi: 10.2307/23211807.
- Brooks, Risa. 1998. "Political-Military Relations and the Stability of Arab Regimes." *Adelphi papers*. (324):324.
- Brooks, Risa. 2013. "Abandoned at the Palace: Why the Tunisian Military Defected from the Ben Ali Regime in January 2011." *Journal of Strategic Studies* 36 (2):205-220.
- Burk, James. 2002. "Theories of Democratic Civil-Military Relations." *Armed Forces & Society* 29 (1):7-29. doi: 10.1177/0095327x0202900102.
- Cameron, William Bruce. 1966. *Modern Social Movements: A Sociological outline*. New York: Random House.
- Cook, Steven A. 2007. *Ruling but not governing: The military and political development in Egypt, Algeria, and Turkey*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Croissant, Aurel, David Kuehn, and Tanja Eschenauer. 2018. "Mass Protests and the Military". *Journal of Democracy*. 29 (3): 141-155.
- Desch, Michael C. 1996. "Threat Environments and Military Missions." In *Civil Military Relations and Democracy*, edited by Larry Jay Diamond and Marc F. Plattner, 12-29. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University.

- Desch, Michael C. 1999. *Civilian control of the military: the changing security environment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dunne, Charles W. "The Role of the Military in Middle East/North Africa Protest Movements of 2019." *IEMed: Mediterranean yearbook 2020* (2020): 23-29.
- Feaver, Peter D. 1996. "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control." *Armed Forces & Society* 23 (2):149-178. doi: 10.1177/0095327x9602300203.
- Feaver, Peter D. 1999. "Civil-Military Relations." *Annual Review of Political Science* 2:211-241.
- Feaver, Peter D. 2003. *Armed servants: agency, oversight, and civil-military relations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Feldman, Noah. 2020. *The Arab Winter: A tragedy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Finer, S. E. 1962. *The man on horseback; the role of the military in politics*. New York: Praeger.
- Gaub, Florence. 2013a. Arab Spring and Arab Armies: A New Framework for Analysis. International Institute for Counter-Terrorism: International Institute for Counter-Terrorism.
- Gaub, Florence. 2013b. "The Libyan Armed Forces between Coup-proofing and Repression." *Journal of Strategic Studies* 36 (2):221-244.
- Gause, F. Gregory. 2011. "Why Middle East Studies Missed the Arab Spring." *Foreign Affairs* July/August 2011.
- Gelvin, James L. 2012. *The Arab uprisings: what everyone needs to know*. New York: Oxford University Press.
- Gerges, Fawaz A. 2014. *The New Middle East : Protest and Revolution in the Arab World*. NY: New York: Cambridge University.
- Grewal, Sharan. 2019. "Military Defection During Localized Protests: The Case of Tataouine". *International Studies Quarterly*. 63 (2): 259-269.
- Grewal, Sharan, and Shadi Hamid. 2020. The dark side of consensus in Tunisia: Lessons from 2015-2019. Foreign Policy at Brookings, No. 1. <https://www.brookings.edu/research/the-dark-side-of-consensus-in-tunisia-lessons-from-2015-2019/> (Accessed: 10 November 2021).
- Grewal, Sharan, and Yasser Kureshi. 2019. "How to Sell a Coup: Elections as Coup Legitimation". *Journal of Conflict Resolution*. 63 (4): 1001-1031.
- Hafez, Mohammed M. 2003. *Why Muslims rebel: Repression and resistance in the Islamic world*. Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers.
- Hansen, Birthe, and Carsten Jensen. 2008. "Challenges to the Role of Arab Militaries." In *Civil-Military relations in the Middle East*, edited by Carsten Jensen, 29-45. Copenhagen: Royal Danish Defence College.

- Herspring, Dale. 2009. "Civil-Military Relations in the United States and Russia: An Alternative Approach." *Armed Forces & Society* 35 (4): 667-687. doi: 10.1177/0095327x09332140.
- Huntington, Samuel P. 1957. *The soldier and the state; the theory and politics of civil-military relations*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Huntington, Samuel P. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven & London: Yale University.
- Huntington, Samuel P. 1995. "I. Reforming Civil-Military Relations." *Journal of Democracy* 6 (4):9-17.
- Janowitz, Morris. 1960. *The professional soldier, a social and political portrait*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Kamrava, Mehran. 2000. "Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East." *Political Science Quarterly* 115 (1):67-92. doi: 10.2307/2658034.
- Koehler, Kevin, and Holger Albrecht. 2021. "Revolutions and the Military: Endgame Coups, Instability, and Prospects for Democracy." *Armed Forces & Society*. 47 (1): 148-176.
- Lasswell, Harold D. 1941. "The Garrison State." *American Journal of Sociology* 46 (4):455-468. doi: 10.2307/2769918.
- Lee, Terence. 2005. "Military Cohesion and Regime Maintenance: Explaining the Role of the Military in 1989 China and 1998 Indonesia." *Armed Forces & Society* 32 (1):80-104. doi: 10.1177/0095327x05277906.
- Lutterbeck, Derek. 2013. "Arab Uprisings, Armed Forces, and Civil-Military Relations." *Armed Forces & Society* 39 (1):28-52. doi: 10.1177/0095327x12442768.
- Makara, Michael. 2013. "Coup-Proofing, Military Defection, and the Arab Spring." *Democracy and Security* 9 (4):334-359.
- Marshall, Charles Burton. 1963. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 349 (Article Type: book-review / Issue Title: Communist China and the Soviet Bloc / Full publication date: Sep., 1963 / Copyright © 1963 American Academy of Political and Social Science): 242-243. doi: 10.2307/1035779.
- Matei, Florina Cristiana. 2013. "A New Conceptualization of Civil-Military Relations." In *Routledge Handbook of Civil-Military Relations*, edited by Thomas C. Bruneau and Florina Christiana Matei, 26-38. New York: Routledge.
- Moskos, Charles C. 1977. "From Institution to Occupation: Trends in Military Organization." *Armed Forces & Society* 4 (1):41-50. doi: 10.1177/0095327x7700400103.
- Nepstad, S. E. 2013. "Mutiny and nonviolence in the Arab Spring: Exploring military defections and loyalty in Egypt, Bahrain, and Syria." *J. Peace Res. Journal of Peace Research* 50 (3):337-349.
- Parsons, William, and William Taylor. 2011. *Arbiters of Social Unrest: Military Responses to the Arab Spring*. 1-43. Accessed 10 March 2014.
- Perlmutter, Amos. 1969. "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities." *Comparative Politics* 1 (3):382-404. doi: 10.2307/421446.

- Pollack, Kenneth M. 2002. *Arabs at war: military effectiveness, 1948-1991*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Quinlivan, James T. 1999. "Coup-proofing: Its Practice and Consequences in the Middle East." *International Security International Security* 24 (2):131-165.
- Ritter, Daniel P. 2015. *The iron cage of liberalism : international politics and unarmed revolutions in the Middle East and North Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Rubin, Barry. 2001. "The Military in Contemporary Middle East Politics." *Middle East Review of International Affairs Journal* 5 (1):47-63.
- Rukavishnikov, Vladimir O., and Michael Pugh. 2006. "Civil-Military Relations." In *Handbook of the sociology of the military*, edited by Giuseppe Caforio, 131-150. New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Russell, Diana E. H. 1974. *Rebellion, revolution, and armed force; a comparative study of fifteen countries with special emphasis on Cuba and South Africa*. New York: Academic Press.
- Sarihan, Ali. 2021. "A new theory of military behavior in the Arab uprisings: 'Pro-state' and 'Pro-regime'." *Journal of International Studies*. 14 (1): 9-23.
- Schiff, Rebecca L. 1995. "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance." *Armed forces and society*. 22 (1):7.
- Siddiq, Ayesha. 2007. *Military Inc.: Inside Pakistan's military economy*. London; Ann Arbor, MI: Pluto Press.
- Springborg, Robert. 2013. "Learning from failure-Egypt." In *The Routledge Handbook of Civil-Military Relations*, edited by Thomas C. Bruneau and Florina Christiana Matei, 93-110. New York, NY: Routledge.
- Springborg, Robert. 2014. "Arab Militaries." In *The Arab Uprisings Explained*, edited by Marc Lynch. New York: Columbia University.
- Stepan, Alfred C. 1988. *Rethinking military politics : Brazil and the Southern Cone*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Taylor, William C. 2014. *Military responses to the Arab uprisings and the future of civil-military relations in the Middle East: Analysis from Egypt, Tunisia, Libya, and Syria*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Varol, Ozan O. 2012. "The Democratic Coup d'État." *Harvard international law journal Harvard International Law Journal* 53 (2):291-356.
- Young, Thomas-Durell. 2006. "Military Professionalism in a Democracy." In *Who guards the guardians and how?* edited by Thomas C. Bruneau and Scott D. Tollefson, 17-33. Austin, TX: University of Texas.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VI/1 (2021), s. 19-43

YENİKAPI MEVLEVİHANESİ NAFİZ PAŞA KÜTÜPHANESİ VE KOLEKSİYONUNDAKİ AKLI İLİMLERE DAİR KİTAPLAR ÜZERİNE*

Fulya İBANOĞLU**

Özet

İstanbul kütüphaneleri, Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu üzere itibaren vakıf kütüphaneleridir. Tekke kütüphaneleri de bunlardan biridir. İstanbul bu manada pek çok tekke kütüphanesine de ev sahipliği yapmış, bunların bazıları 1925'te tekkelerin seddi kanunuyla peyderpey Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi'ne devredilmiştir. Bu süreçte zayıt olmakla birlikte kalabilen kitaplardan, bunlardaki vakıf mühürleri ve temellük kayıtlarından, koleksiyonlara ait katalog ya da el yazma fihristlerden yola çıkılarak haklarında fikir sahibi olmak mümkündür. Bu kütüphanelerdeki kitapların vâkıfları umumiyetle tekkede meşihatte bulunan şeyhleri, dervişleri, ilmiye, kalemiye ve seyfiyeye mensup müntesipleri ve tabii muhibbanıdır. Vâkıfınin adıyla bilinen Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nin bulunduğu Yenikapı Mevlevihânesi bunların en mühimlerindedir. 1598'de Malkoç Mehmed Efendi tarafından kurulan Mevlevihâne'de, bu tarihten itibaren önce yine onun vakfettiği kitaplarla kütüphane teşekkül etmeye başlamış zamanla diğer vâkıflar aracılığıyla zenginleşmiş-

* Bu makale The Islamic Manuscripts of Association'un Cambridge Üniversitesi Magdalene Kolej'de düzenlediği "İslam Elyazmaları ve Sufizm" konulu 11. sempozyumda 14 Eylül 2016'da "Bir Tekke Kütüphanesi Bize Ne Anlatır?" başlığıyla sunulan bir tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir. Bakınız, The Eleventh Islamic Manuscript Conference Sufism an Islamic Manuscript Culture-Conference Booklet, 56-57.

** İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi Editörü, ORCID: 0000-0001-8478-2967,
e-mail: fulyaibanoglu@gmail.com

tir. Esas kütüphane binası Abdurrahman Nâfiz Paşa tarafından 1851'de tesis edilmiş, onun vakfettiği kitaplarla da koleksiyon büyümüştür. Yenikapı'ya 1831'de Osman Selahaddin Dede postnişin olmuş, elli küsür sene meşihatte bulunmuş bu esnada yazdığı, okuduğu ya da bir şekilde uhdesine geçen kitaplarla nispeten büyük kütüphane oluşturmuş sonrasında bunları mevlevihanenin kütüphanesine vakfetmiştir. Onun zamanında Tanzimat ricali Mevlevîhane'yle yakınlaşmış, bu durum Mevlevîhane'nin modernleşme taraftarı, hürriyet ve meşrutiyet gibi kavramların tartışıldığı bir yer olarak anılmasına da sebep olmuştur. Dolayısıyla devrin mühim simalarının bulunduğu bu Mevlevîhane'nin kütüphanesinde bulunan ve bulunmayan kitaplar, farklı açılardan tahlil edildiğinde tekke muhiti hakkında da bir fikir vermektedir. Bu mühim koleksiyonun yazma halindeki fihristi de kitaplarıyla birlikte tekkeler sırlandıktan sonra 1928'de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Kitapların devri ve tespiti hususunda nasıl bir yol izlendiği tam olarak bilinmemekle birlikte Arapça, Farsça ve Türkçe lisanlarında Nâfiz Paşa koleksiyonunda 608 yazma, 724 matbu toplam 1332 kitap bulunmaktadır. Kütüphanede dinî ilimler ve tasavvufa dair eserlerin yanı sıra klasik ilimler tasnifine göre akli-nazarî ilimlere dair bir kısmı el yazması 58 kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar metafizik, matematik-geometri, fizik, astronomi, psikoloji, tıp, musiki, jeoloji, zooloji ve coğrafya sahalarında. Tüm bunlar muvacehesinde tekkelerin seddiyle Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'ne nakledilen Nâfiz Paşa Kütüphanesi'ndeki kitaplar renkli ve çok cepheli bir irfan merkezinde farklı saiklerle bir araya gelmek bakımından mutlaka tetkiki haketmektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Yenikapı Mevlevîhânesi, Nâfiz Paşa Kütüphanesi, Tekke Kütüphanesi, Osman Selahaddin Dede, Akli İlimlere Dair Kitaplar, Türk Düşüncesi*

ON THE LIBRARY OF YENİKAPI MEVLEVİHANE NAFİZ PAŞA AND RATIONAL SCIENCES BOOKS IN ITS COLLECTION

Summary

As it is generally the case with Ottoman geography, Istanbul libraries are foundation libraries. Tekke [darvish lodge] library is one these libraries. Istanbul, in this sense, has hosted countless libraries. Among these were transferred in time to Süleymaniye Library with the introduction of 1925 Law on the Closure of Tekkes and Zawiya. Although there are losses in this process, talking about these books is made possible by foundation seals, acquisition records and their collection records or hand-written indexes. In this libraries vâkıfs (donators/ benefactors) of the books consist of the sheiks that explain their teachings, dervishes, people related to İlmiye, Kalemîye and Seyfiye and their supporters. Yenikapı Mevlevihane that includes Nâfîz Paşa Library, known for its foundation's name, is among the most important of them. In this Mevlevihane, founded by Malkoç Mehmed Efendi in 1598, the creation of a library with the culmination of Malkoç Mehmed Efendi's books started before its establishment and thrived via other foundations. The actual library building was based by Abdurrahman Nâfîz Paşa in 1851 and the collection of the library grew with his donations. In 1831 Osman Selahaddin Dede became the postnişin of the Yenikapı and has exercised this role for around 50 years. During this period, he has created a relatively big collection of the books he has written, read or acquired in a way or another and later went on to donate these to the library of Mevlevihane. Higher officials of the Tanzimat have especially got closer with the mevlevihane and this situation has caused mevlevihane to be called a place that supports modernization and terms like liberty and constitutionalism could be discussed. The catalog of this important collection, in manuscript form, was transferred to the Süleymaniye Library in 1928, after the darvish lodges were glazed. According to this, Nâfîz Paşa collection consist of 1332 books in Arabic, Persian and Turkish; 608 of which are manuscripts while 724 are printed. 58 of the abovementioned books belong the fields of metaphysics, mathematics-geography, physics, astronomy, psychology, medicine, music, geology, zoology, and geography that fall under the category of rational sciences under the classical sciences classification method. According to all these, books that belonged to Nâfîz Paşa library and were transferred to Süleymaniye Library deserve further study due to the fact that how and why they got together and the way they got together in a colorful and a multilayered place of understanding.

Keywords: *Yenikapı Mevlevihane, The Library of Nâfîz Paşa, Lodge Library, Osman Selahaddin Dede, Rational Sciences Books, Turkish Thought*

Giriş

Bu makalede önce Yenikapı Mevlevihânesi bünyesinde inşa edilip bânisi ve vâkıfı Abdurrahman Nâfiz Paşa'nın adıyla anılan tekke kütüphanesi hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.¹ Bununla Türk-İslâm düşünce tarihinde, bunun içinde de hususen tasavvuf tarihimizde, mevcut tekke kütüphanelerinin nasıl bir fonksiyon icra ettiği, nerde durduğu, okur-yazar ilişkisi bakımından şeyhlerin, dervişlerin, muhiblerin bir tekkede neler okuduğu gibi soruların cevaplarına dair ipuçlarına ulaşılabileceği düşünülmektedir. Bu noktada kütüphanedeki yazma ve nadir pek çok eser farklı açılardan değerlendirilebilir, İstanbul'daki diğer tekke kütüphaneleriyle mukayeseye gidilebilir. Ancak bu makalenin sınırları gözetilerek öncelikle ve sadece Nâfiz Paşa koleksiyonundaki² akli ilimlerden nazari ilimlere³ dair kitapların listesi verilecek, böylece yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz türden meseleleri konuşabilmek için çerçevenin bir kısmı çizilmesi planlanmaktadır.

Bânisi Abdurrahman Nâfiz Paşa'nın (ö. 1852) ismiyle anılan Yenikapı Mevlevihanesi Kütüphanesi koleksiyonu esas itibarıyla 1597'de yeniçeri kâtibi Malkoç Mehmed Efendi'nin tekkeyi tesis etmesini müteakip kendi kitaplarını buraya vakfetmesiyle teşekkül etmeye başlamıştır. Kütüphane binası ise, II. Mahmud ve Abdülmecid devri Maliye ve Evkaf nâzırlıklarında bulunan Nâfiz Paşa tarafından 1851'de tesis edilmiştir. Bu koleksiyonda bulunan, belki bulunmayan kitaplar, tekke müntesiplerinin ve muhitinin nasıl bir entellektüel altyapıya sahip olduklarına dair bazı ipuçları verecektir. Mevcut kitapların türleri, dilleri, menşeleri gibi hususiyetlerin ortaya konulması da İstanbul tekke kütüphanelerinin mahiyetleri hakkında bir kanaat hasıl edecektir. Bu sebeple irfan ve kültür tarihimizde son derece mühim bir yere sahip Yenikapı Mevlevihânesi özelinde önce tekke kütüphanelerinin mahiyeti, sonra Nâfiz Paşa koleksiyonunun tarihçesi ve teşekkülüne dair bir tasvir yapılacaktır. Daha sonra 1928'de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilen Yenikapı Mevlevihânesi kütüphanesinin elyazması fihristi ve bugüne intikal edebilen kitapları dikkate alınarak örnek bazı kitaplardaki mühürler, temellük ve tesahüb kayıtlarından yola çıkarak kütüphanenin nasıl teşekkül ettiğine bakılacak, akli ilimlerin nazari ilimler sınıfına giren metafizik, matematik ve fizik kitapları listelenecektir.⁴ Kütüphanedeki bu kitapların listelenmesi için koleksi-

¹ İstanbul tekke kütüphaneleri özelinde Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nden bahseden ilk metinler için bakınız, Fulya İbanoğlu, "Cambridge'de İstanbul'dan Bir Tekke Kütüphanesini Anlatmak", 26-28; Fulya İbanoğlu, "İstanbul Camii ve Tekke Kütüphanelerine Dair İki Örnek: Eyüp Sultan Camii ve Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi", 94-99; Fulya İbanoğlu, "Osmanlı Coğrafyasında Basılmış Farsça Kitaplara Bir Başka Açından Bakmak: 19. yüzyıl İstanbul Tekke Kütüphanelerindeki Matbu Farsça Eserler", 199-218.

² Zühdü Bey ve Feyzullah Paşa kitapları Nâfiz Paşa koleksiyonuna mülhak olduğu ve bunları dahil etmek makalenin hacmini genişleteceğinden şimdilik hariçte bırakılacaktır.

³ İslam ilimler tasnifi, ilimlerin alan ve sınırlarının birbirinden ayrılması, bunların sistematik olarak değerlendirilmesi müslüman mütefekkirler tarafından farklı dönemlerde farklı tasniflere mevzu olmuştur. Hususen ilimlerin dini ve felsefi ilimler olarak ayrılması, din-felsefe ilişkisi meselesinin de bir boyutunu oluşturmuştur. Makalede elbette bu mesele tartışılmayacaktır. Fakat aşağıda vereceğimiz listenin oluşumunda esas aldığımız tasnifin arka planına burada değinmek yerinde olacaktır. İslam ilimleri öncelikle nakli/dini ve akli/felsefi olarak ikiye ayrılır. Nakli ilimlere tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf girmektedir. Akli ilimler ise nazari ve ameli olarak ikiye ayrılmaktadır. Nazari ilimler ilahiyyat (metafizik disiplinler), riyaziyyat (matematik ilimler), tabiiyyat (fizik ilimler) olarak tasnif edilmiştir. Ameli ilimler içinde ahlak, tedbir'ül-menzil ve siyaset anılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "İlim", DİA, c. XXII, 113-114.

⁴ Osmanlı'dan intikal eden vakıf kütüphanelerinin teşekkül süreci, kitapların tedariki, kütüphane koleksiyonları hakkında son yıllarda pek çok çalışma yapılmaktadır. Vakıf kütüphanelerinin bu makalede olduğu gibi tematik listeleri yayınlanmasa da bazı kitaplara dikkat çekilmektedir. Msl. bkz. Filiz Dıgıroğlu, "Kütüphane-i Umumi-i Osmani ve Bağış Koleksiyonları: Çerçesheyhâde Kitaplığı", Arşiv Dünyası, 2021/Kış, c. VIII, S. II, 106-114.

yonu ait yazma fihristten ve Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi'ndeki dijital katalogdan istifade edilecektir. Böylece bir mevlevihanenin/tekkenin kütüphanesinde hangi kitapların olabileceği, dolayısıyla bir/bu tekkede neler okunduğu, bunların hangi ilim dallarına ait olduğu, oranları, kitapların bu koleksiyonda hangi yollarla toplandığı sorularının cevapları araştırılacaktır. Öncelikle akli ilimlere dair kitapların tespiti yapıp koleksiyonun tamamını kuşatacak sonraki adımlarda böylece bir tür giriş yapılacaktır.

1. Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nin Tarihçesi ve Koleksiyonun Teşekkülüne Bir

19. yüzyılda İstanbul'da tesis edilen müstakil kütüphaneler, Bayezit Umumi Kütüphanesi hariç Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu üzere⁵ vakıf kütüphaneleridir. Bu yüzyılda İstanbul'da, 16. yüzyıldan beri olduğu üzere kütüphaneler cami, türbe, tekke gibi müstakil bir hayır kurumunda yer alırlar⁶ ya da daha önce kurulmuş tekke kütüphanelerine bağışlar devam eder.⁷ Kütüphanelerin ilk kurulduğunda vâkıfı tarafından vakfiyesi düzenlenir, nâdir de olsa bu vakfiyelerde kütüphaneye vakfedilen kitapların listesi bulunur.⁸

Malum olduğu üzere, İstanbul'un önemli kültür mahfillerinden biri de tekkeleridir. Tekkelerden bazılarının kendi bünyelerinde teşekkül eden kütüphanelerin onların bu yönlerini daha da pekiştirdiği, İstanbul'un dinî hayatının yanı sıra tefekkür hayatına da katkıda bulduklarını düşünmekte beis yoktur. Vakıf kütüphaneleri arasında bulunan tekke kütüphaneleri öncelikle tekkelerin selamlık kısmında bulunan dolaplara, bazen tevhidhaneye konulan kitaplardan teşekkül etmiştir. Bazen de postnişin şeyh veya tekkeye müntesip kalemiye, seyfiyye gibi üst düzey bir bürokrat tarafından tekke yakınında müstakil bir bina olarak vakfen kurulmuştur. Bu tür vakıf kütüphaneleri zamanla müntesipler ve muhibbanın aşağıda da ele alacağımız üzere kendi teliflerini⁹ bağışlamaları¹⁰ ya da satın alıp vakfettikleri kitaplarla zenginleşmiştir.

⁵ İstanbul'da 16. yüzyılda kurulan bazı tekke kütüphaneleri için bkz. Erünsal, a.g.e., 132-133, 147, 152; 17. yüzyılda kurulan bir tekke kütüphanesi için a.g.e., 189; 18. yüzyılda Karagümrük Şeyh Nureddin Cerrahi Zaviyesi'ndeki kütüphane için, a.g.e. 220, Çarşamba Murat Molla tekke kütüphanesi için a.g.e., 225, Tophane Kadiri Asitanesi kütüphanesi için a.g.e., 226 ve diğer başka tekke kütüphaneleri için a.g.e., 245.

⁶ 19. yüzyılda tesis eden bazı tekke kütüphaneleri ve banilerinin isimleri için bkz. Erünsal, Osmanlılarda Kütüphaneler ve kütüphanecilik, 272-273.

⁷ Erünsal, Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, s. 275.

⁸ Bazı tekke ve zaviyelerdeki kütüphaneler ve vakfiyeleri için bakınız, Özer Soysal, Türk Kütüphaneciliği-Belgeler-II, 315-317 ve 321-335.

⁹ Dervişlerin niçin ve nasıl eser telif ettiklerine dair Mustafa Kara, *Kalem, Kitap, Kütüphane*, 29-39; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.yüzyıl)*, 776-852'da şeyh efendilerin, dervişlerin telif ve tercüme eserlerinin listesi verilmiştir.

¹⁰ Msl. Sütlüce Dergahi kütüphanesinde tek yazma nüshası olan bir şeyhufendinin yazdığı ve bağışladığı biyoloji, fizyoloji gibi ilimlere değinerek hazırlanan Darwin reddiyesi 19. yüzyıl tekke ve kültür hayatına dair bir ipucu ve bilirdir. Bahsi geçen reddiye için bk. Fulya İbanoglu, "Terakki ve Tekâmül Meselesine Tekkeden Yükselen Bir Ses: 'Darvin'e Cevab İrşâdî'l-gâvin bi-reddi nazariyeti Darwin İsimli Risalenin Çevrimyazısı ve Tahlil", 273.

Bu bakımdan büyük tekkelerin hususi birer kütüphaneleri olmuştur. Bunlardan en mühimi Konya'daki Mevlevî Âsitânesi'ndedir¹¹ ve esas itibarıyla her mevlevihanede böyle bir kütüphane bulunur. Şeyhin kitap odası dışında özel kitap dolapları veya kitap odası yapılırken bazılarında mevlevî külliyesinden bağımsız bir kütüphane inşa edilmiş ve ayrı vakıflar kurulmuştur.¹² Elimizdeki bazı vakıf kütüphanesi ve mevlevihane kitaplık listeleri de bunu ispatlamaktadır.¹³ İstanbul tekke kütüphanelerinden vâkıfının adıyla bilinen Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nin bulunduğu Yenikapı Mevlevihânesi'nin kütüphanesi de bunlardan biridir.

Nitekim 17. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı'nın dini hayatında olduğu gibi, siyasi ve fikri hayatında da Mevlevîliğin tesiri büyüktür. Türk tefekkür hayatını şekillendiren pek çok mütefekkir ve sanatkâr İstanbul Mevlevî tekkelerinden yetişmiş ya da bir biçimde buralarla

¹¹ Konya Asitane kütüphanesi hakkında Süheyl Ünver'in verdiği "14 Aralık 1963'te Konya'da Osmanlı İmparatorluğu Mevlevihanelerinde Kütüphaneler" başlıklı konuşma için bk. Ahmet Güner Sayar, *A. Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986*, 409. Ayrıca Konya'daki yazma kitapların kataloğunu Abdülhakî Gölpinarlı hazırlamış, üç cilt halinde 1972'de, dördüncü cilt de 1994'te yayınlanmıştır. Abdülhakî Gölpinarlı, *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, (Ankara: TTK Basımevi, 1967). Abdülhakî Gölpinarlı'nın aktardığına göre vefatı 1859 olan Mehmed Said Hemdem Çelebi kendisinin meşihatine kadar geçen süredeki çelebilerin tasarrufu altında bulunan tabii arada kaybolup gidenler hariç, kitapları tespit edip kaydedip vakfetmiş böylece mevlevihanede bir kütüphanenin tesisini temin etmiş. Yine Gölpinarlı'nın Feridun Nâfiz Uzluğ'tan naklettiğine göre II. Ebübekir Dede'nin vefatını müteakiben varisleri Çelebi'nin şahsına ait olmayıp dergâha vakfedilen kitapları İstanbul'a gönderip satmışlar. Abdülhakî Gölpinarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevîlik*, 176.

¹² Ş. Bârihüdâ Tanrıkorur, "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri", (doktora tezi), 108. Bu tezde Tanrıkorur, Hâlet Efendi ve Nâfiz Paşa'nın yaptırdığı kütüphanelerin vakfiyeleri için adres olarak Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi 837/1-2; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter no: 746, 116-121 ve 157-161'de olduğunu belirtmiştir. (Biz makaleyi hazırlarken Süleymaniye'de okuyucu salonundaki bilgisayar kayıtlarında Hâlet Efendi koleksiyonunda 837'de bu vakfiye görünmüyor, Esad Efendi kitaplığı 837'de görünüyordu. Nâfiz Paşa'daki bazı kitaplar için de böyle bir durum söz konusuydu. Yani okuyucu salonundaki demirbaş numaraları bazı durumlarda yanlış olabiliyordu, oldu da. Bunun sebebi de koleksiyonların tasnifinin yapıldığı, daha doğrusu kataloglamanın yapıldığı bilgisayarlarla okuyucu bilgisayarlarındaki görüntü eşleştirmesinin bazen nihayet henüz bulunmaması ya da mutabık kalmaması sebebiyle imiş. Bu nedenle araştırmacıların en azından müracaat ettikleri eserlerin demirbaş numaralarını mutlaka teyit etmeleri gerekiyor, aksi takdirde yanlış bilgi olduğu zehabına kapılmak son derece mümkün.) Hâlet Efendi vakfiyesi için ayrıca bkz. Erünsal, a.g.e., 255. İstanbul tekkelerinin mimarisine dair bir başka tezde de Nâfiz Paşa'nın 1850'de yaptırdığı kağıt bağımsız binanın dışında tekke içinde Şeyh Abdülhakî Efendi'ni tesis ettiği Mevlevî Kütüphanesi olduğundan bahsedilmektedir. Tez yazarının ifadesine göre her ikisinin de kitapları Süleymaniye'ye nakledilmiştir. Konu için bakınız, Esin Demirel İşi, "İstanbul Tekkeleri Mimari Eklentileri ve Restorasyonu", (doktora tezi), 193.

¹³ İsmail Kara'nın Hanyâ Girit Mevlevihânesi'ne dair yazdığı eserde dergâhın kütüphanesi ile ilgili değerlendirmelerine göre, Mevlevihâne'nin vakıf kütüphanesi mescit kısmında kurulmuş, vakfiyesine göre tekkeye vakfedilen 735 ciltlik 644 kitap müellifleriyle birlikte zikredilmiş. Kara, görebildiği diğer tekke vakfiyeleriyle mukayese ettiğinde bu evsafı ve bu çeşitlilikle bir kitap listesine tesadüf etmediğini söylemektedir. Bu listeye göre 39 cilt *Mesnevî* ve şerhleri, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, akaid kelam, siyer, mevlid, dua, mevize, evrad, feraiz, ilmihal, lügat, ahlak, felsefe, hikmet ve tip kitapları vardır. Divanların yer almasını da buranın mevlevihâne olmasıyla açıklamaktadır. İsmail Kara, *Hanyâ/Girit Mevlevihânesi Şeyh Ailesi, Müstemilâtı, Vakfiyesi, Mübadelesi*, 67-68; ayrıca vakfedilen kitapların listesi için Kara, *Hanyâ/Girit Mevlevihânesi*, 103, 105-113.

irtibat halinde bulunmuştur.¹⁴ Bu mevlevîhânelerde meşihatte bulunan şeyhler de, hem siyasete hem kültür hayatına aktif olarak katılmıştır. Hatta 17. asırdan itibaren mevlevîhâneler “adeta bir devlet müessesesi”¹⁵ halini almışlardır. İstanbul’un beş büyük mevlevîhânesinden biri olan Yenikapı Mevlevîhânesi de Mevlevîlik tarihine damgasını vuran Burhîzâde Mustafa İtrî, Şeyh Galib Dede, Hammamîzâde İsmail Dede Efendi gibi isimlerin yetiştiği Süheyl Ünver’in tabiriyle tam bir akademidir.¹⁶ 19. yüzyılda, özellikle Nâfiz Paşa Kütüphanesi’nin kurulduğu döneme rastlayan 1831’de de, postnişinliğe gelip elli küsur yıl bu vazifeyi icra eden Osman Selahaddin Dede¹⁷ devrinde mevlevîhâne Tanzimat’ın güçlü devlet adamlarının toplandığı bir merkez olmuştur. Keçecizade Fuad Paşa, Âli Paşa, Mithat Paşa¹⁸ gibi sadrazamlar, Prens Mustafa Paşa, Mısırlı Kâmil Paşa, Şeyhülislam Sahib Molla, Osman Salahaddin Dede’nin sohbetlerine katılmışlardır. Önceleri Osman Selahaddin Dede’den *Mesnevî* okuyan II. Abdülhamid¹⁹ de, muhtemelen onun V. Murat’ı desteklemesi ve hürriyet taraftarlığı sebebiyle bu dersleri bırakmıştır. Bundan sonra Osman Selahaddin Dede devamlı gözaltında tutulmuştur.

Osman Selahaddin Dede’nin Tanzimat kadrolarıyla kurduğu yakın temas Mevlevîhâne’yi modernleşme yanlısı bir kuruma dönüştürmüş, hatta I. Meşrutiyet Anayasası’nın ilk tartışıldığı yer olmuştur.²⁰ Nitekim cumhuriyet fikrinin ele alındığı ve Fransız aydını ve burjuvasını bir nevi Fransız İhtilali’ne hazırlayan metinlerden biri olarak *Telemakhos*’un Yusuf

¹⁴ Mesela Mevlevîhâne’ye dair literatürdeki ilk eser içerden birinin kaleminden yazılmıştır. İhtifalci Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevîhânesi* isimli bu eserinin başında konumuzla bir bakıma alakalı şu cümleleri serdetmiştir: “(...) *felsefe ve tasavvufun tamimi hususunda Arap, Acem ve Türk şuara ve udebasının mühim mevkii vardır.*” (s. 9) Şiir ve edebiyatın zeminin hikmet olduğu, hususen Buhara, Türkistan, Azerbeycan ve Hindistan’dan çıkan hakimlerin, ediplerin ve şairlerin İslâm memleketlerinde büyük fikri inkılaplar meydana getirdiği kanaatini taşıyan Mehmed Ziya, “*Müslümanlar, Yunan-ı kadim felsefesini tetkik ve tettebbu’la kendi reylerini de ilave etmek suretiyle felsefeyi şerh ve telhis ettiler; sonra da telife muvaffak oldular. Ehl-i İslâm felsefe ile tip ve nücumu da elde ederlerdi. Felsefe ile müşteğil olup da tip ve nücum ile meşgul olmayan veya tip ve nücum ile meşgul olup da felsefe ile meşgul olmayan gayet azdı.*” (s. 10) diyerek felsefenin sınırlarını kendi noktai nazarından işaret etmektedir. Ona göre İslâm âleminde bir felsefeyi başka ilimle karıştırmadan sadece felsefe yapanlar el-Kindi, ve İbn Sînâ gibi isimlerdir. Bunların yanı sıra felsefe bir grup tarafından kelama, bir grup tarafından da tasavvufa yaklaşılmıştır. İşte İbnü’l-Arabi ve Mevlâna felsefeyi tasavvufa yaklaştıran bu zümrenin öncüleridir. Felsefeye müracaat etmeden sadece tasavvufu halen ve fikren yaşayanlar da tarikat büyükleri Cüneyd-i Bağdâdi ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi isimlerdir. (s. 14) Bu bakımdan Mehmed Ziya tasavvufi terbiyeden geçmiş ve klasik devir ilimler hiyerarşisinin farkında biri olarak kelam, felsefe ve tasavvufu birbirine zıt değil birbirini tamamlayan, farklı roller icra eden sahalar olarak telakki etmektedir.

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevîlik*, 248.

¹⁶ Hususen 19. asırda İstanbul ve Anadolu’da Mevlevîliğin siyasi, içtimai ve fikir sahasında tesirlerini tetkik eden bir eser için bakınız, Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*.

¹⁷ Hakkında bk. Tahirü’l-Mevlevî, *Yenikapı Mevlevîhânesi Postnişini Şeyh Osman Celaleddin Efendi Merhum*, (Mekteb-i Sinayi, 1326); Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 122- 131; Bayram Ali Kaya, *Tekke Kapısı Yenikapı Mevlevîhânesi’nin İnsanları*, 193-201.

¹⁸ Midhat Paşa’nın vasiyetinde Yenikapı Mevlevîhanesi’ne bir pay vermesi dikkate değer. *Midhat Paşa’nın Hatıraları Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı-II*, 416.

¹⁹ Osman Selahaddin Dede’nin kendisinden *Mesnevî* okuduğu hocası Şeyh Hoca Hüsameddin Efendi’nin Hacı Evhad Tekkesi’ndeki dersleri, ilim ve irfan hususundaki namı Sultan Abdülazîze de ulaşınca sultan şeyhi bizzat tebrik etmek ister. Bu ziyaret için tekkede mahfel-i hümayun olmadığı tarafına arz edildiğinde hem tekkenin tamiri hem de mahfelin inşası için irade buyurur. Bunu bir vesileyle haber alan Hoca Hüsam Efendi, Hacı Evhad Tekkesi’ndeki eşyalarını toplayıp tekkesi Hatuniye’ye döner. Bakınız, Hasirîzâde Mehmed Elif Efendi, *Tenşitü’l-muhîbbîn bi-menâkıbi Hâce Hüsameddin*, 9-10.

²⁰ Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, 180, 192-196; *Saltanatın Dervişleri, Dervişlerin Saltanatı*, 37-39; Jöntürklerin Mevlevîlikle irtibatlarına dair bir çalışma için bakınız, ‘Ahmed Cahid Haksever, *Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler*, 248; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 435.

Kâmil Paşa'nın (1808-1876) tercümesinin²¹ müellif hattının Mevlevihâne kütüphanesinde mevcudiyeti dikkat çekicidir.²²

Yenikapı Mevlevihanesi'nin kurulduğu XVI. yüzyıldan, 19. yüzyılda Nafiz Paşa ile müstakil bir yapıya kavuşan ve seddolunduğu 20. yüzyıla kadar mevlevihane bünyesinde hayatı devam eden mevlevihane kütüphanesi diğer İstanbul tekke kütüphaneleriyle benzer bir son yaşamıştır. Bilindiği üzere, Kasım 1925'te tekke ve zaviyelerle, türbelerin seddine dair kanunun neşri ve Aralık 1925 tarihli genelge ile buralarda bulunan kitapların kütüphanelere devri kararlaştırılmıştır.²³ 19. yüzyılın sonunda İstanbul'da 300 kadar tekkenin varlığından bahsedilir. Genelge neticesinde çeşitli tarihlerde Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilen İstanbul tekke kütüphanesinin sayısı ise 14'tür.²⁴ Bunlardan, Samatya'daki Uşakî Tekkesi Kütüphanesi²⁵ tekkelerin seddinden sonra²⁶, Galata Mevlevihânesi Hâlet Efendi Kütüphanesi²⁷ 1927'de, Yenikapı Mevlevihânesi Nâfiz Paşa 1928'de, Unkapanı Şa-

²¹ Fenelon, *Telemak Tercümesi*, 93 v. Bu kitabın iç kapağındaki mühürde "ez-Kütüb-i mevküfe-i Mevlevihâne-i Bâb-ı Cedit, 87" yazmaktadır.

²² Türkçede Batı'dan yapılan ilk tercüme olarak meşhur bu eser 1859'da tercüme edilmiş, 1862'de basılmış, tercümesinin el yazma hali Şerif Mardin'in ifadesine göre "Osmanlı salonlarında bir müddet elden ele" dolaşmıştır. Nakleden, Metin Kayahan Özgül, "Yusuf Kâmil Paşa'nın Tercüme-i Telemak'ı", 198. Ayrıca, "O yıllarda Yusuf Kamil Paşa'nın Fransızca bilmediğine ve Telemaque'i kendisinin tercüme etmediğine dair bir söylenti çıkmıştı. Gerçekte tercüme yapan Ahmet Rasim'e göre Şinasi, Mehmed Galib ve İsmail Habib Sevüğe göre Giritli Hüseyin Haki Efendiydi (ö.1894) Cemil Meriç'e göre de Yusuf Kamil Paşa Telemaque'i Arapça Mavâki al-afalak fi vakai Tilmak olarak 1851-1852 yıllarında Sudan'da tercüme etmiş ve metin 1867'ye yani Yusuf Kamil Paşa çevirisinden beş sene sonrasında kadar basılmamıştı. Ayrıca Said Paşa ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Yusuf Kamil Paşa'yı savunup tercümenin ona ait olduğuna dair tanıklık ederler. Yusuf Kamil Paşa ve babasının beraberce üzerinden geçtikleri tercümenin taslaklarının ve düzeltilmiş halinin yirminci yüzyılın başlarında evleri işgalci kuvvet askerlerinin baskına uğrayana kadar himayelerinde olduğunu belirtir." Bkz. Burcu Karahan, "Mentor Efendi Olmak: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı'da Yapılan Les aventures de Telemaque Tercümeleri", 222.

²³ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 407; Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, 148-149; Halit Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 33.

²⁴ Akıbeti belli olmayan Küçük Efendi Tekkesi kütüphanesi hakkında Ravnakoğlu'nun notları için bkz. Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u İstanbul'un İç Tarihi*, Fatih Belediyesi Kültür Yay., 2021, c. III, 1399-1400; Safveti Paşa Tekkesi kütüphanesi a.g.e., c. III, s. 1401-1402; Selimiye Tekkesi kütüphanesi, c. III, s. 1404-1405.

²⁵ Cemaleddin Server Revnakoğlu'nun kaydettiğine göre, tekke ve kütüphanesi Yedikule'de İmrahor Caddesi üzerinde kale kapısına yakın bir yerdedi. Kütüphanenin çoğu yazma olan kitaplarının sayısı beş yüzü buluyordu. Dergâhların sırlanmasından sonra bunlar Süleymaniye Kütüphanesi'ne kaldırıldı. Bkz. a.g.e., Koç, c. V, 2190 ve c. III, 1400-1401. Zaten tekke de "tarihi bir kıymeti olmadığı" raporu sebebiyle 1937'de satılmıştır. Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, 410.

²⁶ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan koleksiyonlar ve kitap sayılarını gösteren bizzat kütüphanenin tanzim ettiği çizelgeye göre (bundan sonra kısaca SYEK) bu koleksiyonun kütüphaneye gelişi tarihi 1931'dir. Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, s. 47'de ise tarih belirtilmemiş, tekkelerin seddinden sonra denilmiştir.

²⁷ Hâlet Efendi Kütüphanesi için yakın dönemden şu tanıklık oldukça mühim: "Evkaf nezareti zamanında seçilen bir heyetin Hâlet Efendi Kütüphanesi'ndeki müzeli kitapları tefrik ve bunların müzeye kaldırılarak teşhirini temin için kütüphanede günlerce meşgul olduklarını biliyorum. Hatırimda kaldığına göre heyet içinde Ali Emiri Efendi, Bursalı Tahir Bey ve Evkaf'tan Amasyalı müverrih Hüseyin Hüsamettin Efendi vardı. Bunlar Kütüphanede iki yüzden fazla kitabın, yani Hâlet Efendi Kütüphanesi'ndeki kitapların hemen üçte birinin tam müzeli âsar-ı nefiseden olduğunu tesbit etmişlerdir. Fakat kütüphaneye nezareti olan Galata Mevlevihanesi şeyhi Ahmet Celâlettin Dede'nin nezaretine müracaatla kütüphanenin iyi bakıldığı, müstakil, kurşun kubbeli, metin, her türlü taarruzdan ve yangından masun bulunduğunu ve Mevlevihane'nin de bir şerefi olduğu gibi Galata ve Beyoğlu'nun yegâne bir kütüphanesi olduğu için kitapların en mühim kısmının buraya kaldırılmasından sarfı nazarla, burasının bir müze olarak yerinde ibkasını rica ve ısrar ve bizzat Sultan Reşat merhuma müracaat etmesi üzerine, kitaplar tamamen ona bırakılmıştı. Fakat bir müddet geçtikten sonra ve kütüphanelerin tevhidî sırasında yalnız müzeli kitaplar değil, bütün kitaplar Süleymaniye'deki Vakıf Kütüphaneye kaldırılmıştır." Bu malumat için bakınız, Esat Serezli, "Hâlet Efendi Kütüphanesi", 12-14. Ayrıca, 821 yazma, 101 matbu kitaptan müessesekil kütüphaneye ait katalog II. Abdülhamid devrinde 1312/1894-1895'te *Defter-i Kütüb-hâne-i Hâlet Efendi* adı altında basılmıştır. Katalog hakkında bakınız, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım: Devr-i Hamîdî Katalogları*, 76-78; kütüphane ve kitaplarına ait iki vakfiyesi için, Gürgen, *Mehmed Said Hâlet Efendi*, 364-368; İsmail E. Erünsal, "Hâlet Efendi Kütüphanesi", *DİA*, 15: 251.

zeli Tekkesi Kütüphanesi²⁸ 1928'de²⁹, Murat Buhari (Nakşi Müceddidi-Melamî) 1930'da³⁰, Hasib Efendi (Yahyâzâde) Dergâhı Kütüphanesi (Eb'ül Hüdâ Sayyadî Kütüphanesi olarak da bilinmektedir) 1931'de³¹, Yahyâ Efendi Dergâhı Hacı Mahmud (Nakşi, Kadiri) 1940'da³², Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Aynı kanun gereği 1941'de Murad Molla Kütüphanesi'ne intikal eden Dügümlü Baba Tekkesi (Rifai) Kütüphanesi³³ de 1949'da Süleymaniye'ye nakledilmiştir.³⁴ Tahir Ağa Tekkesi (Halveti-Nakşi) Kütüphanesi 1955'te satın alınmak suretiyle Süleymaniye'ye ilhak edilmiştir.³⁵ Bunlar dışında Bâlâ Tekkesi (Nakşi-Müceddidi), Gümüşhaneli Tekkesi'nde³⁶ (Nakşi-Halidî) mevcut kitaplar da Süleymaniye'ye getirilmiştir.³⁷ Sütlüce Elif Efendi Dergâhı (Sadî) 1976'da³⁸ ve Nasûhî Dergâhı

²⁸ Revnakoğlu'nun naklettiğine göre, II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Uşşaki tekkesinin “çoğu kadife ciltli yazma, basma kitaplardan tereküp eden kütüphanesi de padişahların, şehzadelerin ve sultan hanımların gönderdikleri kıymetli kitaplarla zenginleştirilmişti. Bugün bunlar da Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.” Bakınız, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u, İstanbul'un İç Tarihi-II*, 911.

²⁹ Bu tarih SYEK'e göredir. Günümüzde Şâzeli Tekkesi Koleksiyonu adı altında 117 yazma ve 43 matbu kitap olmak üzere toplamda 160 kitap Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunmaktadır. Ayrıca 1816'da Sultan III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultan tarafından elli beş cilt kitap vakfiyle tekkede bir kütüphane kurulmuş, bu ilk kitapların muhteva olarak tasavvufla ilgili olduğu belirtilmiştir. Bakınız, Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 283.

³⁰ Tekkedeki kütüphanede 309 yazma ve 39 matbu eser bulunduğu, 1800'de faal olduğu ve hâfız-ı kütüb tayin edildiği, buna mukabil “Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürü Emir Eş Beyefendi'den aldığımız bilgilere göre; Şeyh Murad-ı Buhârî Tekkesi'ne ait 348 cilt eser, 26.02.1969 tarihli koleksiyon mazbatasıyla Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'ne teslim edilmiştir. Nakledilen bu eserlerin sayısı, ciltlerin içlerindeki risaleler dikkate alırsa 590 adet” olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bakınız, Ahmet Semih Torun, “Şeyh Muhammed Murad-ı Buhari Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme”, 130. Ancak Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, sayfa 46'ya ve SYEK'e göre bu kütüphanenin Süleymaniye'ye devrinin tarihi 1930'dur.

³¹ Eyüp'te Hasib Efendi ya da Saçlı Abdülkadir Efendi diye maruf dergâhın son şeyhi Hasib Efendi ile Eb'ül-Hüdâ Efendi'nin muarefeleri iyi olduğundan Eb'ül-Hüdâ dergâhı benimsenmiş, tahsilatı kendi cebinden, 1895-96'da genişleterek tamir ettirmiş, bir de kütüphane yaptırmıştır. Tekkelerin seddinden sonra buradaki kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne kaldırılmıştır. Bakınız, Koç, a.g.e., c. III, 1402-1403; Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 46.

³² Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 55. Kütüphanenin mimari hususiyetleri için bakınız, Baha Tanman, “Yahyâ Efendi Külliyesi”, DİA, 43: 247.

³³ 241 yazma, 847 matbu kitabı muhteva kütüphanenin katalogu için bakınız, *Defter-i Kütübhâne-i Dügümlü Baba*, (Dersaadet, 1310/1892).

³⁴ Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 60-61.

³⁵ 5 Ağustos 1935'te vefat eden son şeyh Ali Behçet Kutelman kitap koleksiyoneri bir zattır ve Hint yazmalarına hususi merakı vardır. Tekkenin şeyhlerinin kitaba ve sanata düşkünlükleri sebebiyle tekke dâhilinde bir odada kütüphane tesis edilmiştir. Kitaplar 1955'te son şeyhin ailesinden satın alınarak Süleymaniye Kütüphanesi'ne kaldırılmıştır. Bunlar 143'ü yazma 750'si matbu eser olmak üzere 893 adettir. Bakınız, İsmail Büyüksaçın, “Tahir Ağa Tekkesi”, 52; Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 58. Tekkeler sıralandıktan sonra cami olarak faaliyet gösteren tekkenin imamlığında bulunan aileler burada ikamet etmişler, ayrıca 1980'de tekkede kalabilen bazı eşyalar ve kitaplar son şeyh Ali Behçet Efendi'nin halifelerinden 'Ahmed Sadık Yivlik'in ikamet ettiği Karababa Tekkesi'ne nakledilmiştir. Konuyla ilgili bakınız, Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 138.

³⁶ Nakşi şeyhi Gümüşhanevi 'Ahmed Ziyâeddin Efendi 1860-1885 tarihleri arasında Çufaruksa/Of, Rize, Hacışeyh Köyü (Güneyce), Bayburt, Kastamonu'da kütüphaneler kurmuş ve buralara İslâmî ilimlere dair eserlerden müteşekkil koleksiyonlar vakfetmiştir. İstanbul'da Fatma Sultan Camii yanında kurduğu Gümüşhaneli Dergâhı'nda da bir kütüphane tesis etmiş ve 1886'da düzenlediği vakfiyesinden anlaşıldığı üzere burada 18.580 cilt kitap bulunmaktaymış. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 285-286; İsmail Kara, *Gümüşhanevi Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi...*, 2. bs., İstanbul Dergâh Yay., 2009, s. 18-23, 56-61. Rusların Doğu Karadeniz işgali sırasında kitaplarını alıp götürdükleri Bayburt Gümüşhanevi Kütüphanesi kitaplarının yakın zamanlarda sergilenmesi haberi için bk. *Z Kültür Sanat Şehir*, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Yay., 2021, sayı: 5, s. 14 .

³⁷ Gümüşhaneli ve Bâlâ tekkelerindeki kitapların Süleymaniye'ye naklinin tam tarihi verilmemiş, 1926-1931 yılları arasında denilmiştir. Bakınız, Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 33.

³⁸ SYEK'te tarih bu şekilde kaydedilmiştir. 1976 sonbaharında tekkeye ait kıymetli bazı evrak ve kitaplar çalınmış, 1983'te çıkan yangında da kalabilen kıymetli eşyalar ve kitaplar yanmıştır. Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, 63.

(Şabaniyye) Kütüphanesi³⁹ 1995'te⁴⁰ Süleymaniye'ye nakledilmiştir.

Ayrıca varisleri tarafından Mevlevihâne'nin kütüphanesine bağışlanan, tarih ilmine meraklıya maruf Mevlvî bendelerinden Divan Muhasebat Reisi Zühdü Bey (ö. 1911)'in⁴¹ 730, Doktor Feyzullah Paşa'nın (ö. 1928) Fransızca ve tıbbı dair 366 kitabı Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nin kitaplarıyla beraber 1928'de Süleymaniye'ye intikal etmiştir.⁴²

Nâfiz Paşa Kütüphanesi Süleymaniye'ye 1928'de nakledilmek zorunda kaldığında kütüphane tarihinin dördüncü müdürü olan Hasırızade Tekkesi Sadi Şeyhi Yusuf Zahir Efendi, Zahir Hasırızade'dir (ö. 1956).⁴³ Bu süreçte kütüphaneye naklonunan kitapların kendi dolapları olanlar yine burada muhafaza edilmiş, olmayanlar basit raflara konulmuştur. Üstelik ne yazık ki, nakil esnasında şu anda Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nâfiz Paşa Bölümü numara 17'de kayıtlı yazma fihriste bakılıp bir sayım yapılmadan ve herhangi bir zabıt da tutulmadan devir teslim gerçekleşmiştir.⁴⁴

Kütüphanenin koleksiyonunu muhtevi yazma fihrist ve mevcut kitaplardaki temellük-teşahüb mühürlerinden, üstlerindeki notlardan yola çıkarak kütüphanenin nasıl oluştuğuna dair bazı bilgiler edinmek mümkündür. Ancak koleksiyondaki bütün kitaplar bu gözle tetkik edilse dahi her kitapta bu türden malumatın bulunmaması koleksiyonun nasıl oluştuğuna dair kati hükümler vermeye manidir. Yine de hem fihristteki malumat hem de bazı kitaplardaki notlar koleksiyonun umumi halini tasvir açısından son derece kıymetlidir.

³⁹ Nasuhi Tekkesi'nin son postnişinlerinden Kerameddin Efendi ailesi ve onların oluşturduğu tekke kütüphanesinden bahseden makale için bakınız, Curry, John J., "Bir Kütüphanede Ne Olabilir ki? Osmanlı Metinlerine Bireysel Eserlerdence Derlemeler Merceğinden Bakış", 118-143.

⁴⁰ Mehmed Nasûhi Efendi'nin Mümin, Nûr, Furkân, Şuarâ, Kasas, Ankebût, Yâsîn, Sâffât, Sâd, Neml ve Zümer sûrelerinin tefsirini ihtiva eden Tefsir'ini, Ömer Nasûhi Bilmen 1955-1961'de yayınlanan *Büyük Tefsir Tarihi*'nde Nasûhi Tekkesi Kütüphanesi'nde gördüğünü söyler. Kütüphane 1995 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiş, ancak adı geçen eser burada bulunamamıştır. Bakınız, Kerim Kara, "Mehmed Nasûhi", *DİA*, 28: 501. SYEK'in listesine göre ise kütüphane 1977'de Süleymaniye'ye intikal etmiştir.

⁴¹ Revnakoğlu'nda geçen bir bahisten anladığımız kadarıyla bu zatın pederi aynı zamanda Unkapanı Şazeli Dergahı'nı ihya eden ve buraya vakıfları bulunan ulemadan Hacı İsmail Bey'dir. Fatih Köse, "Arşiv Belgeleri Işığında Şazeli Tekkelerinin Tarihi", 99, 103; Koç, *İstanbul'un İç Tarihi*, 916.

⁴² Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 45-46.

⁴³ Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 7.

⁴⁴ Bu malumat, Yusuf Zahir Efendi'nin Maarif Müdürlüğü'ne yazdığı dosyasındaki 1930 tarihli belgede bulunmaktadır. Buna göre kitaplar uzun bir zaman kendi hallerine terk edilmiş, sonra mevcut fihristlere bakılıp kayıpların tesbitine geçildiğinde zayıf ve büyük epeyce büyük olduğu farkedilmiş. Bakınız Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 20. Mesela Süheyl Ünver'in kütüphane notları arasında no: 346'ya kaydettiği *Künhü'l-ahbar* bugün Süleymaniye'ye intikal eden koleksiyonun içinde bulunmuyor. Bkz., *Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Dosya, 258), 1- 63pdf. Süleymaniye'de Nâfiz Paşa bölümünde bu numarada başka eser de görünmüyor. El yazması fihristte bu numarada Şeyh [Ahmet Dede?] Trabzonî'nin *Âdabü'l- 'ubudiyye* isimli eseri kayıtlı fakat yanında da "na-mevcut" yazıyor. Şimdilik bu karışıklığı çözmek mümkün görünmüyor. Muhtemeldir ki Süheyl Bey 346 no'lu bu fişi zuhulen Yenikapı dosyasına dahil etti; zira koleksiyonda başka numarada da *Künhü'l-ahbar* mevcut değil. Nitekim yine Süheyl Bey'in no: 360'a kaydettiği kitap *Tuhfetü'l-berere*. Yazma fihristte ise 360'ın karşısında "na-mevcut" yazıyor ve kitap da *Pend-i Attar*. Fakat bu kez defterde no: 366'da *Tuhfetü'l-berere*'yi görüyoruz. Dolayısıyla kütüphaneye neler intikal etti ve bunlar Süleymaniye tasnifinde musahhah bir şekilde yer alıyor mu meselesi ayrıca tetkike muhtaçtır.

Koleksiyondaki kitaplarda sıklıkla görülen üç mühür vardır. Biri Osman Selahaddin Dede'nin, diğeri Nâfiz Paşa'nın, son olarak Yenikapı Mevlevihânesi mührüdür. Mevlevihâne'nin mühründe "Vakf-ı Mevlevihâne-i Bâb-ı Cedid" yazmaktadır ve bazen Osman Selahaddin Dede'nin kimi zaman da Nâfiz Paşa'nınkiyle bir arada bulunmaktadır. Osman Selahaddin Dede'nin mührü şöyledir: "Vakf-ı es-Seyyid Osman Selahaddin be-Mevlevihâne-i Bâb-ı Cedid, 1267." Nâfiz Paşa'nın mühründe de şunlar yazmaktadır: "Vâkıf-ı in kitab bende-i Mevlânâ es-Seyyid Abdurrahman Nâfiz Paşa be-Mevlevihane-i Bâb-ı cedid der-Âsitâne 1267."

Kütüphanenin nüvesi denilebilecek ilk kitaplar Yenikapı Mevlevihânesi'nin banisi Malkoç Mehmed Efendi tarafından kuruluşu esnasında dergâha vakfedilmiştir.⁴⁵ Kendisi de bir Mevlevî dervişi olan Nâfiz Paşa'nın vakfettiği kitaplarla teşekkül eden esas kütüphane ise, diğer tekke mensuplarının kitap vakfıyla daha da gelişmiş⁴⁶, dervişlerin *Muhammediye* gibi bazı yaygın metinleri istinsah edip kütüphaneye hediye etmesi, tekkede meşihatta bulunmuş bazı şeyhlerin ya da dervişlerin telif ettikleri eserlerin müellif hatlarını, nihayet müntesiplerinin, misafirlerinin ellerindeki bazı kitapları sadaka-i câriye olmasını gözeterek buraya vermeleriyle zenginleşmiştir.

Mevlevihâne'de Celâleddin Dede Efendi'nin seccâde-nişin olduğu sırada, 1906'da çıkan yangında bilhassa Osman Salahaddin Dede tarafından vakfedilen kıymetli eserlerin çoğu, kendisine ait *Mesnevî* şerhi notları ve diğer Mevlevî büyüklerine ait nadir eserler ise maa-lesef yanmıştır.⁴⁷ Mesela Selanik'ten gelip Osman Selahaddin Dede'ye intisap eden Esad Muhammed Dede'nin oluşturduğu büyük kütüphane de bu yangında yanmıştır.⁴⁸ Buna rağmen kitaplardaki vakif mühürlerinden anlaşıldığı üzere, Osman Selahaddin Dede'nin sadece satın alarak değil, telif ve istinsahla çoğalttığı pek çok eser de halen kütüphanededir. Mesela bizzat müellifi Burhaneddin İbrahim b. Hasan el-Kurdi es-Suhrani el-Gürani hayat-tayken onun "nazar-ı tashihinden geçmiş" *Risâle izaletî'l-işkal bi'l-cevabi'l-vâdih 'ani't-tecelli fi's-sûr*⁴⁹ isimli 1098'de Medine'de istinsah edilmiş eser Osman Selahaddin Dede'nin vakfidir. Niyazi Mısri'nin *Risâle-i Hızriyye-i cedide* isimli eseri⁵⁰ ile 1278'de Mevlevihâne'de şeyh iken istinsah ettiği ve Mahmud b. Muhammed b. Ebü İshak el-İstanbulî'nin *Şerhu Akaidi't-Tahavi'si*⁵¹ onun tarafından kütüphaneye vakfedilmiştir. Sütlüce Dergâhı şeyhi

⁴⁵ Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi'nin 1259 (1843-1844) tarihinde mütevellisinin vefatı üzerine tevliyet başkasına geçince teslim edilen 68 kitap da kayda geçmiştir. Konuyla ilgili bilgi için bakınız, Ömer Tekin, *Yenikapı Mevlevihanesi (Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi 165 No'lu Zarf Işığında)*, (yüksek lisans tezi), 73-97. Ayrıca dikkat çekici bir not olarak ifade edelim ki koleksiyonda 136 demirbaş numarasıyla kayıtlı Ali el-Vaiz el-Herevî el-Kâşifî'nin *Cevâhiru't-tefsir li tuhfe'ti'l-emir* isimli eserin 1a sayfasında "Tekke sahibi Mehmed Efendi Yenikapu'da olan hankâh-ı mevleviyye vakfeyledi. 1016" yazmaktadır. Ayrıca 1126 tarihli bir başka notta da bu tefsiri tekkeyi bina ve vakfeyleyen merhum Mehmed Efendi yeniçeri efendisi olduğu halde Galata Zaviyesi'nde sabıkan şeyh olan Naci Efendi'nin vakfı zannedilip öyle yazıldığı, ancak bunun hata olduğu ve tekkede bu kitabın çokça mütalaa edildiğini Şeyh 'Arif 'Ahmed Mevlevî bizzat kaydetmiştir.

⁴⁶ Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevihânesi*, 61-62.

⁴⁷ Osman Selahaddin Dede kendi parasıyla satın aldığı nadir yazmaları ve kendi telifi müellif nüshası eserleri, notları "Ben bu kitapları tekke sayesinde aldım, bâde'l-vefat dahil-i miras olmasını arzu etmem" demiş, mevlevihâneye vakfetmiştir. Konuyla ilgili bakınız, Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri-I*, 133.

⁴⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri- II*, 87; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya-V*, 248.

⁴⁹ NP [Nâfiz Paşa Koleksiyonu bundan sonra NP olarak kısaltılacaktır], no: 508, 1-45 v.

⁵⁰ no: 405, 4 v.

⁵¹ no: 792, 52 v.

Elif Efendi'nin istinsah ettiği ve Osman Selahaddin Dede'nin 1304'te yazmayı tamamladığı *el-Lisanu'l-Muhammediyye fî-ma zalle bihi'l-İseviyye* ile Hoca İshak Efendi'ye cevap sadedinde yazdığı *Vahdet-i vucud*⁵² isimli eserlerin müellif nüshaları kütüphaneye yine onun tarafından vakfedilmiştir. Kocamustafapaşa Hankâhı'nın şeyhi Seyyid el-hac Abdullâh Nidâi es-Sünbülî'nin önce, postnişin olduğu bu dergâha vakfettiği ve müstensihî İbrahim Rüşdi olan *Tefsîru vesiletu'l-mulûk*⁵³ mühründen anlaşıldığı üzere daha sonra bir şekilde Osman Selahaddin Dede'nin kütüphanesine intikal etmiştir.

Osman Selahaddin Dede'nin pederi Abdülbaki Nâsır Dede'nin bağışladığı el yazması kitaplar ve müellif nüshaları da koleksiyonun şekillenmesine katkı sağlamıştır: *Divan*⁵⁴, *Şerh-i tarîb-i Şahîdi Tuhf-e Şahîdi*⁵⁵, *Defter-i Dervîşân*⁵⁶, *Tedkik u Tahkik*⁵⁷, *Tahririyye*⁵⁸ isimli eserler kendi telifleri olup müellif nüshalarını kütüphaneye bağışlamıştır. Mesela 913 tarihli ve müstensihî İsa isminde biri olan Şebusterî'nin *Gülşen-i Râz*⁵⁹ nüshasında sadece Abdülbaki Nâsır Dede'nin vakıf kaydı varken, bir başka *Gülşen-i Râz*⁶⁰ nüshasıyla Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Horasani'nin *Tercüme-i Şerh-i Du-beyt*⁶¹ ve 1081'de istinsah edilmiş İsmail Ankaravî'nin *Fütuhât-ı 'Ayniye*'sinde⁶² hem kendisinin hem oğlunun mühürleriyle temellük kayıtları bulunmaktadır. 'Abdülbaki Dede tarafından 1232'de istinsah edilen Ankaravî'nin *el-Makasidu'l-aliyye fî Şerhi't-Tâiyye*⁶³ isimli eserde de kendisinin vakıf kaydıyla oğlunun mühürü bulunmaktadır.

Bazı kitaplar da dede-baba-oğul vakıf kayıtlarını haizdir. Mesela 703 tarihli *Risale-i Kuşeyriye*⁶⁴ ve *Evrâd-ı Mevleviye*⁶⁵ önce Ebübekir Dede'nin sonra Abdülbaki Dede'nin nihayet Osman Selahaddin Dede'nin uhdesinde bulunarak kütüphaneye vakfedilmiştir.

Mevlevihâne tarihinde seccade-nişin diğer şeyh efendilerin de kütüphaneye vakfettiği eserler olduğu yine temellük kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Mesela Ebübekir Dede Trablüşam Mevlevihânesi'nin şeyhi iken Yenikapı'ya vekalet eden Şeyh Mehmed Sadık'ın vakfettiği *Ânisu'l Munkattin ilâ İbadeti Rabbi'l-âlemîn* isimli yazma⁶⁶; Murad Ezheri tarafından Mısır'da 929'da istinsah edilen Gülşenî'nin *Manevi-i şerif*⁶⁷ 1157'de tekkede şeyh iken vefat eden Şeyh Musa el-Mevlevî et-Trablusî Efendi'nin vakfidir. 1168'de istinsah edilmiş Şems-i Tebrizî'nin *Risâle-i mergubu'l-kulûbu*⁶⁸ da Şeyh Seyyid Ali Dede Efendi'nin vakfidir.

⁵² no: 639., 29 v.

⁵³ no: 60, 195 v.

⁵⁴ no: 941, 70 v.

⁵⁵ no: 1483, 350 v.

⁵⁶ no: 1194, 1-95 v.

⁵⁷ no: 1242-1, 41 v.

⁵⁸ no: 1242-3, 20 v.

⁵⁹ no: 636, 44 v.

⁶⁰ no: 637, 44 v.

⁶¹ no: 492, 47 v.

⁶² no: 68, 82 v.

⁶³ no: 550, 234 v.

⁶⁴ no: 404, 193 v.

⁶⁵ no: 707, 13 v.

⁶⁶ no: 142, 81 v.

⁶⁷ no: 694, 383 v.

⁶⁸ no: 453, 10 v.

Koleksiyonda şeyh efendilerin yanı sıra dervişlerin bağışı kitaplara da tesadüf edilmektedir. Mesela 1065'te istinsah edilmiş İsmail Rusuhî Ankaravî'nin *Minhacu'l-Fukara'sı*⁶⁹ Derviş Hüseyin Niyaz'ın vakfı olup, müstensihî Divan Kâtibi Ebübekir Paşa olan *Bülbülüyye*⁷⁰ Mevlevihâne muhibbanı Kütahyalı Halil Ağa tarafından, Yakub Çerhî b. Osman b. Mahmud el-Gaznevî'nin *Tefsir-i Çerhî*⁷¹ isimli eserinin ise 27 Şevval 1234'te aynı zamanda müstensihî olan derviş Muhammed Sûfî tarafından vakfedildiği görülmektedir. Ayrıca bu kitapta koleksiyondaki diğer pek çok kitapta tesadüf edildiği gibi Osman Selahaddin Dede'nin de mührünün bulunması kitabın yolculuğunun son durağının onun kütüphanesi olduğunu göstermektedir. Câmî'nin *Baharistan*'ının bir yazma nüshasındaki kayda göre kitabı 13 Muharrem 1191'de dergâhın matbah-ı şerifine vakfeyleyen Derviş Abdurrahman Aşçı bu kitabı "aşık mevleviler okuyup" kendisine dua etmelerini niyaz etmektedir.

Koleksiyonda başka bir tekkeye vakfedilip sonrasında yolu Yenikapı Mevlevihânesi'ne düşen kitaplar da mevcut. Mesela istinsahı 1233'te tamamlanmış Kur'an-ı Kerim⁷² Hacı Hasan Mahallesi'nde Bayramî tarikatinden Himmet Efendi Dergâhı'na vakfolunmuş sonra bir şekilde Nâfiz Paşa Koleksiyonu'na dahil olmuştur.

Müellifin bizzat kendisi tarafından Mevlevihâne'ye vakfedilen kitaplar da bulunmaktadır. Mesela *Tütî-i vâzih-ı beyan ve Sitte-i Gülistan*⁷³ isimli eser yazarı Mustafa Vâzih Amasî b. İsmail'in vakfidir.

Bunların dışında ve esas itibarıyla Abdurrahman Nâfiz Paşa'nın vakfettiği kitaplar koleksiyonda epey yekûn tutmaktadır. Onun bağışı olan eserlerin tezhib ve cilt bakımından daha vasıflı olması ise dikkat çekicidir. Mesela Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi'nin yazdığı *Fihrist-i Şahan ve zeyilleri*⁷⁴ sultanların minyatürleri bulunan oldukça güzel bir yazmadır. Derviş Muhammed Ahlâkî tarafından 1006'da istinsah edilen *Ahlâk-ı Âlat*⁷⁵ nüshası da hem hattı hem kağıt ve cilt hususiyetleri bakımından diğer yazmalardan ayrılmaktadır.

2. Nâfiz Paşa Kütüphanesi Fihristi

Osmanlı'da 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan ve özellikle ikinci yarısında sayısı artan kütüphane katalogları önce el yazması olarak hazırlanmıştır. Bu kataloglar, sırasıyla kitabın adı, müellifi, cilt, satır sayısı ve vakfiyelerin sonunda görülen kitap listeleri dikkate alınarak hazırlanır. 19. yüzyılın başında "el defteri" adı verilen bu fihristler, basma kataloga geçinceye ve hatta sonrasında da çok faydalı olmuşlardır. Nâfiz Paşa Kütüphane binasının inşa edildiği tarihte yani 1851'de de, İstanbul genelinde kütüphaneler kayda geçirilmeye, toplu kataloglar hazırlanmaya başlanmıştır. Bir taraftan kütüphanelerin kataloglama işi devam ederken bitenler de 1883-1895 yılları arasında, *Devr-i Hamidi Katalogları*⁷⁶ olarak 64 kü-

⁶⁹ no: 469, 169 v.

⁷⁰ no: 841, 54 v.

⁷¹ no: 59, 181 v.

⁷² no: 14, 305 v.

⁷³ no: 247, 64 v.

⁷⁴ no: 1183, 98 v.

⁷⁵ no: 838, 322 v.

⁷⁶ *Devr-i Hamidi Katalogları*, 38-39 ve 50-51.

tüphanenin fihristi 40 cilt halinde basılmıştır. Ancak Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nin fihristi bu basılanlar arasında değildir. Yani bu yazma fihrist 1861-1870 arasında Abdurrahman Nacim Efendi tarafından yapılan katalogta bulunmadığı gibi *Devr-i Hamidî Katalogları* adı altında basılan kataloglar⁷⁷ arasında da yoktur. Dolayısıyla elimizdeki fihrist, Evkaf Matbaası'nda basılmış, kütüphane kayıtlarına uygun şablonlu, cetveli bir deftere Arapça harfli el yazısıyla, Süleymaniye'ye nakil esnasındaki kitapların, tarihi belli olmamakla birlikte 19. yüzyılda tertip edilmiş listesidir.

Fihrist Arapça harfler ve rakamlarla tertip edilmiştir ama kontrolün yapıp deftere T.C. Süleymaniye Kütüphanesi mührünün vurulduğu tarihin harf devriminden sonra olduğu açıktır. Zira İstanbul vakıf kütüphanelerindeki yazma kitapların tespiti için 1927'de bir tespit komisyonu kurulmuş, komisyon altı ay çalıştıktan sonra faaliyetine ara vermiştir. Daha sonra 2 Mart 1935'te yeni bir komisyon kurulmuştur.⁷⁸ Mevlevihâne'nin kitaplarının Süleymaniye'ye nakli 1928 olduğuna göre, tasnifle alakalı faaliyetlerinin de 1935 sonrasına tarihlendirmek mümkündür. Mevcut defterde 126. numaradaki *Levâmi'ül-burhan ve kavâti'ül-beyan* isimli eserin karşısında önce Arapça harflerle "nâ-mevcud" yazarken, sonra Latin rakamlarıyla 15.3.1952 tarihi ve yine Arapça harflerle bazı malumat ve bulunduğu dair bir not bulunmaktadır. Yine bir başka yazmanın karşısında 1928'de müdür Zahir [Hasircioğlu] Bey tarafından ciltlendiği not edilmiştir. Dolayısıyla koleksiyon hakkında fihrist üzerinde -en azından bu notlara göre- 1935'ten önce, 1928'deki devrinden 1952'ye kadar bazı tetkikler yapıldığı söylenebilir. Ayrıca koleksiyondaki kitapların üzerinde Arapça rakamlarla kütüphane demirbaş numarası yazmaktadır. Bu numaralar da fihrist ve bugünkü Süleymaniye kayıtlarıyla -daha önce dikkat çektiğimiz şimdilik bir kaç örnek hariç- örtüşmektedir. Tüm bunlara rağmen kütüphanenin hangi heyet tarafından ve tam olarak ne zaman kataloglandığını şimdilik kesin bir şekilde bilebilmek mümkün görünmüyor.

Bu defter-fihristin iç kapağında sağ tarafta Latin alfabesiyle "*Nâfiz Paşa 1-59, Zühdü Bey ortadan başlar 1-26, 63-87*" yazmaktadır. Sol sayfada ise Arap harfleriyle "*Nâfiz Paşa-Zühdü Bey, sahife 1-59/sahife 63-87*" yazmaktadır. 1b'de Arapça harflerle "*İşbu defterde mevcut kitaplar Nâfiz Paşa ile Zühdü Bey'indir. 1594 numaraya kadar Nâfiz Paşa kütüphanesine aid kitaplardır. 1594'ten sonra (1) numara ile Zühdü Bey'in kitapları gelir. Kısım II, Numara I, birinci dolab Zühdü Bey ve onun devamı Nâfiz Paşadır*" ifadeleri okunmaktadır. Notta geçen 1594 rakamı, defterdeki Nâfiz Paşa kitapları için ayrılan satırların son rakamıdır. Ama kitapların isimleri 1530'da bitmektedir. Fihristte sayfa 60'ada en son 1530 nolu kitabın altına çizgi çizilmiştir. Bunun altında fihristi kontrol edenlerin notları vardır. Buna göre "7: *mükerrer*", "71: *kadimen zayi kitaplar*", "130: *karşılığında kitap kaydedilmemiş bulunan boş numaralar*" yazmaktadır. Sayfa 60b'de de kayıpların ve karşısında kitap bulunmayan boş numaraların tek tek yazıldığı bir liste görülmektedir. Tüm bunlar Latin alfabesiyle yazılmıştır. Bu durum notların, kitapların Süleymaniye'ye taşındıktan sonraki bir tarihte tasnif komisyonu tarafından alındığını gösteriyor olabilir. Bugün Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Nâfiz Paşa koleksiyonunda 608'i yazma, 724'i matbu toplam 1332⁷⁹ kitap kayıtlıdır.

⁷⁷ Mesela bu kataloglardan Ayasofya Kütüphanesi için hazırlanan katalogu oldukça detaylı tahlil eden bir makale için bakınız, Yoichi Takamatsu, "I. Mahmud Döneminde Ayasofya Kütüphanesi ve Koleksiyonu", 309-357.

⁷⁸ Komisyona dair genel bilgi için bakınız, İsmail Erünsal, "Katalog", *DİA*, 25: 28.

⁷⁹ Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 45'te 1335 sayısı verilmiştir.

Fihristte 2a'nın üst köşesinde "1" rakamı görülmektedir. Sayfanın üstünde ortada rika hatla "Nâfiz Paşa Kütüphanesi" yazar. Fihristin ilk satırında sırasıyla "aded/umumi-hususi; esami-i kütüb; cild; müellifin ismi ve tarih-i vefatı; nev-i hattı/yazma-matbu; lisan" haneleri bulunmaktadır. 2b'nin ilk satırında da sırasıyla "tarih-i telif; tarih-i tahrir veya tabî; mahall-i tahrir; tezhib ve teclid; zahr-i kitapta olan hutut ve mühürler; mülahazat" haneleri vardır. Fihrist boyunca bu celtvelde kitap isimleri ve yazarlar kısmı düzenli olmakla birlikte mülahazat kısmında bazen önemli notlara rastlanmaktadır. Mesela bazı kitaplar için vakfedenin adı, kitabın cilt veya sayfa özellikleri yazarken, bazı eserlerin karşısına "başı ve sonu eksiktir", "yurtuktur", "sayfaları yırtuktur" ya da "şu sayfa eksiktir" yazılmıştır. Mecmua türünden yazmalar "eczadır" notuyla kaydedilmiştir. Muhtemelen tetkik heyetinin incelemesi sırasında görülemeyen kitapların isimlerinin yanlarına da "nun-elif harfleri/na-mevcud", tespit esnasında mevcut kitapların yanına da "sad harfi/sahih/mevcut" işareti konulmuştur.

Fihristte Nâfiz Paşa kitapları bittikten sonra 64'adan itibaren Zühdü Bey kitapları "1" numarayla verilmeye başlanmıştır. 80b'nin üst kenarında ise "Yenikapı Mevlevihanesi'ne hariçten yani bazı zevat tarafından hediye edilen kitaplar" ibaresi bulunmaktadır. Zühdü Bey kitaplarının listesinin sonunda da Latin alfabesiyle kaydedilmiş şu ifadeler vardır: "642: Yazma fihristin son numarası; 23: Mükerrer (mükerrerlerin numaraları belirtilmiş); 104: cilt fazlası (arka sahifede bunların numaraları belirtilmiş); 48: Kadimen zayi kitaplar (arka sahifede numaraları verilmiş); 2: Karşılına kitap kaydedilmemiş olan sadece numaralar. Bir diğer notta da "395 numarada kayıtlı mecmua 3 tanedir; 514 numarada kayıtlı mecmua 8 tanedir" yazmaktadır. Bugün Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Zühdü Bey kitapları koleksiyonunda 118'i yazma, 601'i matbu toplam 719⁸⁰ kitap kayıtlıdır.

Bilindiği üzere vakıf kütüphaneleri için hazırlanan katalogların hepsi konu kataloğudur. *Devr-i Hamidî Katalogları* ise kendilerinden önceki kataloglardan farklı olarak kitapların yer numaralarını göstermektedir. Konu edindiğimiz yazma fihristte de kitaplar numaralandırılmış ve konularına göre sıralanmıştır. Kataloglarda görülen konu başlıkları ise sözkonusu fihristte bulunmayıp, sadece bazı kitap isimlerinin yan tarafına konu başlıkları el yazısıyla not edilmiştir. Buna göre *Kelâm-i Kadîm* ile başlayan listede sırayla *Kitab-ı Ahd-i Atik*, *İncil* ve *Zebur* vardır. Bunlardan sonra tecvid, tefsir, hadis, fıkıh, mevize, feteva, tasavvuf, divan-edebiyat, edeb, mecami' kitapları gelmektedir. Görüldüğü üzere makaleye mevzu edinilen akli ilimler ve şubelerinin isimleri herhangi bir kitabın yanına kaydedilmemiştir.

Zühdü Bey kitaplarının olduğu liste ise nispeten dağınıktır. Liste tarih kitaplarıyla başlayıp, edebiyat, sonra tekrar tarih, içtimaiyat kitaplarıyla devam etmiştir. Ancak bazı kitapların yanına da diniyat, lisaniyat, umumiyat, tabiiye (logaritma mesela), tadbikiye (topçuluk mesela), felsefe ve güzel (müze-heykeltraşlık) başlıkları not edilmiştir.

Yenikapı Mevlevihânesi Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nin teşekkülü ve fihristinden bahsedildikten sonra şimdi koleksiyonundaki akli ilimlerin on şubesine ait kitapların listesine geçebiliriz.

⁸⁰ Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, 46'da 730 sayısı verilmiştir.

3. Nâfiz Paşa Kütüphanesi'ndeki Aklı-Nazarî İlimlere Dair Kitaplar:

Klasik ilimler tasnifinde⁸¹ umumiyetle aklı ilimler -ki felsefe⁸² (hikmet) de denilmektedir-, amelî ve nazarî olarak ikiye ayrılmıştır: Metafizik/ ilâhiyyât; matematik ilimler/ riyâziyyât aritmetik, geometri, mühendislik, astronomi (ilmü'n-nücum), optik (ilmü'l-menazır), musiki ve mekanik (ilmü'l-hiyel); fizik ilimler/ tabiiyyât hayevan (zooloji), ilmü'l-meadin (mineraloji), kimya, tıp, ilmü'l-filaha (tarım), ilmu'n-nefs (psikoloji), meteoroloji ve ilmü'n-nebat (botanik) nazarî ilimlere dahil edilmektedir.

Amelî ilimler ise ahlâk, siyaset ve tedbir-i menâzil (ev idaresi) şeklinde dallara ayrılmıştır.

Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nin bir tekke kütüphanesi olarak İslâmî ilimler, hususen tasavvufla alakalı kitapları muhtevi olması tabiidir. Nitekim bugün kütüphanede tasavvuf sahasında mevcut kitapların dağılımına bakıldığında, 1332 kitaptan 395'i tasavvufa dairdir.⁸³ Buna mukabil aklı ilimlerin nazarî kısmına dair 58 kitap bulunmaktadır. Çoğunluğu medreselerde derslerde okutulan metafizik, fizik ve matematik ilimlerine dair bu kitaplar ile İslam düşünce tarihinde Meşşâi geleneğinde kaleme alınmış şerh-haşiyelerin bulunduğu koleksiyonda bu türden kitapların 22 tanesi Osman Selahaddin Dede'nin, 3 tanesi Abdurrahman Nâfiz Paşa'nın vakıf mührünü taşımaktadır. Netice itibarıyla koleksiyonda aklı-nazarî ilimlerden metafizik, matematik (geometri ve aritmetik), fizik, astronomi, psikoloji, tıp, musiki, jeoloji, zooloji ve coğrafya ilimlerine dair kitapların isimleri şöyledir:

3.1. Metafizik ve Fizik⁸⁴:

1. *Şerhu Hikmeti'l-'ayn*⁸⁵. Mîrek Şemsuddîn Muhammed b. Mubârekşâh el-Buhârî. Muhammed b. Mubârekşâh (v.784/1382)'ın, Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin fizik ve metafizîğe dair eserine yazdığı bu şerh Osmanlı ve İran medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

2. *Şerhu Hidâyeti'l-hikme*⁸⁶. Kâdî Mîr Huseyin b. Muînuddîn Meybudî. Ebherî'nin mantık, fizik ve metafizik konularını ele alan *Hidâyeti'l-hikme* isimli meşhur eserinin şerhidir. Medreselerde okutulan en meşhur şerh de Kâdî Mîr'inkidir.

⁸¹ Medreselerde okutulan ilimlerle alakalı şu izah meselenin bir vechesini aydınlatılabilir: "Osmanlı dönemi medrese müfredat programları ile okunan ve okutulan eserlerin listelerine bakıldığında, lisanî ilimlerde Taftazânî, mantıkî-kelâmî ilimlerde Seyyid Şerif ve hendesi-riyazî ve felekî ilimlerde Kadî-zade'nin adının, büyük oranda, öne çıktığı söylenebilir. Osmanlı medrese müfredatında görülen bu resim, büyük oranda ve bir yönüyle, Timurîlular Devleti sahasında çizilmiş ve daha sonra Ali Kuşçu ile Fethullah Şirvanî eliyle İstanbul'a aktarılmıştır." Bakınız, İhsan Fazhoğlu, "Osmanlı Felsefe Bilimin Arkapları: Semerkand Matematik- Astronomi Okulu", 24. Dolayısıyla Nâfiz Paşa Kütüphanesi'ndeki nazarî ilimlerle alakalı kitaplar medreselerde okutulan bu kitapların bir kısmıdır.

⁸² Bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde Nâfiz Paşa kitapları içinde arama yapıldığında konu başlıkları arasında "felsefe" olmadığına dikkat çekelim.

⁸³ Bunlardan 295 tanesi el yazması olup yazmaların 139'u Arapça, 59'u Türkçe, 99'u Farsça'dır. 100 adet matbu kitaptan 56'sı Arapça, 4'ü Farsça ve 40'i Türkçedir.

⁸⁴ Burada isimleri verilecek kitapların bazıları hem metafizik hem fizik bahislerine yer verdikleri için "Metafizik ve Fizik" ortak başlığının uygun olacağı düşünüldü.

⁸⁵ no: 1230, 92 v. Bu eserde hem Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi hem de Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır. Eserin koleksiyonda müstensihî Muhammed b. Receb el-Mevlevî olan 1090 tarihli bir başka nüshası daha mevcuttur. Bunda da Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır. Bkz, no: 1231.

⁸⁶ İstanbul: Matbaa-i Âmirî, 1263. no: 1232. Kitapta Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührünün yanı sıra "Sahib ve malik Zeytinli Mehmed Efendi" kaydı gibi pek çok istishab kaydı var.

3. *Hāşiyeye 'alā Şerhi Hikmeti'l-'Ayn*⁸⁷. Mirza Can Habibullah b. Abdullāh eş-Şirazi ed-Dihlevî. İbn Mübârekşah'ın *Şerhu Hikmeti'l-'ayn* şerhine yazılmış pek çok haşiyeden biridir.

4. *Şerhu 'alā Hikmeti'l-İşrāk*⁸⁸. Kutbiddin Muhammed b. Muhammed eş-Şirazi Kutbu't-Tahtanî. Şirazi'nin Sühreverdî'nin Hikmetü'l-İşrāk'ına yazdığı bu şerh Sühreverdî'yi sonrasına tanıtmıştır. Zira Ğazâlî'den sonra felsefenin şüpheyle karışılmasına mukabil Şirazi felsefeyi İbn Sînâ, Sühreverdî ve İbn Arabî üzerinden yeniden canlandırmış, bahsi geçen şerhinde de yeni bir ışık fiziği kurmuştur.

5. *Mukaddimetu't-Tecrid*.⁸⁹ Näsiruddîn Muhammed b. Muhammed b. Hasan et-Tüsî. *Tecridü'l-kelām* diye de anılan ve felsefi kelâmın ilk örneklerinden olan eser⁹⁰ üzerine yazıldığı dönemden itibaren pek çok şerh, haşiyeye ve talikat yazılmıştır.

6. *Risâle-i celile der bahs-i Vucud*.⁹¹ es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Hüseynî el-Curcânî.

7. *Şerhu 'alā Tecridi'l-kelam li't-Tüsî*.⁹² Alauddin Ali b. Muhammed el-Kuşci Tüsî'nin *Tecridi'l-Kelâm*'ına Ali Kuşçu yazdığı bu şerhte⁹³ astronomiyi felsefeden bağımsız kılmanın gerekliliğini savunmuştur. *Eş-Şerhu'l-cedid* adıyla şöhret bulan bu şerhle ilgili birçok haşiyeye ve talikat yazılmıştır.⁹⁴

8. *Şevâkilü'l-hür fi şerhi Heyâkili'n-nür*.⁹⁵ Celalüddin Muhammed b. Es'ad es-Siddikî ed-Devvanî. Sühreverdî'nin fizik, ontoloji, kozmoloji, eskatoloji, nübüvvet ve insanın varlık yapısı gibi felsefenin temel mevzularına dair kaleme alınmış mühim eseri *Heyâkili'n-nür*'un bir şerhidir.

9. *Câm-ı Gîtinumâ*.⁹⁶ Kadı Mir Hüseyin b. Muiniddin el-Huseynî el-Meybüdü.

10. *Hāşiyeye 'alā Hāşiyeti'l-Lârî 'alā Şerhi Hidāyeti'l-hikme*.⁹⁷ Muhammed b. el-Hâc Humeyd el-Kefevî.

11. *Hāşiyeye 'alā Hāşiyeti'l-Lârî 'alā Şerhi'l-Hidaye*.⁹⁸ İsmail Mustafa b. Mahmud el-Gelenbevi.

12. *Hāşiyeye 'alā Şerhi Hidāyeti'l-hikme*.⁹⁹ Muslihüddin Muhammed b. Salahüddin el-Lârî.

13. *Hāşiyeye 'alā Şerhi Hidāyeti'l-hikme*.¹⁰⁰ Muslihüddin Muhammed b. Salahüddin el-Lârî.

⁸⁷ no: 1224, 56 v. Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

⁸⁸ no: 1229, 219 v. 881 tarihli yazmada Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

⁸⁹ no: 1350-10, 22 v.

⁹⁰ Tüsî'nin metafizik yorumunda yola çıkarak eseri metafizik başlığı altında vermeyi tercih ettik. O metafiziği "ilm-i ilâhî" diye adlandırıyor ve bu ilmin "vahdet, kesret, vücûb, imkân gibi umumi kavramlar ve ilimlerin ilkeleri üzerine düşünme, Allah'ın varlığı ve birliğinin ispatı, ruhanî cevherlerin ispatı, mümkünlerin düzeni ve onların ilk ilkeye nisbetleri gibi konuları içeren beş kısımdan; alt disiplinlerinin ise nübüvvet ve meâd bölümlerinden meydana geldiğini" belirtiyor ve bu tasnifi *Tecridü'l-i'tikâd*'da tatbik ediyor. Detaylı bilgi için bkz. Anar Gafarov, "Tüsî, Naşrüddin, İlimler Tanifi, Psikoloji ve Ahlâk", *DİA*, c. XXXXI, 442.

⁹¹ no: 507-1, 1 v. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunan bu yazmanın ismi fihristte *Risale fi bahs-i'l-vucud* şeklinde kaydedilmiştir.

⁹² no: 1228, 220 v. 1104'te istinsah edilmiş bu yazmada Abdurrahman Nâfiz Paşa'nın mührü bulunmaktadır.

⁹³ Şerh hakkında genel malumat için bakınız Bekir Topaloğlu, "Tecridü'l-itikâd", *DİA*, 40: 250.

⁹⁴ Bakınız, Hasan Umut, "Risale der ilm-i hey'eden el-fethiyye'ye: Bir Metnin Osmanlı Dünyasında Dönüşümü", 216.

⁹⁵ no: 1236, 102 v. 967 istinsah tarihli bu yazmada Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

⁹⁶ no: 471-5, 52-65 vv. Yenikapı Mevlevihânesi kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

⁹⁷ İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265. no: 1222. Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

⁹⁸ Matbaa-i Âmire: 1270. no: 1223.

⁹⁹ no: 1220, 62 v.

¹⁰⁰ İstanbul: Matbaa-i Amire, 1265. no: 1221.

3.2. Matematik (Geometri ve Aritmetik)

1. *Hulâsatü'l-hisâb*.¹⁰¹ Ali Rıza el-Karahisarî.
2. *Şerhu Eşkâli't-Te'sis fi'l-Hendese*.¹⁰² Salahaddin Musa b. Muhammed b. Kadı Mahmud Kadızâde er-Rumî. Molla Fenarî ve Seyid Şerif Curcânî'nin talebesi olan Kadızâde'nin bu geometri eseri, Semerkandî'nin *Eşkâli't-te'sis*'nin şerhi olup, Osmanlı medreselerinde orta düzeyde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu nedenle yazma nüshası nispeten çoktur.¹⁰³
3. *Usûlü'l-Hendese*.¹⁰⁴ Hüseyin Rıfka et-Tamanî. Kitap, Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn'un kurucularından Tamanî'nin Bonnycastle'in yayımlamış olduğu Euc- lid'in Elementler'inin bazı değişikliklerle tercümesidir.
4. *Hallu'l-hulâsa li-ehli'r-riyasa fi'l-hesab*.¹⁰⁵ Ramazan b. Ebi Hüreyre el-Cezerî el-Kâdirî. Bahâeddin el-Âmilî'nin *Hulâsatü'l-hisâb*'ının şerhi olarak Osmanlı med- reselerinde XVII. yüzyılın başından itibaren okutulan eserlerdendir.
5. *Logaritma Cetveli Tercümesi*.¹⁰⁶ Saffet.
6. *Cebir Risalesi*.¹⁰⁷ Said.
7. *Şerhu Musellesâti Kutrub*.¹⁰⁸ Şemseddin el-Kadirî Muhammed.
8. *Mukaddimetü'l-hesab*.¹⁰⁹
9. *Mecmûa-i Ulûm-i Riyaziyye*.¹¹⁰ Başhoca İshak Hoca b. Abdullâh el-Yanyavî.
10. *Mecmua-i Ulûm-i Riyaziyye*.¹¹¹ Başhoca İshak Hoca b. Abdullâh el-Yanyavî el-Karluhi.

3.3. Fizik

1. *Risâletü'l fi'l-hareke*.¹¹² Muslihiddin Muhammed b. Salahuddin Lârî.

3.4. Astronomi

1. *El-Hey'etu'l İslâmiye*.¹¹³ İbrahim b. Abdurrahman el-Karamanî.
2. *Şerhu'l-Mulahhas fi'l-Hey'*.¹¹⁴ Salahuddin Musa b. Muhammed b. Kadı Mah- mud Kadızâde er-Rumî.

¹⁰⁰ İstanbul: Matbaa-i Amire, 1265. no: 1221.

¹⁰¹ no: 1259. Yazmada Yenikapı Mevlevihânesi mührü bulunmaktadır.

¹⁰² İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1268. no: 1271. Kitapta Osman Salahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹⁰³ Fazlıoğlu, *Osmanlı Felsefe Bilimin Arka planı*, 26.

¹⁰⁴ no: 1250. 268 s. Yenikapı Mevlevihânesi mührü bulunmaktadır.

¹⁰⁵ no: 1273-1, 190 v., 1282 tarihinde Osman b. Timur tarafından istinsah edilmiş *Hulâsatü'l-Hisâb*, fihristte tarihsiz olarak verilmiş, yazar ismi de kısaca Ramazan el-Kadirî şeklinde kaydedilmiş ve bu eserden başka bu numarada fihristte başka bir kitap ismi zikredilmemiş. Eserin adı ve müellifi eserin 1b ve 2âda açıkça yazılmıştır.

¹⁰⁶ Ceride-i Havadis Matbaası, 1278. no: 1268. Osman Salahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Yahya Efendi Matbaası, 1290. no: 1261.

¹⁰⁸ no: 1132-2, 6-8 v. Osman Salahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹⁰⁹ Matbaa-i Âmire, 1286. no: 1280.

¹¹⁰ İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1250. no: 1276. Yenikapı Mevlevihânesi mührü bulunmaktadır.

¹¹¹ İstanbul: Matbaa-i Amire, 1250. no: 1277. Abdurrahman Nâfiz Paşa'nın mührü vardır.

¹¹² no: 1220-2, 102 v. 1063'te istinsah edilmiş bu yazmada Osman Salahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹¹³ no: 1270, 37 v. Osman salahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹¹⁴ no: 1272, 120. Osman Salahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

3. *Kıfayetu'l-kunu' fi'l-a'mal bi'r-rub'i'l-maktu*.¹¹⁵ Sıbtu'l Mardinî Bedreddin Muhammed b. Muhammed.
4. *Kıfayetu'l-kunu' fi'l-a'mal bi'r-rub'i'l-maktu*.¹¹⁶ Sıbtu'l Mardinî Bedreddin Muhammed b. Muhammed.
5. *Risâle fi'l- a'mal bi'r-rub'i'l-muceyyeb*.¹¹⁷ Sıbtu'l Mardinî Bedreddin Muhammed b. Muhammed.
6. *Vesiletu't-tullab ilâ marifeti'l-alet li'l-hisab*.¹¹⁸ Sıbtu'l Mardinî Bedreddin Muhammed b. Muhammed.
7. *Risâle fi Rub'i'l-Muceyyeb*.¹¹⁹ Mahmud b. Muhammed b. Kadızâde Mirim Çelebi.
8. *Rub'u Muceyyeb Risalesi*.¹²⁰ Rıza Mehmed.
9. *İrtifa Risalesi*.¹²¹
10. *İrtifaat cedvelleri*.¹²²
11. *Risâletu'l-meserrat fi ilmi'l-mikat*.¹²³ Mustafa b. Ali el-Muvakkıt.
12. *Muhtasaru'd-dürreyn fi halli'n-neyyireyn*.¹²⁴ el-Hattab Yahya b. Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî.
13. *Efkâru'l-ceberût fi tercemeti Esrâri'l-Melekût*.¹²⁵ Halil Şeref b. Ahmed el-Elbistani Hayatizâde.
14. *Ta'limu'l küre*.¹²⁶ Abdurrahimzâde Osman Saib.

3.5. Psikoloji

1. *Risâle fi ilmi'n-nefs*.¹²⁷ Hüseyin b. Abdullâh el-Buharî İbn Sînâ. İbn Sînâ'nın Kitâbu-ş Şifâsının "et-Tabi'iyât" kısmının altıncı fenni "*Kitâbu'n-Nefs*"tir.¹²⁸ Risale de bu bahsi muhtevirdir.
2. *Makale fi umûri'n-nefs ve kuvâhâ*.¹²⁹ Behmenyâr b. Merzûbân İbnu'l-Merzûbân.
3. *Risâle fi'n-nefs ve'r-rûh*.¹³⁰

¹¹⁵ İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1270. no: 1262. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹¹⁶ no: 1263, 12 v. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹¹⁷ no: 1260-3, 47-48 v. Yenikapı Mevlevihânesi kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

¹¹⁸ no: 1275-3, 43-52 v. 1220'de istinsah edilmiş bu yazmada Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹¹⁹ no: 1265, 9 v. 1212'de istinsah edilmiş bu eserde Yenikapı Mevlevihânesi kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Aynı eserden bir başka yazma nüsha daha mevcuttur ve Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır. Bakınız, no: 1266, 11-73 v.

¹²⁰ no: 1275-1. 1220'de istinsah edilmiş bu eserde Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹²¹ no: 1275-2, 16-42 v. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹²² no: 1255, 48 v. Abdurrahman Nâfiz Paşa'nın mührü bulunmaktadır.

¹²³ no: 1264, 38 v. 1181 tarihli bu yazmada Yenikapı Mevlevihânesi kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

¹²⁴ no: 1278, 58 v. 1176'da istinsah edilmiş bu yazmada Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹²⁵ İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265. no: 1252. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹²⁶ İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1266. no: 1253. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹²⁷ no: 1506-11, 162-164 v. 1053'te istinsah edilmiş bu yazmada Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹²⁸ İlmü'n-nefsin İslâm ilimler tasnifindeki yerile ilgili olarak İbn Sînâ psikolojiyi tabiat felsefesinin disiplinlerinden biri olarak zikretmiştir. Filozofa göre bu ilmin mevzuu, genel ruh öğretisinin yanı sıra hususen insan ruhunun bir fonksiyonu olan idrak kuvvetlerini kapsamaktadır. Psikolojinin dayandığı metafizik esas ise ruhanî ve ilâhî bir cevher olması bakımından insan ruhunun ölümsüzlüğü fikridir. Bu nedenle eseri psikoloji başlığı altında verdik.

¹²⁹ Müstensih Müftüzâde Abdülkerim, 1169, no: 1350-13, 54-57 v.

¹³⁰ no: 1506-10. 1052'de istinsah edilmiş bu eserde Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

3.6. Tıb

1. *İthafu'l-munsifin ve'l-udebâ bi-mebhasi'l-ihdiraz 'ani'l-veba*.¹³¹ el-Cezairî Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdullâh.
2. *Risâle fi't-tıb* (Baş ağrısının ve dimağ ve şakika ilaçlarının beyandır).¹³²

3.7. Musiki

1. *Tahririye*.¹³³ Abdalbâkî Nâsır Dede b. Ebübekir Dede el-Mevlevî.
2. *Tedkik ve Tahkik'in Zeyli*.¹³⁴ Abdalbâkî Nâsır Dede b. Ebübekir Dede el-Mevlevî.
3. *Tetkik ve Tahkik*.¹³⁵ Abdalbâkî Nâsır Dede.
4. *Risâle-i Mûsikî*.¹³⁶ Kadızâde Tirevî.
5. *Musikiye ait bir risâle*.¹³⁷

3.8. Jeoloji

1. *İlm-i Tabakatu'l-Arz*. Fethi Ali Efendi Rusçuklu. ¹³⁸ J.B.Leonce Elie de Beaumont (ö.1874) eserinden Türkçeye tercüme edilen ilk müstakil jeoloji kitabıdır.

3.9. Zooloji

1. *Hayatu'l-Hayevan Tercümesi: 'Ayn-i Hayat*.¹³⁹ Sivasî Abdurrahman b. İbrahim.

3.10. Coğrafya

1. *Usûl-i Coğrafya-yı Kebir*.¹⁴⁰ Ahmed Hamdi.
2. *Hulasa-i Coğrafya*.¹⁴¹ Süleyman Şevket.
3. *Umumi Coğrafya Tercümesi*.¹⁴² Theolou Aleko.
4. *El-Medhal fi Coğrafya*.¹⁴³
5. *Coğrafya Risalesi*.¹⁴⁴ Cruza Coğrafyası isimli eserin Fransızcadan Theologu Aleko tarafından yapılan tercümesidir.

¹³¹ İstanbul: Matbaa-i Âmire: 1254. no: 836. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır. Kitabın bir diğer nüshasında Yenikapı Mevlevihânesi mührü bulunmaktadır.

¹³² no: 208-3, 27 v. Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

¹³³ no: 1242-3, 20 v. Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi ve 1209'da telif eden Abdülbaki Dede'nin vakıf mührü bulunmaktadır.

¹³⁴ no: 1242-2, 14 v. Müellif hattı bu eserde mühür bulunmamaktadır.

¹³⁵ no: 1242-1, 41 v. 1209'da telif edilen müellif hattı bu eserde mühür bulunmamaktadır.

¹³⁶ no: 1503, 186 v. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹³⁷ no: 1011-6, 3 v. Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

¹³⁸ İstanbul, Matbaa-i Âmire: 1269. no: 1274. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹³⁹ İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1272. no: 1120. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Yahya Efendi Matbaası, 1292. no: 1283. Osman Selahaddin Dede'nin mührü bulunmaktadır.

¹⁴¹ İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1286. no: 1258. Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

¹⁴² no: 1257. 1245'te İstanbul'da telif edilen bu eserde Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

¹⁴³ İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1285. no: 1279. Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

¹⁴⁴ Tibbiye Matbaası, 1264. no: 1256. Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi mührü bulunmaktadır.

Sonuç

16. yüzyılda kuruluşundan 20. yüzyılda tekkelerin seddine kadar, İstanbul merkezli olmakla birlikte devraldığı ve içinde şekillendiği muhitin görünür görünmez tesirlerini muhtevî bir tekke kütüphanesi ve buradaki kitaplar pek çok açıdan tetkik edilebileceği gibi özellikle buradaki akli ilimlere dair kitapların mevcudiyeti veya bulunmayışının arkaplanı hakkında yorum yapabilmek öncelikle koleksiyonlarındaki kitapların ayrı ayrı tespitini icap ettirir. Tasavvuf muhitlerinde neler okunup yazıldığı, neler tartışıldığı, medrese sistemiyle irtibatları buralardaki kütüphane koleksiyonları üzerinden de masaya yatırılması icap etmektedir. Tekkeye felsefenin girip girmediği, müspet ilimlere dair kitapların buralarda okunup okunmadığı, okundularsa da ne şekilde değerlendirildikleri cevaplanmayı bekleyen sorulardır. Ancak bunlar ve benzeri soruları cevaplayabilmek için öncelikle bu koleksiyonlardaki kitaplardan haberdar olmak, ardından bazı mukayeselerle yorumlarda bulunmak gerekmektedir. Bunun için Yenikapı Kütüphanesinin –varsa- vakfiyesi henüz bulunamadığından Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde mevcut kitaplar ve yazma fihristi üzerinden buradaki kitapların tespiti ve tasnifi yapılabilmektedir.

Yenikapı Mevlevîhânesi'nin küşadından itibaren kütüphanesi, yani bürokrat bir mevlevî olan Abdurrahman Nâfiz Paşa tarafından kütüphane binası vakfedilmezden çok öncesinde, müntesipler ve meşihatte bulunan mevlevîler tarafından pek çok kitabın vakfedilmesi yoluyla teşekkül etmeye başlamış, böylece farklı saiklerle pek çok ilim dalına dair kitap bir araya gelmiştir. Nakli ilimlere ve hususen tasavvufa dair Osmanlı coğrafyasında tedavüldeki kitapların yanı sıra akli ilimlere dair kitaplar koleksiyonda yer almıştır.

Kütüphanedeki akli ilimlere dair kitaplar, koleksiyonla birlikte Süleymaniye Yazma Eserler'e naklolun el yazması fihristten ve dijital katalogdan istifade ederek tespit edilmiştir. Bu yapılırken önce yazma fihrist ve dijital katalogtaki bilgiler mukayese edilmiş, sonra kitabın kendisi ve üzerindeki notlar da tetkik edilerek hangi ilim dalına ait olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kitabın dahil olduğu ilim dalına ait literatür taraması yapılarak kataloglardan elde edilen bilginin sağlamasına gidilmiştir. Çünkü yazma fihrist ve dijital katalogda kitabın akli ilimlerin hangi şubesine ait olduğuna dair bilgilerde zaman zaman farklılıklar görülmüştür. Bu durum klasik ilimler tasnifinde hangi kitap hangi ilim dalına aittir meselesiyle de yakından alakalıdır. Bu çalışma vesilesiyle kütüphane koleksiyonundaki kitapların akli ilimlerin hangi şubesine dahil olduğu açıklık kazanmıştır.

Bu bağlamda bir tekke kütüphanesi olarak Nâfiz Paşa Koleksiyonu'nda özellikle bugün pozitif bilimler kapsamında değerlendirilen akli-nazarî ilimlerin bazı yazma nüshaları mevcuttur. Ayrıca Meşşailik çizgisinin ve medrese ders müfredatının mühim eserlerinden *Hikmetu'l-âyn*, İsrâkiye ekolünün kurucusu Sühreverdî'nin meşhur eseri *Hikmetu'l-işrâk*, Ebherî'nin *Hidayetu'l-hikme* gibi eserlerin yaygın şerh ve haşiyelerinin yazmalarının mevcut olduğu kütüphanede, *Risâletu'l-hareke* gibi sadece Nâfiz Paşa Kütüphanesi'nde yazma nüshası bulunan müspet bilimlere dair eserler de mevcuttur. Koleksiyondaki eserlerin çoğu Osmanlı'da medreselerde ders olarak okutulan, pek çok kütüphanede farklı nüshaları da bulunan, bu anlamda dolaşımı yaygın denilebilecek kitaplardır. Buna mukabil medreselerde ders kitabı olarak okutulmayan el-Fârâbî, İbn Ruşd, Fahrüddin er-Râzî, Tûsî gibi İslâm filozoflarının eserleri bu koleksiyonda da bulunmamaktadır.

Koleksiyonda özellikle tıp, jeoloji, zooloji ve coğrafya sahalarındaki eserlerin 19. yüzyıl-da telif edilmiş matbu kitaplar olduğu dikkat çekmektedir. Bu manada modern dönemde yazılmış eserlerle klasik devir eserlerin bir arada olduğu koleksiyonun yüzyıllar boyunca canlılığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Astronomi ve tıp ilimlerindeki kitaplarda da matbu ve yazma oran yarı yarıya görünmektedir. Mevlevihâne'nin musiki ile öne çıkma-sının bir yansıması olarak bu sahadaki mevcut eserler başka koleksiyonlarda bulunmayan nadir yazma risaleler olup çoğu müellif hattıdır.

İstanbul'da bir kaç yüzyıllık geleneği olan bir tekkenin kütüphanesinin ele alınması, bura-daki koleksiyonun bir kaç disiplin gözetilerek yürütülmesini gerektirmektedir. Bir yandan kütüphanecilik tarihi ve teknikleri açısından değerlendirmek bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. İlimler tasnifi hakkındaki düşünce tarihindeki farklılıklar, kataloglamada esas alınacak konu başlıklarına da yansıyabilmekte, hangi kitap hangi ilim dalı adı altında bu katalogda kendine yer bulacak sorusu gündeme gelmektedir. Ayrıca kütüphanelerdeki dijitalleşme sürecinin, kadim usullerle tutulmuş tespit fişleri ve defterlerle mutabakatının sağlanması ciddi bir uğraşı gerektirmektedir. Diğer taraftan kitapların bir tekke koleksiyo-nuna ait olması sebebiyle tasavvuf ilmi ve tarihinin yansımalarını hem de devir devir husu-siyetlerini gözetmek gerekmektedir. Ayrıca her kitabın kendi dünyası, geldiği ilim geleneği, sanatları gibi hususlar da böyle bir çalışmanın icabatındandır. Ancak takdir edileceği üzere bunların hepsinin bir anda bir makalede ele alınabilmesi mümkün değildir. Biz de bu ne-denle bu çalışmanın başlığında "Giriş" kelimesini kullanmayı uygun gördük.

Hakşinas araştırmacıların ifade edebileceği üzere, elbette bu kütüphanede bir araya gelen tüm kitapların, tekke müntesipleri ve muhibban tarafından okunduğu ve anlaşıldığını söy-lemek ispatı mümkün olmayan bir iddiadan öteye geçemez. Yine elbette bir tekke kütüp-hanesinde bir araya gelmiş tüm kitapların hususen dervişlerin tahsillerine ve görgülerine katkı maksadıyla bilinçli bir iradenin neticesi burada bulunduğunu vehmetmek ancak iyi niyetli bir düşüncedir. Ancak dönemin vakıf kütüphaneleri arasında mühim bir yere haiz tekke kütüphanelerinin mevcudiyeti, bu çevrelerle bir biçimde irtibatları olan kitap severle-rin de kitaplarını buralara emanet etmeyi tercih etmeleri, bu kütüphanelerin zenginleşmesi için gayretleri gözardı edilemeyecek nispettedir. Neticei kelim mevzu bahis edilen tekke kütüphanesi ve buradaki akli-ameli ilimlere dair kitaplar peyderpey, Mevlevihâne'nin ha-yatîyetini devam ettirdiği yıllarda buraya çeşitli yollarla intikal etmiş, ama az ama çok, her kütüphanenin payına düştüğü kadar, alâka ve istifadeye mazhar olmuştur.

Kaynakça

- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, I-II. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Büyükcengin, İsmail. “Tahir Ağa Tekkesi”. *TURİNG* 385 (Mart 2016): 52.
- Curry, John J. “Bir Kütüphanede Ne olabilir ki? Osmanlı Metinlerine Bireysel Eserlerdense Derlemeler Merceğinden Bakış”. trc. Nur Ekşi, *Eski Türk Edebiyatı-X*, haz. Hatice Aynur vd., içinde 118-143, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Defter-i Kütübhâne-i Dügümlü Baba*. Dersaadet, 1310/1892.
- Dener, Halit. *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1957.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2015.
- Erünsal, İsmail E. “Katalog”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 24-28.
- Erünsal, İsmail E. “Hâlet Efendi Kütüphanesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 251.
- Fazlıoğlu, İhsan. “Osmanlı Felsefe Bilimin Arkaplanı: Semerkand Matematik- Astronomi Okulu”. *Divan İlmi Araştırmalar* 14: 1 (2003): 1-66.
- Fenelon. *Telemak Tercümesi*. çev. Yusuf Kâmil Paşa. Süleymaniye Kütüphanesi-Nâfiz Paşa, no. 850, 1-93.
- Filibeli ‘Ahmed Hilmi. *Tarih-i İslâm-II*. Konstantiniyye: 1914.
- Filibeli ‘Ahmed Hilmi. “Tarkat Mesâili: Lüzûm-ı Islahât”. *Hikmet* 2: 60 (8 Haziran 1911): 5.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*. Ankara: TTK Basımevi, 1967.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1983.
- Gürgen, Süheyla Yenidünya. *Mehmed Said Hâlet Efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Haksever, ‘Ahmed Cahid. *Modernleşme Sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler*. İstanbul: H Yayınları, 2009.
- Hasırızâde Mehmed Elif Efendi. *Tenşitü’l-muhibbîn bi-menâkıbi Hâce Hüsâmeddîn*. Matbaa-i Bahriye, 1342.
- Hüseyin Vassaf. *Sefîne-i Evliya-V*. haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- İbanoğlu, Fulya. “Terakki ve Tekâmül Meselesine Tekkeden Yükselen Bir Ses: “Darviné Cevab İrşadu’l-Ğâvîn bi-Reddi Nazariyet-i Feylesof Darvin” İsimli Risalenin Çevrimyazısı ve Tahlili”. *Artuklu Akademi* 5:2 (2008): 273-342.
- İbanoğlu, Fulya. “Cambridge’de İstanbul’dan Bir Tekke Kütüphanesini Anlatmak”. *Dergâh Dergisi* 322 (2016): 26-28.
- İbanoğlu, Fulya. “İstanbul Camii ve Tekke Kütüphanelerine Dair İki Örnek: Eyüp Sultan Camii ve Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi”. *Din ve Hayat Dergisi* 30 (2017): 94-99.

İbanoğlu, Fulya. “Osmanlı Coğrafyasında Basılmış Farsça Kitaplara Bir Başka Açıdan Bakmak: 19. yüzyıl İstanbul Tekke Kütüphanelerindeki Matbu Farsça Eserler”. *Müteferrika* 54 (Kış 2018/2): 199-218.

İhtifalci Mehmed Ziya Bey. *Yenikapı Mevlevihânesi*. Darülhilafetilaliyye: Araks Matbaası, 1329.

İşli Demirel, Esin. “*İstanbul Tekkeleri Mimari Eklentileri ve Restorasyonu*.” Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Kara, İsmail. *Hanya/Girit Mevlevihânesi Şeyh Ailesi, Müştemilâtı, Vakfiyesi, Mübadelesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.

Kara, Kerim. “Mehmed Nasûhi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 501.

Kara, Mustafa. *Kalem, Kitap, Kütüphane*. Bursa: Bursa Akademi, 2019.

Kara, Mustafa. *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Karahan, Burcu. “Mentor Efendi Olmak: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı’da Yapılan Les adventures de Telemaque Tercümelere”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları X: Eski Metinlere Yeni Bağlımlar Osmanlı Edebiyatı Çalışmalarında Yeni Yönelimler*. haz. Hatice Aynur vd., içinde 163-198, İstanbul: Klasik, 2015.

Kaya, Bayram Ali. *Tekke Kapısı Yenikapı Mevlevihânesi’nin İnsanları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Koç, Mustafa. “Revnakoğlu Arşivinde Tekke Kütüphaneleri”. *Z Dergisi* 5 (2021): 248-253.

Köse, Fatih. “Arşiv Belgeleri Işığında Şazeli Tekkelerinin Tarihi”, *Vakıflar Dergisi* 40 (Aralık 2013): 99-119.

Küçük, Sezai Küçük, *Mevleviliğin Son Yüzyılı*. İstanbul: Simurg, 2003.

Midhat Paşa’nın Hatıraları Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı-II. haz. Oman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 1997.

Özgül, Metin Kayahan. “Yusuf Kamil Paşa’nın Tercüme-i Telemak’ı”. *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 14: 40 (2002): 193-241.

Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Revnakoğlu’nun İstanbul’u, İstanbul’un İç Tarihi-II, III, V. haz. Mustafa Koç. İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.

Saltanatın Dervişleri, Dervişlerin Saltanatı. haz. Ekrem Işın. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

Sayar, Ahmet Güner. A. *Süheyl Ünver (Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri) 1898-1986*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994.

Serezli, Esat. “Hâlet Efendi Kütüphanesi”. *Türkiye TURİNG ve Otomobil Kurumu* (Temmuz 1947): 12-14.

Soyсал, Özer. *Türk Kütüphaneciliği-Belgeler-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Tahirül Mevlî. *Yenikapı Mevlevihânesi Postnişini Şeyh Osman Celaleddin Efendi Merhum. Mekteb-i Sınayi*, 1326.

Takamatsu, Yoichi. "I. Mahmud Döneminde Ayasofya Kütüphanesi ve Koleksiyonu". *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I. Mahmud Dönemi-I.* haz. Hatice Aynur vd., içinde 309-357. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Tanman, Baha. "Yahyâ Efendi Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 246-249.

Tanrıkorur. Ş. Bârihüdâ Tanrıkorur. "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimarî Özellikleri.", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000.

Tekin, Ömer. *Yenikapı Mevlevihanesi (Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi 165 No'lu Zarf Işığında)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

The Eleventh Islamic Manuscript Conference Sufism an Islamic Manuscript Culture-Conference Booklet. Cambridge: The Islamic Manuscript Association, 2016.

Topaloğlu, Bekir. "Tecridül-İtikad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 250-251.

Torun, Ahmet Semih. "Şeyh Muhammed Murad-ı Buhari Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme". *Vakıflar Dergisi* 34 (Aralık 2010): 125-161.

Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım: Devr-i Hamîdi Katalogları, haz. Malik Yılmaz ve İbrahim Göksel Baykan. İstanbul: Hiperyayın, 2018.

Umut, Hasan. "Risâle der ilm-i hey'eden el-fethiyye'ye: Bir Metnin Osmanlı Dünyasında Dönüşümü". Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası içinde, ed. Ömer Mahir Alper ve Mustakim Arıcı, içinde 215-225. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Yenikapı Mevlevihânesi Kütüphanesi. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi-Süheyl Ünver Dosya, no: 258, 1-63 pdf.

Yücel, Hasan Âli. *Geçtiğim Günlerden*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.

Yücer, Hür Mahmut Yücer. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyılı)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VI/1 (2021), s. 45-62

OSMANLI ARNAVUTLARININ ABD'DE SOSYAL, SİYASİ VE EKONOMİK FAALİYETLERİ (1870-1912)*

Ali ASLAN**

Özet

Bu makale 1870 ve 1912 yılları arasında Osmanlı Arnavutlarının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal, ekonomik ve siyasi faaliyetlerini incelemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyanın pek çok bölgesinden insanlar çeşitli nedenlerle ABD'ye göç etmişlerdir. Osmanlı Arnavutları da başta ekonomik olmak üzere sosyal ve siyasi nedenlerle ABD'ye göç etmişlerdir. Bu çalışma, Osmanlı Arnavutlarının ABD'ye göç etme nedenlerini, Osmanlı yönetiminin bu duruma müdahalesini Osmanlı arşiv belgelerini de kullanarak ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Ayrıca Arnavutların ABD'deki kültürel organizasyonları, siyasi ve ekonomik faaliyetleri; göç komisyon raporları, arşiv belgeleri ve 1910-1920 nüfus sayımlarından elde edilen verilerle incelenmektedir. Bu makalede Osmanlı Arnavutlarının öncelikle ekonomik amaçlarla ABD'ye göç ettikleri daha sonra bir grup aydının mücadelesi sonucunda milli bir bilinç edindikleri iddia edilmektedir. Ayrıca Osmanlı yönetiminin de bu siyasi faaliyetlerden haber olduğu ve gelişmeleri dikkatle izlediği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Arnavut Göçü, Göç, ABD, Osmanlı Devleti, Arnavutluk*

* Bu makale, Marmara Üniversitesi OAE Ekonomi Politik bilim dalında çalışılan "Arnavutluk'tan Yeni Dünyaya Göç ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1870-1912)" adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

*** Marmara Üniversitesi OAE Ekonomi Politik bilim dalında doktora öğrencisi, e- mail: aliaslan2811@gmail.com. Orcid ID: 0000-0002-8378-030X.

SOCIAL POLITICAL AND ECONOMIC ACTIVITIES OF OTTOMAN ALBANIANS IN THE USA (1870-1912)

Abstract

This article examines the social, economic and political activities of Ottoman Albanians in the United States. From the late 19th century onwards, many people from different regions of the world emigrated to the USA. Ottoman Albanians also emigrated to the USA for social, political and predominantly economic motivations. This study highlights the reasons for the emigration of Ottoman Albanians to the USA and Ottoman administration's attitude toward this process according to the evidence from Ottoman Archives. In addition, the cultural organizations, political and economic activities of Ottoman Albanians in the USA are examined through data obtained from Reports of the Immigration Commission, Ottoman Archive and 1910-1920 census records. In this article it is claimed that Ottoman Albanians emigrated to the USA primarily for economic purposes and then acquired national consciousness as a result of Albanian intellectuals' social and political struggles. Additionally, it is revealed that the Ottoman administration was aware of these political activities and followed the developments attentively.

Key Words: *Albanian Migration, Migration, USA, Ottoman State, Albania*

Giriş

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında dünyanın pek çok yerinden ABD'ye çeşitli nedenlerle önemli miktarda göç gerçekleşmişti. ABD'de gelişen teknolojiyle büyüyen sanayi merkezlerinde ve yine önemli ilerleme kaydeden tarım gibi alanlarda ortaya çıkan işgücü açığı göçün ekonomik nedenleri arasındaydı. Ekonomik nedenlerin haricinde siyasi baskılardan ve çeşitli yükümlülüklerden kaçmak veya yeni siyasi mücadeleler yürütmek amacıyla diaspora oluşturmak için de göç edilebilmekteydi. Elbette bütün bunların dışında eğitim ve kültür faaliyetlerinde bulunmak, yeni yerler görmek ve oralarda yaşamak gibi amaçlarla göç edenlerin bulunması da muhtemeldi.

1911 yılında ABD'de yayımlanan göç komisyon raporlarında göçmenler geldikleri bölgele-re ve yıllara göre "eski" ve "yeni" olarak ikiye ayrılmıştı (Reports of the Immigration Commission Vol. 1, 1911;177). Eski göçmenler; 1819-1883 arasında göç etmiş olan Hollandalılar, İngilizler, Fransızlar, Almanlar, İrlandalılar, İskandinavlar, İskoçyalılar ve Gallerliler'dir. Yeni göçmenler ise genel olarak 1883 yılından sonra yoğun olarak göç etmeye başlamış olan Ermeniler, Bohemyalılar, Yunanlılar, Yahudiler, Kuzey ve Güney İtalyalılar, Polonyalılar, Portekizliler, Bulgarlar, Sırplar, Karadağlılar, Slovakyalılar, İspanyollar, Suriyeliler ve Türklerdir. Göçmenlerin bu şekilde ikiye ayrılmasında çalıştıkları sektörler, elde ettikleri kazançlar ve eğitim durumları gibi faktörler rol oynamaktaydı. Eski göçmenler genellikle daha eğitilmiş, İngilizce konuşabilen ve sisteme uyum sağlayabilmiş kimseler iken yeni göçmenler daha fazla para biriktirebilmek için yakınlarıyla kalabalık evlerde bir arada yaşayan çoğunluğu vasıfsız işçilerden oluşan eğitim düzeyi düşük insanlardan meydana gelmekteydi (Reports of the Immigration Commission Vol. 1, 1911;499-500). Yine bu komisyon raporuna göre 1876 ile 1910 yılları arasında ABD'ye gelen göçmen sayısı 18.814.958 idi. Bu çalışmaya konu olan Osmanlı Arnavutları da hem zaman dilimi hem de göç ettikleri bölge açısından yeni göçmenler kavramının içine girmektedir. 1911 yılında ABD yönetimi göçmenlerle ilgili göç komisyonlarına onlarca cilt tutan çalışmalar yaptırmış ve ülkelerinde bulunan göçmenleri ırkları, geldikleri yıllar, kaldıkları süre, çalıştıkları sektör, elde ettikleri kazanç, yaşadıkları yerler ve bu yerlerin durumu, yoğunluğu gibi pek çok detaylı veriyi istatistik halinde hazırlamıştır. Göçmenlerin aileleri ile ilgili bilgiler, finans durumları, paralarını nerede tasarruf ettikleri, evli ya da bekar olup olmadıkları yine bu komisyonların incelediği durumlar olmuştur. Sektörlere göre göçmenlerin kazançları, doğum yerlerine ve yaşadıkları şehirlere, yaş ve cinsiyetlerine göre de ayrıca araştırılmıştır. Göçmenlerin sosyal yaşamları, suç dünyası ile ilişkileri, toplumsal sorun oluşturabilecek davranışları da mercek tutulan alanlardan olup sayısal verilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple ABD'deki göçmen faaliyetlerinin araştırılmasında bu kaynaklar çok önemli verilere sahiptirler.

Bu makalede 1870-1912 yılları arasında ABD'ye göç eden Osmanlı Arnavutlarının ABD'deki sosyo-kültürel ve siyasi faaliyetleri incelenecektir. Dolayısıyla göçmenlerin ABD'deki yaşamlarını teferruatıyla inceleyen göç komisyon raporları bu çalışmanın dayanaklarından birini teşkil etmektedir. Bundan başka göçün gerçekleştiği kaynak ülke olan Osmanlı Devleti'nin bilhassa Arnavut göçüne ait olmak üzere göç faaliyetine karşı tutumu, aldığı önlemler ve göçmenleri gittikleri ülkelerde takip etme sistemi Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgelerle ortaya konmaya çalışılacaktır. ABD'de yapılan 1910 ve 1920 nüfus sayımları da www.familyresearch.org sitesinde yayımlanan orijinal kayıtlar takip edilerek incelenmiş, bu kaynaklardan göç eden Osmanlı Arnavutlarının sayıları ve

sosyo-ekonomik durumları tespit edilmeye çalışılmıştır¹. Bunların dışında çeşitli ikincil kaynaklar da kullanılarak hem kaynak hem de hedef ülke kayıtları verilerine göre Arnavut göçmenlerin ABD'deki faaliyetlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı Arnavutlarının göç etme nedenleri sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan belirlenmeye çalışılmıştır. Nedenler tespit edildikten sonra yolculuk sürecine kısaca değinilerek ABD'de bulunan Osmanlı Arnavutlarının faaliyetlerine odaklanılmış ve çalışma sonlandırılmıştır.

1870-1912 Arasında ABD'ye Göç Eden Osmanlı Arnavutları

Arnavutların kökeninin İliiryalılara dayandığı konusunda kaynaklar ittifak etmektedirler. M.Ö. 167'de Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına giren İliiryalıların toprakları pek çok kez istila edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından sırasıyla Gotlar, Bulgarlar ve Sırplar bölgeyi işgal etmişlerdir (Nagi, 1889;29-30). 15. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti bölgede görülmeye başlanmış ve kısa bir zaman içinde de etkinliğini artırarak sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'taki etkin varlığı dönem dönem değişen büyüklükteki isyanlara ve mücadelelere rağmen 20. yüzyıla kadar sürmüştür (Pollo ve Puto, 1881;62-140). Ancak 19. yüzyılda artan milliyetçi hareketler, Osmanlı yönetiminin bölgedeki gücünü kaybetmesi ve Balkan savaşlarının geri döndürülemez etkileri neticesinde Osmanlı Arnavutları 1912 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye göç eden Arnavut sayısı çeşitli nedenlerden dolayı net bir şekilde tespit edilememektedir. Bu nedenlerin başında ABD'ye göç eden Müslüman Arnavutların büyük bir kısmının kendilerini Türk olarak, Hıristiyan olanların ise Rum olarak kayıt altına almış olmalarıdır. Ayrıca doğrudan Arnavutluk'tan yola çıkmayıp başka yerlere uğrayarak gelenlerin resmi kayıtlara göç ettikleri kaynak bölge olarak Arnavutluk'un yazılmayıp geldikleri yer adların yazılması da sonucun net olarak ortaya çıkmasını engellemektedir (Salihi, 2007;97). Bunlardan başka hem döneme ait hem de sonraki kaynaklarda birbirinden çok farklı rakamlar ortaya atılmıştır. Örneğin Faik Konica 1910 yılında ABD'de toplam 30.000 Arnavut olduğunu iddia etmiştir (Clayer, 2013;110). 1912 yılında hazırlanan bir rapora göre de 2.000'i Müslüman olmak üzere ABD'de 50.000 Arnavut vardı (Commission, 1913; 102). 1906 yılında ABD'de bulunan Arnavutların okuma-yazma durumları ile ilgili bilgi veren başka bir kaynak ise Arnavut sayısını 5.000 olarak tespit etmiştir (Constantine, 1919;46). "The Pan Epirotic Union" isimli ABD'de çalışmalar yürüten bir Rum organizasyonu 1912 yılına kadar göç etmiş bulunan Arnavutların sayısını kendilerinin hazırladıkları verilere göre 4.131 olarak tespit ettiklerini, 60.000 veya 70.000 gibi rakamların Arnavut örgütler tarafından abartılarak ifade edildiğini belirtmiştir (The Pan- Epirotic Union, 1919;10). Manastır, Selanik, Kosova gibi Arnavutların ikamet ettikleri şehirlerden 1900 ile 1912 arasında ABD'ye göç etmiş Arnavutların sayısını konsolosluk raporlarından elde edilen verilere göre 75.000 olarak veren Gounaris için bile bu rakamlar aşırı abartılıdır (Gounaris, 1989;133-153). Arnavutların ABD'deki diasporalarını güçlü gösterebilmek

¹ Bu nüfus sayımlarında göçmenlerin aile durumları, yaşları, adresleri, meslekleri, göç ettikleri yıl, kaldıkları yerlerde kiracı veya ev sahibi olup olmadıkları, okuma-yazma durumları, cinsiyetleri gibi pek çok veriye ulaşmak mümkündür.

için sayılarını abartarak vermiş olmaları mümkün görünmektedir. Bunun yanında ABD’de güçlü bir Arnavut birliğinden rahatsızlık duyabilecek Rum örgütlerinin Arnavut sayısını az gösterme çabaları da ihtimal dahilindedir. Bu çalışmada ise esas alınan toplam rakam 1910 ve 1920 nüfus sayımlarından elde edilmiştir. Ancak aşağıda açıklanacağı üzere bu rakamın da kesin bir sonucu ifade etmesi mümkün değildir.

Bu çalışmada 1910 ve 1920 yıllarına ait nüfus sayımları incelenirken 1870-1912 yılları arasına odaklanılmıştır. Çünkü elimizdeki kaynaklara göre Arnavutluk’tan ABD’ye ilk göç 1876 yılında gerçekleşmiştir. ABD’ye göç eden ilk Arnavut’un burada daimi olarak kalmayıp bir süre sonra buradan ayrılarak Arjantin’e gittiği bilinmektedir (Nagi, 1989; 35). www.familyresearch.org adresinden nüfus sayımları sistemine “Albania” (Arnavutluk) yazarak tarama yapıldığında 588 kişinin Arnavutluk’tan gelmiş olduğu tespit edilmektedir. Ancak orijinal kayıtlar incelendiğinde doğum yeri olarak “Albania” (Arnavutluk) yazılan pek çok kişinin bilgisayar sistemine doğum yerinin “Turkey” olarak girildiği görülmüştür. Dolayısıyla “Turkey” olarak girilen kayıtların hepsi tek tek incelenerek orijinal belgelerden Arnavutluk doğumlu olarak kaydedilenler tespit edilmiştir. Buradan yola çıkılarak 1910 nüfus sayımına göre 2.239 kişinin Arnavutluk’tan göç ettiği belirlenmiştir. 1920 nüfus sayımlarına bakıldığında da 1870 ile 1912 arasında Arnavutluk’tan göç eden 2.042 kişi daha tespit edilmiştir. İki sayımdan elde edilen toplam rakam 4.281’dir. Fakat bu sayı da net rakımı ortaya koyamamaktadır. Çünkü 1910 sayımından sonra ABD’ye göç etmiş olup 1920 sayımına ulaşmadan memleketine geri dönen pek çok kişi olabilir ki bunların kayıtlardan ortaya çıkarılması mümkün değildir. Ayrıca bir şekilde sayımlara girmeden kaçak yaşamış olanlar olabilmektedir. Yine 1910 yılından önce gelip bu sayıma rastlamadan dönmüş olanlar da vardır ki toplam hesaplamaya dahil edilememektedirler. Dolayısıyla elimizdeki rakam en az olarak kabul edilip toplam sayının bundan daha aşağı olamayacağı kesinlikle ifade edilebilir.

Göçün Nedenleri

Arnavutluk bölgesi incelendiğinde Arnavutların göçünün gerisinde ekonomik, siyasi ve sosyal pek çok sebebinin olabileceği anlaşılmaktadır. Genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan Arnavutlar mütevazı bir hayat yaşamakta ve temel ihtiyaçlarını zar zor karşılamaktaydılar. Yaşadıkları yerler oldukça kalabalık, zor ısınan, kanalizasyon ve su gibi gerekli hijyenden mahrum, ahırlarla bitişik vaziyette, aynı odada hem yemek yenilip hem de uyunan taş evlerdi (Federal Writers’ Project, 1939;27). Sık sık yiyecek sıkıntısı yaşamakta bu nedenle de zaman zaman hayvanlar için depolara konulmuş arpalar insanlar tarafından tüketilmekteydi (Federal Writers’ Project, 1939;26). Ahmet Şerif Bey 1910 yılında Arnavutluk bölgesinde yapmış olduğu gezilerde şehirlerin perişan hallerini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Mesela yazarın gözlemlerine göre İpek şehrinde alışveriş yapılan dükkanlar çamur ve pislik içinde, yiyecekler ise sinekler ve köpeklerle iç içe durmaktaydı (Ahmet Şerif, Haz. Börekçi, 1999;25-27). Yine bir başka şehir Yeni Pazar’da da hava kirli, rutubetli, sular kireçliydi ve Frengi ile vereme de sıkça rastlanılmaktaydı. (Ahmet Şerif, Haz. Börekçi, 1999;38). Bölgede huzuru kaçıran en önemli etkenlerden biri de kan davalarıydı. Özellikle kız kaçırmaya olaylarıyla başlayan kavgalar diğer aile üyeleri arasında büyük çatışmalara yol açardı (Nizamoğlu, 2013;211). Çeşitli nedenlerle düşmanlıkların ve silahlı çatışmaların yaygın olması halkın daha çok silah taşımaya neden olur, herkesin silah taşıdığı bir toplumda da asayiş olaylarının sık yaşanması kaçınılmaz olurdu (Kuzucu, 2012;323-324).

Halkın göç etmesini tetikleyen bu gibi sosyal nedenlerin yanında kimi siyasi meseleler de vardı. Osmanlı Devleti'nden pek çok Müslüman ve Hıristiyan'ın askerlik yükümlülüğünden kurtulmak amacıyla göç ettiği sık görülmekteydi. Redif teşkilatına mensup halkın göç etmesi, ordunun gücünü zayıflatmasının yanında bu kişilerin yaş olarak da üretici iş gücünü oluşturması nedeniyle devletin dikkatini çekmiş ve Osmanlı yönetimi ülke dışına yapılan göç faaliyetlerine müdahale etmeye çalışmıştır. Örneğin 1906 yılında Avlonya ve Preveze iskelelerinden 500'den fazla kişinin ABD'ye kaçtıkları ve bunların redif teşkilatına mensup oldukları Sadaret, Yanya Vilayeti ve askeri yetkililer arasındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır (BOA. İrade, Dahiliye, (BOA. İ. DH), 1456.53.016.002., BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, (BOA. BEO.) 2793.2094.42.001.001., BOA. BEO. 2793.2094.42.002.001., BOA. Dahiliye, Muamelat, (BOA. DH. TMIK. M.), 223.75.002.001). Manastır Vilayeti'nden gelen 4 Nisan 1911 tarihli başka bir yazıda da Müslüman ve Hıristiyan ahalinin ekonomik sebeplerin yanında askerlik görevinden kurtulmak için de göç ettikleri bilgisi verilmektedir (BOA. Dahiliye, Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi, (BOA. DH. SN. THR.), 41.86. 60). Osmanlı tebaasının askerlik vazifesinden kaçmak için göç ettiği meclis zabıtlarına da yansımıştır. Serfice mebusu Yorgo Boşo Efendi, 25 Ekim 1911 tarihinde Meclis-i Mebusan'da "efrad-ı redifenin hizmet-i askeriyelerine mukabil alınacak bedel-i nakdi hakkındaki kanun layihası" üzerine konuşurken ABD'ye göç eden yüz binlerce Osmanlı tebaasının askerlik yükümlülüğünden kaçtığını açıkça belirtmiştir (Meclis-i Mebusan 1:6 12 Teşrinievvel 1327 (1911) C.1, s. 106). Milliyetçilik hareketleri de Osmanlı Devleti'nden yapılan göçlerin önemli siyasi nedenlerinden biridir. Ancak Arnavutların göçünde siyasi amaçlarla ve milliyetçilik duygularıyla göç edenlerin sayılarının çok fazla olmadığı görülmektedir. Küçük bir elit grup olarak ABD'ye göç eden Arnavut aydınlar, burada genellikle ekonomik kaygılarla göç etmiş Arnavut topluluklarına milli bilinç kazandırma ve siyasi mücadele için gerekli olan desteği sağlama çalışmaları yapmışlardır (Salihi, 2007;13). Constantine de çoğu Arnavut'un önce ekmeğe parası kazanmak için ABD'ye göç ettiğini daha sonra ise düşünce özgürlüğü, dil, ulus gibi kavramların ekmeğten daha önemli olduğunu anladığını ifade etmektedir (1919;25). Dolayısıyla milliyetçiliğin gelişmesinin Arnavut göçünün nedeni değil sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Arnavutluk'tan ABD'ye yapılan göçün temel sebebi ekonomikti. Düşük ücretlerle uzun süre çalışmak mecburiyetinde olan ve bazı dönemlerde de duvar ustalığı, fırıncılık, kalaycılık gibi işler yapmak için uzaklara gitmek zorunda kalan Arnavutlara (Hristov, 2015;34-35) ABD'den gelen kazanç haberleri oldukça teşvik edici gelmişti. İsmi kayıtlarda geçen ilk göçmen olan Kole Christopher'in memleketi Görice'ye döndüğünde hemşehrilerine sokaklarda meyve, sebze ve çiçek satarak ne kadar çok para kazanılabildiğini anlatması geçim zorluğu çekmekte olan pek çok Osmanlı Arnavutu'nun zihninde ABD'ye göç etme fikrini yeşertmişti (Demo, 1960;8). Yine ABD'den gelen çok para kazanıldığını anlatan mektuplar, zarfların içinde gönderilmiş dövizler, gurbete çıkanların anlatmış oldukları zenginleşme hikayeleri memleketlerinden uzakta yaşamaya pek alışkın olmayan işsiz çok sayıdaki Arnavut'u yüreklendirmekteydi (Federal Writers' Project, 1939;6-7). Bu durum Osmanlı Arşiv

² Redif teşkilatı zorunlu askerlik hizmetini tamamlayıp köylerinde yaşamaya devam eden insanları herhangi bir savaş tehdidine karşı hazır bir vaziyette tutmak üzere kurulmuş askeri bir teşkilattir. 1834 yılında kurulan bu teşkilatta zaman içinde sistem olarak değişiklikler yapılmıştır. Daha fazla bilgi için bknz: Bolat, Cahide. (2000). *Redif Teşkilatı* (1834-1876), Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Çadircı, Musa. (2008). *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*. Ankara: İmge, 2008, ss. 27-63.

belgelerinden de izlenebilmektedir. Örneğin Manastır Vilayeti 17 Mayıs 1917'de ABD'ye çok sayıda kişinin göç ettiğini ve bu kimselerin ciddi birikimlerle memleketlerine döndüklerini haber vermektedir (BOA. DH. TMİK. M. 260.43.006.001). Selanik Vilayeti de ABD'den biriktirdikleri sermaye ile dönen Hıristiyanların Müslümanlara ait olan arazileri satın aldıklarını ve bölgedeki servetin zamanla Hıristiyanların eline geçeceği uyarısını 11 Haziran 1907 tarihinde iletmiştir (BOA. İ. DH. 1456. 53. 014. 001). Yine başka bir yazışmada Rumeli Vilayeti Müfettiş-i Umumiliği, Görice'den 500'den fazla Müslüman'ın bir kısmının ticaret maksadıyla ABD'ye göç ettikleri ve göç eden Müslüman veya Hıristiyanların gittikleri yerlerde günlük 40 ile 50 kuruş civarında bir kazanç elde ederek ailelerine yıllık 100 akçe gönderebildikleri bilgisini 9 Temmuz 1906 tarihinde Sadaret'e göndermiştir (BOA. İ. DH. 1456. 018. 001., BOA. BEO. 3116. 233. 675). Rapora göre bu durum Müslüman işçi sınıfında göç arzusuna neden olmakta ve göçün engellenmesi zorlaşmaktaydı.

Bölgede tarım teknolojisinin geri olması, altyapı ve ulaşım problemleri sebebiyle ticaretin gelişmemesi halkın göç etmesinin ekonomik nedenlerinin başında gelmektedir. Buna ek olarak Arnavutluk bölgesinde çeşitli tarihlerde görülen çekirge istilaları (Sarıçelik, 2018;304-305) ve 1879'dan sonra gerçekleşen kuraklık, sel ve deprem gibi afetler ekonominin iyice bozulmasına yol açmıştı (Ağanoğlu, 2008;109, 208-223, 241,249). Bu gibi ekonomik sorunlara sosyal ve siyasi nedenler de eklenince Osmanlı Arnavutları gurbetten gelen umut verici haberlerin de etkisiyle çareyi göç etmekte bulmuştu.

Göç Süreci

ABD'den gelen zenginlik haberleri, eldeki imkansızlıklar ve bölgenin her tarafına yayılmış acentelerin propagandaları neticesinde pek çok Osmanlı tebaası gibi Arnavutlar da göç etmeye başlamışlardı. Ancak Osmanlı Devleti'nde her isteyen istediği yere göç edemiyordu. Ancak askeri veya başka herhangi bir yükümlülüğü olmayanlar ile gittikleri yerde bir sanat veya ticari faaliyet göstereceklerini belgeleyebilenler pasaport alarak yurt dışına gidebilmekteydiler. Ya da ülke dışına çıkacaklar, gittikleri yerlerde kendi geçimlerinin garantisini vererek ve kendileriyle ilgili yapılacak harcamaları karşılayabileceklerini teyit eden bir kefil göstererek gidebileceklerini belirten 1894 tarihli pasaport nizamnamesine göre hareket edebileceklerdi (Genç, Bozkurt, 2010;79). 1900'den sonra göç faaliyetlerinin yoğunlaşması ve devletin gerek askeri gerek işgücü kaybı yaşamamak adına denetlemeleri sıkılaştırarak göçü önlemeye çalışması nedeniyle Osmanlı Arnavutları da diğer Osmanlı tebaası gibi kaçak olarak yurt dışına çıkmanın yollarını aramaya başladı. Bu yollardan en başta geleni Çanakale, İzmir, İstanbul ve Selanik gibi şehirlere gitmek üzere "Mürur Tezkeresi"³ olarak gizlice Birindizi, Korfu, Pire ve Girit'e gelen vapurlara binerek ABD'ye kaçmaktı (BOA. BEO. 3072. 230. 344. 02. 001., BOA. BEO. 3072. 230. 344. 003. 001., BOA. DH. ŞFR. 381. 66. 001-003). Osmanlı yönetimi bu durumu engelleyebilmek için ilgili vilayetlerle pek çok yazışma yapmış ancak başarılı olamamıştır. Bunun sebebi Edirne Vilayeti'nden gelen bir

³ Osmanlı Devleti sınırları içinde bir yerden başka bir yere gitmek üzere yolculuk yapacak kişinin ilmühaber göstererek almış olduğu yolculuk izni. Daha fazla bilgi için bakınız: Turna, Nalan. (2003).*19. YY'den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürur Tezkereleri*. İstanbul: Kaknüs Tarih.

yazıda açıkça görülmektedir. Vilayetten gelen yazıya göre Tekfurdağı'ndan Dersaadet'e veya Çanakkale'ye gideceğim diyen insanların herhangi bir sebep göstermeksizin yolculuk yapmalarına engel olmak mümkün değildir, bu durum ayrıca kanuna da aykırıdır (BOA. DH. SN. THR. 41. 86. 56). Elbette gizlice göç etmek için tek yol tezkere alıp gitmek değildi. Askerlik yükümlüsü olanlar veya ülke dışına çıkacak herhangi bir engeli bulunanlar doğrudan kaçak olarak gitmeye çalışmaktaydılar. Örneğin Draç Mutasarrıflığı, Hıristiyan ve Müslüman karışık bir kafilenin geldiğini ve çoğunun tezkeresinin olmadığını ayrıca ceplerinde de Amerika'ya ait adreslerin bulunduğunu 6 Haziran 1907 tarihinde bir şifre telgrafla Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir (BOA. DH. ŞFR. 381. 66. 001. 004-006., BOA. BEO. 3072. 230.344. 002.001). Belgeye göre bu kişilerin yarısı İtalya vapuruna binmek üzereyken yetkililerce yakalanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nden ABD'ye göçü kolaylaştıran en önemli etken seyahat acenteleriydi. Bu acenteler göç etmek isteyenlere belirli ücretler karşılığında yol gösteriyorlar hatta göç veren bölgelerde reklam çalışmaları dahi yapıyorlardı. Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir raporda Yunan Seyr-ü Sefain Kumpanyası'nın Serendüzü'ndeki Lapas (?) isimli bir vekili Osmanlı tebaasını göçe teşvik etmekteydi (BOA. DH. TMİK. M. 242. 41. 007. 004). Bu şahıs Atina Sefareti'nden gelen rapora göre bölgede 30 lira karşılığında açık bilet satan Görice'li bir tüccardı (BOA. DH. TMİK. M. 242. 41. 004). Seyahat acenteleri bu şekilde kendileri için halkı göçe teşvik edecek ve onlar için birer büro vazifesi görecek kişiler olarak genellikle bölgedeki tüccarları ve bakkalları kullanmaktaydı (Clayer, 2013;109).

Göç etmek isteyen insanlar yolculuk için gerekli paraya sahip değillerse bölgedeki tefecilerden ve simsarlardan borç alma yoluna gidiyorlardı. Bilhassa Yunanistan'daki Musevi sarraflar ve tüccarlar faizle borç verme işini yaygın bir şekilde yürütmekteydi (BOA. İ. DH. 1456. 53. 014. 001). Bu şekilde borç veren tefecilerin aldıkları faiz oranları %40 ile %140 arasında değişmekteydi (Gounaris, 1989;143). Göç etmek isteyenler tefecilerden başka daha düşük bir faiz oranıyla acentelere de borçlanıyorlardı. Özellikle 1900 yılından sonra bölgede çok sayıda seyahat acentesi ortaya çıktı. Bunların en başta gelenleri Fransız "Transatlantique" ve İngiliz "Cuning Line" olup diğerleri; "Norddeutscher Lloyd", "Hamburg America", "Red Star", "American Line", "Donaldson Line", "Allan Line" "Prince Line", "Ausro American", "Italian Esperia" şirketleridir (Gounaris, 1989;142).

Gemiyle yapılan yolculuk oldukça meşakkatli bir süreçti.⁴ Göçmenlerin maddi durumları genellikle gemilerin baş ve kış tarafında, üçüncü mevkide gidebilmelerine müsaade ettiği için yolculuk onlara ayrıca zor gelmekteydi (Bali, 2004;34). Ahmet Emin Yalman 1911'de "Mauretania" adlı vapurla Amerika'ya giderken yolculuğun nasıl zor geçtiğinden bahsederken vapurun adeta bir ceviz kabuğu gibi sallandığını kendisinin ve arkadaşlarının 4 günü yatakta geçirip ancak 5. gün ayağa kalkabildiklerini anlatmıştı (Yalman, 1970;115). Yolculuğun sonunda ABD'ye varan göçmenler ciddi muayenelerden geçirilir, bilet ücretinin kim tarafından sağlandığı, yanında kendisine yetecek bir miktar parası olup olmadığı, burada

⁴ Detaylı bilgi için bknz: Reports of the Immigration Commission Abstract of Reports of the Immigration Commission with Conclusions and Recommendations and Views of Minority Vol. 2. (1911). Washington Government Printing Office. 296-300.

kendisini karşılayacak herhangi bir yakının olup olmadığı, varsa adresi sorgulanır ve bir probleme rastlanmazsa ülkeye kabul edilirdi (Bali, 2004;42).

Osmanlı Arnavutları'nın ABD'deki Faaliyetleri

Sosyal Faaliyetler

Daha önce ABD'ye göç edip memleketi Görice'ye geri dönen Kole Christopher 1892 yılında tekrar ABD'ye göç etmeye karar verdiğinde artık yalnız değildi. Beraberinde Hari Take Rrapo Laska, Dhoske Sotir Adham, Thoma Sotir Adham, Josif Sotir Adham, Sotir Lezi, Geli Goni Stevenson, Rev. Dhosi Katundi, Dhime Pano (Peterson), Fani Kosta, Thoma Kosta, Hari Kachka, Argir Peto, Fani Cico Angjel, Dhime Andreo Pano, Rapi Fanes, Toli Dhami isimli arkadaşları da vardı (Demo, 1960;9). Ondan başka ABD'ye öncü olarak gelip hemşehrilerinin yerleşmesini sağlayan başka isimler de vardı. Örneğin Goni Katundi isimli Arnavut 1901 yılında West End'e gelmiş ve kendisinden sonra pek çok Arnavutun buraya yerleşmesini sağlamıştı (Demo, 1960;21). Arnavutlar da diğer milletler gibi birbirlerinden etkilenernek ve daha çok yakınlarının oldukları yerlere göç etmişlerdi. www.familyresearch.org sitesinden 1910 yılı nüfus sayımlarına bakıldığında Arnavutların yoğun olarak 3 eyalette birbirlerine çok yakın adreslerde toplandıkları görülecektir. Bu eyaletler Massachusetts, Maine ve New York'tur. 1870 ile 1912 yılları arasında göç eden Arnavutların yaş ortalaması 22,9'dur. En yoğun olarak 1907 yılında göç eden grubun çoğunluğunu bekar erkekler oluşturmaktaydı. Büyük çoğunluğu kiracı olarak ve kira masrafının az olması için kalabalık halde yaşıyorlardı. Zor koşullarda, havalandırması yeterli olmayan kasvetli yerlerde birbirleriyle görev paylaşımı yaparak ve yardımlaşarak hayatlarını kolaylaştırmaya çalışıyorlardı (Nagi, 1989;36-37). Konak adını verdikleri evlerde yemek yapma, bulaşık yıkama, temizlik ve alışveriş gibi işler sırayla yapılır, evin en büyüğü ekonomik tasarruf dahil her konuda ev halkına danışmanlık yapardı (Nagi, 1989;28). Burada yaşarken de Arnavutlar geleneklerine bağlıydı. Yün yorgan, dokuma halısı gibi geleneksel eşya kullanırlar, misafirlere lokum ikram ederler ve raki içerlerdi (Roucek, 1945;236).

Osmanlı Arnavutları ABD'de sosyal faaliyetlerini genellikle kahvehanelerde (coffee house) yürütürlerdi. En çok bilinen iki kahvehane vardı. Biri 1905 yılında açılmış olan Lame ve Vangel adlı iki Arnavut kardeşin işlettiği Hotel Skanderbeg adında 3 katlı bir mekandı (Demo, 1960;28). Boston Park meydanında (Park Square) Pleasant Sokak'ta bulunan bu mekanın birinci katında alışveriş yapılır, ikinci katı kahvehane ve üçüncü katı ise otel olarak kullanılırdı (Nagi, 1989;40). Arnavutların toplandığı bu kahvehane Arnavutluk'ta dahi bilinirdi, çünkü göç etmek isteyen her Arnavut ABD'ye ilk vardıklarında kalacak yer ve iş bulabilmek için buraya uğraması gerektiğini daha önce göç etmiş olanlardan işitmişti (Nagi, 1989;40). Osmanlı Arnavutlarının toplandığı diğer bir yer ise Boston, 65 Eliot Sokak'ta (şimdi Stuart Sokak) Goni Katundi tarafından işletilen Vatra isimli kahvehaneydi (Demo, 1960;18). Burası Arnavut milliyetçilerinin toplanma merkezi olup, Baş Piskopos Fan S. Noli'nin de zaman zaman uğradığı, din ve eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü kültür merkezi gibi kullanılan bir mekandı (Demo, 1960;18-21).

ABD'ye göç eden Osmanlı Arnavutları burada çeşitli organizasyonlar kurmayı başarmışlardır. Başlarda Yunan etkisinde kalan bu örgütlenmeler Arnavut milliyetçiliğinin gelişimiyle zaman içinde daha ulusal hale gelmiştir. Örneğin Jamestown'da Görice Saint George

Kilisesi'ne yardım etmek için kurulan Alilovoitha Derneği hiçbir ulusal özellik taşıymıyordu ve hatta tüzüğü dahi Yunan diliyle yazılmıştı (Clayer, 1989;313). Ancak ulusal bir amaç taşımayan bu örgütlenmeler gurbette yaşayan Arnavutların birbirlerini tanımamasını, ABD'de bulunan diğer uluslar arasında yalnız hissetmemelerini ve birbirlerine yardım etmelerini sağlıyor, bu da ileride gerçekleşecek ulusal örgütlenmelerin temelini hazırlıyordu (Salihi, 2008:109). Bundan başka 1905 yılında Petro Nini Luarasi'nin Malli i Mëmédheut (Longing for the Homeland) isimli organizasyonu ile 1906'da New York'ta kurulan Koha e Lirisë (Time of Freedom) ve 1907'de Saint Louis'te kurulan Lidhja (League) isimli iki organizasyon öne çıkmaktadır (Skendi, 1967;160). Arnavutların kurmuş olduğu en büyük örgüt 6 Ocak 1907'de Fan S. Noli tarafından kurulan Besa-Besendir. İlerleyen zamanlarda bu örgütün Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde çok önemli rolü olacaktır.

1910 ve 1920 yıllarına ait nüfus sayımlarına göre 1912'ye kadar ABD'ye göç eden Arnavutların çoğunluğu Hıristiyandı. Ancak 1908 yılına kadar Arnavutların kendilerine ait bir kiliseleri olmamıştı. Kristag Dishnitsa isimli Arnavut gencin ölümünün ardından Rum Ortodoks Kilisesi'nin cenaze işlemlerini yapmayı reddetmesi Arnavutların ABD'de kendi kiliselerini kurma kararını hızlandırdı. New York'taki Rus Ortodoks Kilisesi'nin onay vermesiyle Fan S. Noli'nin önderliğinde Saint George Arnavut Kilisesi 1908 yılında Boston'da kurulmuş oldu (Roucek, 1945;239). Bu kilisede faaliyetler sadece Hıristiyanlar için yürütülmezdi ve kilisenin tek destekçileri de Hıristiyanlar değildi. Gurbette Müslüman Hıristiyan ayırımı olmaksızın bütün Osmanlı Arnavutları birbirlerine destek oluyorlardı. Mesela Fan S. Noli'nin çalıştığı Ortodoks Kilisesi'ne 46 Müslümanın para yardımı yaptığı bilinmektedir. Sonraki yıllarda da Müslümanların kurdukları tekkelere Hıristiyan Arnavutlar destek vermişlerdir (Trix, 2001;14).

ABD'ye göç etmiş Osmanlı Arnavutları geride bıraktıkları aileleri ve hemşehrileriyle de bağlarını koparmamışlar ve ihtiyaç halinde birbirlerine her zaman destek olmuşlardır. Kazandıklarını ailelerine göndermenin yanında köylerinin başına bir iş geldiğinde de devlet yönetimine mektuplar yazıp yardım edilmesini ve kendilerinin topladıkları yardımın ulaştırılmasını talep etmişlerdir. Bütün bu teşebbüsler bürokratik yazışmalara da yansımıştır. Örneğin 1910 yılında Boston Norman sokakta ikamet etmekte olan Katundi köyüne mensup 120 Arnavut bir takım eşkıyanın köylerine saldırdığı haberini almıştır. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'ne bir mektup yazarak köylerine yardım edilmesini ve topladıkları paranın ulaştırılmasını istemişlerdir (BOA. HR. TO. 539. 80, BOA. HR. TO. 539. 65. 01) Yine başka bir olayda 1912 yılında Boston'da yaşayan Katundi'li Dimitri Pano, Yanoki Petro adlı bir kişinin arkadaşlarıyla köylerine saldırısı hakkında şikâyetle bulunmuş ancak yapılan inceleme sonucunda Manastır Vilayeti böyle bir olayın olmadığı bilgisini iletmıştır (BOA. BEO. 3997. 299749., BOA. Dahiliye, Hukuk, (BOA. DH. H...), 511. 14. 003.001). Ayrıca Zagor Nahiyesi Baniko köyünden Boston'a göç etmiş Anagnostaki adlı bir kişinin Konice'de bir mektep yapılmasını vasiyet etmiş olduğu arşiv belgelerinde görülebilmektedir (BOA. DH. ŞFR. 402. 65). Görüldüğü üzere ABD'ye göç etmiş olan Osmanlı Arnavutları gurbette birbirleriyle sosyal yardımlaşmayı kesmedikleri gibi memleketleriyle de bağlarını koparmayıp ellerinden gelen her konuda hemşehrilerine destek olmayı sürdürmüşlerdir.

Siyasi Faaliyetler

Osmanlı Arnavutları ABD'ye çoğunlukla ekonomik kaygılarla gelmişlerdi. Özellikle 1912 yılı öncesinde göç edenler refah içinde yaşayabilecekleri bir miktar para kazandıktan sonra

evlerine dönmek niyetindeydiler. Bu yüzden de gelenlerin çoğu aileleri olmadan yalnız başlarına gelmişlerdi. Bu gelenler arasında siyasi amaçlarla göç edenler de vardı. Bu kimseler zor da olsa sadece para kazanmak için gelmiş olan hemşehrilerine milliyetçiliği aşlamaya çalışıyorlardı ki bunda başarılı da oldular. Siyasi amaçla gelen aydınlardan biri Atina Üniversitesinde tahsil görmüş olan Dardha'lı Sotir Peci'dir (Demo, 1960;39). Peci, Arnavut milliyetçiliği için çok önemli bir yeri olan ABD'deki "Kombi" adında ilk Arnavut gazetesini çıkardı. Ayrıca bu gazete Peci'nin asistanlığını yaparak işe başlayan Arnavut milliyetçisinin sembol ismi Fan S. Noli'nin tarih sahnesine çıkmasının önünü açtı (Skendi, 1967;160-163). Gazetenin editörlüğünden basımına kadar bütün işlerini Sotir Peci, Fan S. Noli ve Eftim Naçi yerine getiriyordu. Bunlara bazı zamanlarda Hari Kaçka, Kristo Dako gibi arkadaşları da yardım ediyorlardı ki bunlardan Dako daha sonra "The Morning Star" isimli kendi gazetesini çıkaracaktı (Spahiu, 2018;44). Basın yayın faaliyetleri Osmanlı yönetimince de izleniyordu. Washington Elçisi Mehmet Ali Bey 1908 yılında raporunda gazetenin zararlı faaliyetlerinden ve Osmanlı Devleti'nin sınırları içine sokulmaması gerektiğinden bahsetmişti (BOA. HR. SYS. 2743. 50.). Ayrıca raporlarda gazetenin çıkarıldığı adres de "Boston, Pleasant Sokak, Apartman No: 223" olarak bildirilmişti (BOA. Y. MTV. 305. 76). Kombi gazetesinden sonra çıkarılan ikinci büyük gazetenin adı "Dielli"dir. Gazetenin yayın politikası özerk yapıda bir Arnavutluk kurma yönündedir (Skendi, 1967;403). Gazetenin ilk yayın yönetmeni Fan S. Noli'nin isteği üzerine ABD'ye gelmiş olan Müslüman Arnavut entelektüeli Faik Konice'dir. Faik Konice'den Osmanlı yönetimi de haberdardır ancak buradaki etkisinin Osmanlı yönetimince tam anlaşılıp anlaşılmadığı soru işaretidir. Çünkü ABD'de mitingler tertip edebilecek, en büyük Arnavut gazetelerinden birini yönetebilecek ve Vatra gibi büyük bir örgütlenmenin yöneticiliğini yapabilecek birisi için devlet kayıtlarında uzun süre yurt dışında yaşamış, yabancı dilde gazeteler çıkarmakla meşgul olmuş, muhtariyet yanlısı, hiçbir etkisi olmayan ve serserice gezinen birisi olarak bahsedilmiştir (BOA. DH. SYS. 82. 2., BOA. DH. SYS. 153. 30).

ABD'de yaşayan Osmanlı Arnavutları memleketlerinde yaşanan meselelerle ilgili burada siyasi protestolar düzenleyebiliyorlardı. Mesela siyasi nedenlerden dolayı Rum milliyetçileri tarafından öldürülen Jovan Kosturi'nin oğlu Spiro Koturi Arnavut milliyetçiliği için simge isim olmuştu. Ölüm haberi ABD'deki Arnavut komitesi tarafından öğrenildiğinde derhal bir protesto mitingi düzenlenmesine karar verildi. 23 Aralık 1906 tarihinde "Cupids Hall 724 Washington Sokak'ta" 500 Arnavut'un bir araya gelmesiyle bir miting tertip edilip suikasta tepki gösterildi (Nagi, 1989;47).

Cupids Hall'daki mitingde etkili bir konuşma yapıp ABD'deki Osmanlı Arnavutları içinde liderlik vasıflarıyla öne çıkan Fan S. Noli, milliyetçi mücadelenin daha örgütlü yapılabilmesi ve birlik içinde güçlü mücadele edilebilmesi için 6 Ocak 1907'de Besa- Besen adlı organizasyonu kurdu. Arnavut milliyetçiliğini yaymak, yayın faaliyetleri yürütmek ve Arnavutların hakları için mücadele etmek üzere diğer Arnavut örgütlerinin desteğini alan bu örgüt militan bir organizasyondur (Nagi, 1989;48). Örgütün varlığından Osmanlı yönetimi de haberdar olmuştu. 1908 yılında Manastır Polisi örgütün İngilizce broşürünü ele geçirmiş ve yönetimi uyarıyordu. Broşürde yazan bilgilere göre örgütün amacı Arnavutların ABD'de iyi bir eğitim almasını sağlayıp Arnavutluk'a öğretmenlik yapmak üzere gönderilmesi, Arnavut dilinin geliştirilmesi ve din ayırımı gözetmeksizin bütün Arnavutların bir araya getirilmesi gibi ulusal çalışmalar yapmaktır (BOA. Y. MTV. 304. 30). Broşüre göre organizasyonun başkanı Fan S. Noli, Başkan yardımcısı G. A. Adams, Sekreter Niny Fany, Muhasip Angelo Stephenson, danışmanlar ise Lazar Kosman, Lamby Joseph, John Ghioka,

Nis Econom ve Michael Panajotidi (BOA. Y. MTV. 304. 30). 1912 yılına gelindiğinde ise Arnavut aydınları ABD'de bulunan çeşitli dernek, hemşehri grubu veya organizasyonların bir araya gelip daha güçlü bir örgütlenmeye gidilmesi ihtiyacını duydular. Böylece Besa-Besen ile diğer grupların uzun süren görüşmelerinden sonra Vatra (Kalp) isminde büyük bir örgüt kuruldu ve Faik Konice bu örgütün ilk genel sekreteri seçildi, Dielli gazetesi ise ilk yayın organı oldu (Nagi, 1989;50).

Osmanlı Arnavutlarının ABD'deki faaliyetleri Osmanlı yönetimince sefaret görevlileri aracılığıyla takip edilmekteydi. Sefareten Arnavut liderlerin konuşmaları, toplantı yaptıkları adresleri, diğer gruplar ve ülkelerle ilişkileri raporlar halinde İstanbul'a ulaştırılıyordu. Örneğin 1908 yılında Washington Sefareti'nden ABD'de bulunan Arnavut milliyetçisi Boşo Topolli hakkında oldukça detaylı bilgiler gelmişti (BOA. Y. PRK. EŞA. 52. 99). Rapora göre Topolli Metropolit Phoitos'un öldürülme olayına karışmıştı ve yurt dışına firar etmişti. ABD'de Arnavutları isyana teşvik etmek üzere çalışmalar yapıyordu. Raporda Arnavut komitelerinin faaliyetlerini yürüttüğü adresler de açık bir şekilde verilmekteydi. New York, Oliver Sokak, 24 numaralı adres ile New York, Batı 16. Sokak 5 numaralı adres komite adresleri olarak tespit edilmişti. Ayrıca Arnavut milliyetçiliğinin önemli bir organı Kombi gazetesinin de çıkarıldığı adres "Boston, Pleasant Sokak No:23" olarak bildirilmişti. Raporda Boşo Topolli'nin diğer ünlü bir Arnavut lider Şaban Bey Hoca ile ilişkilerinden de bahsedilmekteydi. Rapora göre Boşo Topolli, etrafındaki insanlara İskender Bey takma adını kullanarak İtalya ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerine gidip para topladığını yayarken aslında New York'ta vakit geçirmekteydi. Raporda neden bu şekilde yanlış bilgi yaydığı belirtilmezken New York'ta Şaban Bey Hoca'nın yanında kaldığı ve kaldıkları adres açık bir şekilde yazılmıştı. Şaban Bey Hoca'nın New York, 16. Sokak 168 numaralı evinde kalan ikili topladıkları yardımı yine New York Oliver Sokakta ikamet eden Revko Kalvaso(?) isimli Arnavut'a teslim etmişlerdi. Raporda başka Arnavut isimlerden de bahsedilmekteydi. Mesela Filip Toçi ve Fransis Toçi adlı New York'ta sarraflık yapan iki zengin Arnavut komiteye hatırı sayılır yardımlarda bulunmakta ve komitenin New York Batı 16. Sokak 5 numarada bulunan şubesindeki haftalık toplantılara katılmaktaydı. Washington Sefareti bu komitenin Yanya ve Görice'de de birer şubesi olduğunu, Çıka adlı bir kişinin Görice'deki şubeye başkanlık ettiğini, bu kişinin aylık 25 lira maaş aldığını ve bütün masrafların Katuri isimli zengin bir şahıs tarafından karşılandığını aynı raporda İstanbul'a ilettiği.

Arnavut komitelerinin yaptıkları toplantılardaki konuşmaların içerikleri de Washington Sefareti'nden rapor halinde Osmanlı yönetimine iletilmekteydi. Yine 1908 yılındaki bir rapora göre New York Batı 16. Sokak 5 numaralı adreste bir toplantı olmuş Boşo Topolli ve Şaban Bey Hoca bu toplantıda hazır bulunmuştu. Bu toplantıda Şaban Bey Hoca bir konuşma yapmış ve konuşması sefaretçe İstanbul'a ulaştırılmıştı (BOA. Y. MTV. 305. 76). Şaban Bey Hoca burada Osmanlı idaresinde 3 milyon Arnavutun bulunduğunu ve bunların başlarda devlet tarafından itibar görürken artık zulme uğradıklarını iddia etmiştir. Ona göre bu sıkıntılar ABD'li misyonerler tarafından da gözlemlenebilmekteydi. Şaban Bey Hoca'ya göre bu zulümden kurtuluşun tek çaresi isyan etmektir. İsyân için de silah gerekliydi ve bu silah yardımını kendilerine ABD yapmalıydı. Şaban Bey Hoca daha önce Avusturya ile silah anlaşması yaptıklarını ancak şartlar müsait olmayınca ertelemek zorunda kaldıklarını anlattığı konuşmasında halihazırda Avrupadan silah alıp Arnavutluk içine sokmaya başladıklarını da ifade etmiştir. Ayrıca İtalyanların ve ABD'lilerin de bulunduğu bu toplantıda Avrupa devletlerinin Arnavutlara uygulanan zulme sessiz kaldığından şikâyetçi olmuş ve Amerikalıların Afrika'ya bile destek olurken neden Arnavutlara yardım etmeyeceği soru-

sunu sorarak bu yardımdan ümitli olduğunu belirtip konuşmasını bitirmişti. Yine Washington Sefareti'nden 29 Ocak 1908'de gönderilen başka bir raporda Şaban Bey Hoca'nın New York'ta Broadway Caddesi'nde silah tüccarlarıyla ilişkisinin olduğu bildirilmişti (BOA. Y. PRK. EŞA. 51. 90). Rapora göre Şaban Bey Hoca Paris'te yaşayan Espirido(?) isimli bir Arnavut aracılığıyla silah fabrikalarıyla görüşmeler yapmaktaydı.

1911 yılında Arnavutluk'ta çıkan isyanlara Osmanlı Devleti'nin müdahalesi ABD'de bulunan Arnavutların tepkisini çekmişti. Arnavut diasporası dünya basınının ilgisini bölge üzerine çekebilmiş ve çeşitli gazetelerde Osmanlı Devleti aleyhine haberler yaptırmıştı. Bu haberlerden Osmanlı yönetimi de bilgi sahibi oluyordu. Örneğin Londra Sefareti'nden gelen bir rapora göre "Times", gazetesinin haberinde Osmanlı devleti isyanı çok zalimce bastırıldığı yazılmıştı. Yine 6 Haziran 1911 tarihli "Morning Post" gazetesinde bir İngiliz yolcunun beyanlarına dayanılarak Arnavutluk'ta 80 yaşında yaşlı bir kadın dahil insanların ve evlerin yakıldığı haberleri "Arnavutluk'ta Savaş Adı Altında Türk Barbalığı" başlığı altında verilmişti (BOA. HR. SYS. 145. 29).

Başlarda sadece ekonomik amaçlarla göç etmiş olan Osmanlı Arnavutları zaman içinde bir grup aydının da mücadelesi sonucunda milli bir bilinç kazanmışlardı. Hemşehrilerine ve ailelerine olan bağlılıklarından dolayı memleketleriyle ilişkilerini hiç kesmeyen ve her sıkıntıda yakınlarına yardım etmek isteyen Arnavutlar zaman içinde siyasi meselelerle ile de ilgilenmişler, kimi zaman basın yayın yoluyla kimi zaman da toplantılar düzenleyerek seslerini duyurmaya başlamışlardı. Osmanlı yönetimi de bu faaliyetleri sefaretler ve istihbarat çalışmaları aracılığıyla dikkatle takip etmekte gerektiğinde de önlem almaktaydı.

Ekonomik Faaliyetler

ABD'ye göç eden Osmanlı Arnavutları başlarda genellikle seyyar satıcılık yapıyorlardı. Meyve-sebze, özellikle muz bazen de çiçek satıyorlardı. Meyve ve sebze satmak isteyenler bunları temin edebilecekleri Faneuil Hali yakın olduğu için South End ve West End civarında yaşamayı tercih ediyorlardı (Nagi, 1989;37). Seyyar satıcılık dışında otellerde aşçı, garson, belboy vs. olarak çalışanlar da vardı. Ancak daha düzenli iş isteyenler çeşitli sektörlerde fabrikalarda çalışmayı tercih ediyorlardı. 1910 yılı nüfus sayımları incelendiğinde ABD'de bulunan Osmanlı Arnavutlarının yoğun olarak sırasıyla tekstil, ayakkabı, metal-teknik atölye sektörlerinde çalıştıkları görülmektedir. Nüfus sayımı verilerinin dışında ikincil kaynaklardan Arnavutların deri sektöründe de yoğun olarak çalıştıkları öğrenilmektedir. Bunların dışında demiryolu, ahşap-kereste, gözlük camı, otomobil, seyyar satıcılık, gıda-hizmet gibi alanlarda da Arnavutların çalıştıkları bilinmektedir.

Sektörlerle ilgili ekonomik veriler 1911 yılında yayımlanan göç komisyon raporlarında mevcuttur. Bu raporlarda sektörlerle ait gelirler ulus bazında ayrı ayrı verilmiştir. Ancak her raporda Arnavutlar ile ilgili başlık açılmamıştır. Bu sebeple nüfus sayımlarında görüldüğü üzere Arnavutların Türkler, Rumlar ve Makedonya'dan göç edenlerle aynı yerlerde yaşayıp benzer işlerde çalışmaları münasebetiyle bu uluslarla ilgili ekonomik verilerin Arnavutlar için de kullanılması yanlış olmayacaktır.

Osmanlı Arnavutlarının ABD'de en yoğun çalıştıkları sektör tekstildir. 1911 yılında hazırlanan komisyon raporlarında be sektörde elde edilen gelirlerle ilgili detaylı istatistikler vardır. Mesela 30.607 erkek ile yapılan bir çalışmaya göre pamuklu dokuma sektöründe

bir yetişkin erkeğin haftalık ortalama kazancı 9.68 dolardır (Reports of the Immigration Commission Immigrant in Industries Part 3, ve Part 4, 1911;83). Aynı çalışmaya göre bu sektörde Türkler haftalık 6.94, Rumlar 7.06, Makedonyadan gelenler 7.09 dolar gelir elde etmekteydiler. Arnavutlar da muhtemelen bunlara çok yakın bir oranda para kazanabiliyorlardı. Bu çalışmaya göre ABD'nin dışında doğmuş olan göçmenlerin ortalama haftalık kazancı 10.45 dolardır ki buradan Osmanlı Devleti'nden göç etmiş olanların ortalamaya göre daha düşük bir ücretle çalıştıkları sonucu çıkarılabilir.

Osmanlı Arnavutları bot ve ayakkabı sektöründe de çalışmayı tercih etmişlerdi. 9.906 kişiy-le yapılmış bir araştırmaya göre bu sektörde çalışan Rumların haftalık kazancı 9.46 dolar-ken ABD dışında doğmuş göçmenler ortalama 11.19 dolar gelir elde etmekteydi (Reports of the Immigration Commission Immigrant in Industries Part 8, Part 9, Part 10, 1911; 258). Rumlarla aynı mahallelerde yaşayıp benzer sektörlerde çalışan Arnavutların da Rumlara yakın bir ücret alıp genel ortalamanın altında bir gelir elde ettikleri söylenebilir. Deri sektöründe de durum çok farklı değildi. 10.912 kişi ile yapılan bir çalışmaya göre haftalık ortalama kazanç 10.27 dolar, Rumların ortalama haftalık kazancı ise 9.26 dolardır (Reports of the Immigration Commission Immigrant in Industries Part 8, Part 9, Part 10, 1911; 43-45).

Demir-çelik endüstrisine bakıldığında ABD dışında doğmuş göçmenlerin haftalık ortalama kazançları 13.29 dolar, Rumların 10.70, Bulgarların 10.41, Makedonyadan gelenlerin ise 9.30dolardır (Reports of the Immigration Commission Immigrant in Industries Part 2, Vol 1, 1911; 48). Görüldüğü üzere bu sektörde de Balkanlardan gelen göçmenlerin kazançları ortalamasının altında kalmaktadır.

Seyyar satıcılık veya fabrikada işçilik olsun ABD'ye çalışmak için gelen Osmanlı Arnavutları burada refah içinde yaşayabilecekleri bir miktar parayı kazandıktan sonra memleketlerine dönmek niyetindeydiler. O yüzden girdikleri işlerde daha sabırlı ve itaatkar davranarak işlerini kaybetmeme mücadelesi veriyorlardı. Bu sebeple de iş verenler tarafından tercih ediliyorlar, işten ayrıldıktan sonra bile geri geldiklerinde hemen işe alınıyorlardı (Federal Writers' Project, 1939;90). Daha az masraf edip daha çok para biriktirmek amacıyla ucuz, bakımsız yerlerde kalabalık olarak yaşayıp uzun saatler çalışmak zorunda kalan Osmanlı Arnavutları ABD'de oldukça zorlu bir yaşam sürüyorlardı.

Sonuç

1870 ile 1912 yılları arasında ABD'ye göç etmiş Osmanlı Arnavutlarının tam sayısı net olarak belirlenememekle beraber ABD'de yapılan 1910 ve 1920 yılları nüfus sayımlarına göre 4.281'den az olmadığı söylenebilir. 1912 yılına kadar göç edenler genellikle eğitim seviyeleri düşük, vasıfsız işçi konumunda ve yaş ortalaması 22,9 olan bekar erkeklerden oluşuyordu. Refah içinde yaşayabilecekleri parayı kazanıp derhal memleketlerine geri dönmek arzusundaydılar. Ekonomik kaygılar ile göç edenler dışında askerlik vazifesinden kurtulmak için göç edenler ile siyasi amaçlarla memleketlerinden ayrılan bir küçük bir aydın grubu da vardı. ABD'de buldukları şehirlerde seyyar satıcılık yaparak ya da yoğun olarak tekstil, ayakkabı, demir-çelik, deri vb. fabrikalarında işçi olarak çalışarak para kazanıyorlardı. Giderleri düşük tutmak amacıyla da lüks olmayan evlerde kalabalık olarak yaşamaktaydılar. Sosyal faaliyetleri çok geniş olmasa da geleneklerine bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Siyasi nedenlerle göç etmiş küçük bir Arnavut aydın grubunun mücadelesiyle sadece ekonomik kaygılarla göç etmiş olan Osmanlı Arnavutları zaman içinde milli bilinç kazanmışlardı. Arnavut aydınlar yoğun mücadelelerle kendilerine ait organizasyonlar ve cemiyetler kurabilmişler, gazeteler çıkararak basın yayın faaliyeti yürütmüşlerdir. Ayrıca yine milliyetçi mücadelenin bir eseri olarak 1908 yılında ABD'de bağımsız kiliselerine sahip olmuşlardır. Osmanlı Arnavutları çoğunlukla siyasi amaçlarla göç etmemişler ancak ABD'de siyasi olarak bilinçlenmişlerdi. Diğer bir taraftan Osmanlı Devleti de ABD'deki Osmanlı Arnavutlarının faaliyetlerini dikkatle takip etmekteydi. Arnavutların yaptıkları toplantılar, toplandıkları yerlerin adresleri, basın yayın faaliyetleri, öne çıkan liderlerin konuşmaları, ilişkileri dikkatle izlenip sefaretlerce Osmanlı yönetimine bildirilmekteydi.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası, (BOA. BEO.) 2793.2094.42.001.001.
BOA. BEO. 2793.2094.42.002.001.
BOA. BEO. 3072. 230. 344. 003. 001.
BOA. BEO. 3072. 230. 344. 02. 001.
BOA. BEO. 3116. 233. 675.
BOA. BEO. 3997. 299. 749.
BOA. Dahiliye, Hukuk, (BOA. DH. H...), 511. 14. 003.001.
BOA. Dahiliye, Muamelat, (BOA. DH. TMIK. M.), 223.75.002.001.
BOA. Dahiliye, Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi, (BOA. DH. SN. THR.), 41.86. 60)
BOA. DH. SN. THR. 41. 86. 56.
BOA. (Dahiliye, Siyasi), DH. SYS. 153. 30.
BOA. DH. SYS. 82. 2.
BOA. (Dahiliye, Şifre Kalemi), DH. ŞFR. 381. 66. 001. 004-006.
BOA. DH. ŞFR. 381. 66. 001-003.
BOA. DH. ŞFR. 402. 65.
BOA. (Dahiliye Muamelat) DH. TMIK. M. 242. 41. 004.
BOA. DH. TMIK. M. 242. 41. 007. 004.
BOA. DH. TMIK. M. 260.43.006.001.
BOA. (Hariciye Nezareti, Siyasi) HR. SYS. 145. 29.
BOA. HR. SYS. 2743. 50.
BOA. (Hariciye Nezareti, Tercüme Odası HR), TO. 539. 65. 01.
BOA. HR. TO. 539. 80.
BOA. İrade, Dahiliye, (BOA. İ. DH), 1456.53.016.002.
BOA. İ. DH. 1456. 018. 001.
BOA. İ. DH. 1456. 53. 014. 001.
BOA. (Yıldız, Mütenevvi Maruzat), Y. MTV. 304. 30.
BOA. Y. MTV. 305. 76.
BOA. (Yıldız, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik), Y. PRK. EŞA. 51. 90.
BOA. Y. PRK. EŞA. 52. 99.

Meclis Zabıtları

Meclis-i Mebusan1:6 12 Teşrinievvel 1327 (1911) C.1, s. 106.

Komisyon Raporları

Reports of the Immigration Comission Abstract of Reports of the Immigration Comission with Conclusions and recommendations and Views of Minority, Vol. 1. (1911). Washington Government Printing Office.

Reports of the Immigration Comission Abstract of Reports of the Immigration Comission with Conclusions and recommendations and Views of Minority Vol. 2. (1911). Washington Government Printing Office.

Reports of the Immigration Commission, Immigrants in Industries, Part 2: Iron and Steel Manufacturing, Vol. 1, (1911). Washington Government Printing Office.

Reports of the Immigration Commission Immigrant in Industries Part 3: Cotton Goods Manufacturing in the North Atlantic States, Part 4: Woolen Worsted Goods Manufacturing, (1911). Washington, Government Printing Office.

Reports of the Immigration Commission, Immigrants in Industries, Part 8:Leather and Manufacturing, Part 9: Boot and Shoe Manufacturing, Part: 10 Glove Manufacturing, (1911). Washington Government Printing Office.

Kitap, Makale ve Tezler

Ağanoğlu, H., Yıldırım S. B., Yıldıztaş, M. (Haz.). (2008). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Ahmet Şerif. (1999). *Arnavutluk'ta Suriye'de Trablusgarp'ta Tanin*.(II. Cilt). (Haz. M. Ç. Börekçi). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bali, R. N. (2004). *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bolat, Cahide. (2000). *Redif Teşkilatı (1834-1876)*, Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.

Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (Çev. A. Berktaş). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Comission. (1913). *The People of Eastern Orthodox Churches, The Seperated Churches of the East and Other Slavs*. Sprigfield, Massachusetts.

Constantine, A. C. (1919). *Albania, Past and Present*. New York: Macmillan Company.

Çadircı, Musa. (2008). *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*. Ankara: İmge.

Demo, C. A. (1960). *The Albanians in America: The First Arrivals*. Boston.

Federal Writers' Project. (1939). *The Albanian Struggle in the Old World and New*. New York: Amy Press.

Genç, H. İ., Bozkurt, M. (2010). Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo- Ekonomik Durumu (1850-1915). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. Cilt. XXVIII, Sayı I. ss. 71-103.

Gounaris, B. C. (1989). Emigration from Macedonia in the early Twentieth Century. *Journal of Modern Greek Studies*, 7(1), John Hopkins University Press, ss.133-153.

Hristov, P. (2015). The Balkan Gurbet: Traditionals Patterns and New Trends, İçinde H. Vermeulen ve M. Baldwin,- E., R. V. Boeschoten (Ed.), *Migration in the Southern Balkans from Ottoman Territory to Globalized Nation States*, IMISCOE. New York, Dordrecht, London: Springer Open, ss. 31-46.

Kuzucu, K. (2012). Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk'un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XII (2). ss. 323-324.

Nagi, D. L. (1989). *The Albanian- American Odyssey, A Pilot Study of the Albanian Community of Boston, Massachusetts*, New York: AMS Press.

Nizamoğlu, Y. (2013). Yanya Vilayetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları. *OTAM*. 33. ss.197-228.

Roucek, J. S. (1945). Albanian Americans İçinde: Brown, F. J., Roucek J. S. (Ed.), *One America The History, Contributions and Present Problems of Our Racial and National Mino Minorities*, New York: Prentice- Hall, Inc.

Salihi, R. (2007). *Making Nation Abroad: The Role of Migrant Colonies in the Establishment of Albania*, Basılmamış Doktora Tezi, Degree of Doctor of Philosophy, The University of Texas at Arlington.

Sarıçelik, P. K. (2018). Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. ve XX. Yüzyılda Balkanlar'da Çekirge Felaketi. İçinde Prof. Dr. Z. Gölen, Prof. Dr. Z. Çetin, Doç. Dr. A. Temizer (Ed.) *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*. Ankara: Gece Kitaplığı. ss. 283-309.

Skendi, S. (1967). *The Albanian National Awakening 1878-1912*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Spahiu, A. (2018). *Fan Noli's American Years Notes on a Great American Albanian*. (Trans. Getoar Mjeku). (2. Ed.). Houston, Texas: Jalifat Publishing.

The Pan- Epirotic Union. (1919). *Statement of the Natives of Korytsa and Kolonia, Members of the Pan- Epirotic Union in America in Reply to the Declaration of the Pan- Albanian Federation in America*. December, Boston, Massachusetts.

Trix, F. (2001). *Albanians in Michigan*. East Lansing: Michigan State University Press.

Turna, N. (2003). *19. YY'den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürur Tezkereleri*. İstanbul: Kaknüs Tarih, 2003.

Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim, Cilt 1, (1889- 1918)*. İstanbul: Yenilik Basımevi.

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: VI

2021

Sayı: 1

İÇİNDEKİLER

Ali SARIHAN, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Askeri Davranışı Anlamak: Arap Ayaklanmaları Öncesi ve Sonrası1-17

Fulya İBANOĞLU, Yenikapı Mevlevîhânesi Nâfiz Paşa Kütüphanesi ve Koleksiyonundaki Akli İlimlere Dair Kitaplar Üzerine19-43

Ali ASLAN, Osmanlı Arnavutlarının ABD'de Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri (1870-1912)45-62

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: VI

2021

No: 1

CONTENTS

Ali SARIHAN, Understanding the Military Behavior in the Middle East and North Africa: Before and After the Arab Uprisings1-17

Fulya İBANOĞLU, On the Library of Yenikapı Mevlevihane Nâfiz Paşa and Rational Sciences Books in its Collection19-43

Ali ASLAN, Social Political and Economic Activities of Ottoman Albanians in the USA (1870-1912)45-62

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat, Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy / İstanbul
Telefon: +90 (216) 280 25 52 • Fax: +90 (216) 280 25 55
Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr • E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr